

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
YÖNETİM VE ORGANİZASYON BİLİM DALI

**LİDER-İZLEYİCİ FANTAZİSİ: LİDER VE İZLEYİCİ KİMLİK
İNŞASINA LACANYEN BİR YAKLAŞIM**

Yüksek Lisans Tezi

YUSUF AVCI

İstanbul, 2020

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
YÖNETİM VE ORGANİZASYON BİLİM DALI

**LİDER-İZLEYİCİ FANTAZİSİ: LİDER VE İZLEYİCİ KİMLİK
İNŞASINA LACANYEN BİR YAKLAŞIM**

Yüksek Lisans Tezi

YUSUF AVCI

Danışman: DOÇ.DR. ATA ÖZDEMİRCİ

İstanbul, 2020

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı: Yusuf AVCI

Anabilim Dalı: İşletme

Programı: Yönetim ve Organizasyon

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ata ÖZDEMİRCİ

Tez türü ve Tarihi: Yüksek Lisans – Eylül 2020

Anahtar Kelimeler: Lider, İzleyici, Kimlik, Söylem, Lacan

ÖZET

Yönetim biliminde ve sosyal bilimlerin çoğu alanında liderlik çalışmaları, Lacan'ın üniversite söylemi adını verdiği toplumsal bağın içinde, kendisiyle özdeş ve nesnel bir ben varsayımı üzerinden çalışılmaktadır. Bilim dünyasında liderliğin, suyun kaldırma formülünün teyit edildiği bir Arşimet prensibi yoksa da liderlik çalışmalarının genelinde lider aktif, yeterli ve etkileyici bir kimlik olarak tarif edilirken, izleyicinin ise açık açık veya ima yoluyla pasif, yetersiz ve yönetilmeye muhtaç olarak tarif edildiği görülmektedir. Lacan'ın 20 sene süren seminerlerinde dilin ve gösterenler sisteminin bir etkisi olarak tartıştığı özne ve bilinçdışı kavramları, liderliğin bir gösteren olarak anlamsızlığını ve biçimsel işlevini anlamada yardımcı olabilecek bir araç ortaya koyar. Bu çalışmada Lacanyen özne detaylıca tarif edilmiş, öznenin söylem üzerindeki yerleri açıklanmış ve bir film analiziyle gösterenlerin özne üzerindeki etkisi tartışılmıştır. Böylece liderlik kimliğinin kırılğan yapısı ve kimliklerle temsil edilen öznenin kesintili benlik duygusu dolaylı olarak anlatılmaya çalışılmıştır.

GENERAL INFORMATIONs

Name and Surname: Yusuf AVCI

Field: Business Administration

Programme: Management and Organization

Supervisor: Doç. Dr. Ata ÖZDEMİRCİ

Degree and Date: Master – September 2020

Keywords: Leader, Follower, Identity, Discourse, Lacan

ABSTRACT

Leadership studies in management science and most of the social sciences are studied within the social bond that Lacan calls university discourse, through the assumption of a self-identical and objective self. In the scientific world, leadership does not have an Archimedes principle in the buoyancy of water is confirmed. While the leader is described as an active, sufficient, and impressive identity throughout the leadership studies, the follower seems described as passive, inadequate, and, in need of management. In the 20-year-long seminars of Lacan, the concepts of subject and unconscious are discussed as an effect of language and the system of signifiers. Lacanian theory provides a tool that can help in understanding the meaninglessness and formal function of leadership as a signifier. In this study, the Lacanian subject has been described in detail, the place of the subject on discourse has been explained, and the effect of signifiers have shown with film analysis. Thus, the fragile structure of the leadership identity, and disrupted sense of the subject as represented in such identity is indirectly tried to be described.

ÖNSÖZ

Bu çalışmaya başlarken amacım, öncelikle Türkçe yönetim bilimleri literatürüne Lacanyen psikanalitik yaklaşımı tanıtmak ve yönetim bilimlerine kuramsal bir alternatif sağlayabilmektir. Bu geniş kurguyla yola çıkılan bu çalışma, yazıldığı süre boyunca organik olarak gelişti ve genişledi. Bir sonuç bulma saikiyle değil, bir reaksiyon üretme saikiyle yapılan bu çalışmada Lacanyen kuramın ve bilimsel bilginin birbiriyle girdiği reaksiyon, bu tezin kaçınılmaz sonsuz bitimini ortaya çıkardı.

Lacanyen kuramın ve bilimsel bilginin referans noktalarının bir ve aynı olmadığı, hatta düşüncenin kimi yerlerinde taban tabana zıt olduğu söylenebilir. Nitekim günümüzde bilimsel bilgi görmezden gelinecek bir mefhum değildir. Artık bilimsiz ne gerçeklik mümkündür ne de felsefe. Günümüzde bilim, dünyayı algılamının en geçerli temsili haline gelmiştir. Bu haliyle bilim, birey için dünyayı anlamaya çalışmanın ve dünyanın üzerinde bir kesinlik duygusuyla yaşayabilmenin aracıdır. Düşüncenin dünyanın bir temsilinden fazlası olmadığını anladığımızda, bilimin hayatımızdaki işlevini de anlarız. Lacan'ın biraz da ironiyle söylediği üzere, Einstein'ın küçük formülleri sayesinde dünyamızı elimize sığdırırız.

Lacan, bilim ile ilgili yapılan bütün bu tartışmayı kabul ederek düşünmeye başlar. Lacan'a göre analitik söyleme giren özne de bilimsel bilginin öznesinden farklı bir özne olamaz. Bu yaklaşım bize bilimsel bilginin göz ardı edilemeyeceği ve yok sayılamayacağını güzelce hatırlatır. Lacan'ın yönetim bilimlerine katkısı da bu kabulden sonra başlamaktadır. Lacan'ın dünyayı onlar aracılığı ile algıladığımız temsilleri tartışarak tekrar formüle ettiği özne ve bilinçdışı kavramları, bize derinlikli bir kavrayış imkânı sunar. Lacan yine kendine özgü bir ironiyle, psikanalizin bilim olmadığını kabullendiği konuşmasını “psikanaliz bize bilimden ne anlamamız gerektiğini söyleyebilir” diyerek bitirir. Bu çalışmanın amacı da bilimsel bilgiyi yerle yeksan etmek veya onun geçersizliğini iddia etmek değil, bilimsel bilgiden neyi anlayabileceğimiz konusunda birkaç katman daha derine inebilme imkânına sahip olduğumuzu göstermektir.

Lider ve izleyicinin kimlik özdeşleşmesinin kazıldığı bu çalışmada, söz konusu temsillerin tartışılması ancak Lacanyen kuramın detaylarıyla verilmesiyle mümkündür.

Dolayısıyla bu çalışmadaki kazı işlemi Lacanyen kuramın müdahale ettiği bir kimlik tartışmasından ziyade, bizzat Lacanyen kuramın kendisinin bilimsel bilgiyle bir reaksiyona sokulması olarak zuhur etti. Sonuç olarak, Lacanyen kuramın bilimsel bilginin liderlik anlayışıyla girdiği reaksiyonun sahnelendiği bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağını umuyorum.

Bu çalışmanın mümkün hale gelmesinde danışmanım Doç. Dr. Ata Özdemirci'nin payı, kendisinin tez danışmanı rolüne yapılacak bir atıfla açıklanabilecek olandan çok daha fazlasıdır. Doç. Dr. Ata Özdemirci, bu tezin kurgulanmasından çok seneler önce, her zaman derinlikli bir sohbeti mümkün kılmasıyla, bir anlamda bu tezin de mümkün hale gelmesini sağladı. Kendisine buradan edeceğim teşekkür yetersiz kalacak da olsa, hocama bana sağladığı hareket imkânı ve çok daha fazlası için en derin teşekkürlerimi sunarım.

Tez savunma jürimde yer alarak beni onurlandıran sayın Prof. Dr. Selim Yazıcı'nın ve sayın Doç. Dr. Eyüp Aygün Tayşir'in kıymetli eleştirileri bu çalışmaya son halini verebilmemi sağladı. Çalışmanın okunabilir hale gelmesindeki katkılarından ötürü kendilerine teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak, bu çalışmaya biçimsel ve düşünsel katkılarından ötürü E. İ. Tiryaki'ye, E. Orhan'a ve O. Zincir'e şükran borçluyum.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

GENEL BİLGİLER	i
ÖZET	i
GENERAL INFORMATION.....	ii
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
TABLolar LİSTESİ.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BÖLÜM 1. LİDERLİK ÜZERİNE

1.1. Liderlik Yaklaşımlarının Tarihsel Gelişimi	5
1.1.1. Özellikler Yaklaşımı.....	9
1.1.2. Beceri Temelli Yaklaşım	12
1.1.3. Davranışsal Yaklaşım	13
1.1.3.1 Ohio State Üniversitesi Araştırmaları	13
1.1.3.2 Michigan State Üniversitesi Araştırmaları	13
1.1.3.3 Blake ve Mouton'ın Yönetim Şeması	14
1.1.4. Durumsal Yaklaşım	15
1.1.5. Yol Amaç Yaklaşımı	15
1.2. Lider – Üye Etkileşimi Yaklaşımı	17
1.3 Dönüşümcü, Etkileşimci, Otantik, Hizmetkar ve Adaptif Liderlik	18
1.3.1 Dönüşümcü Liderlik	18
1.3.2 Etkileşimci Liderlik	18
1.3.3. Otantik Liderlik	19
1.3.4. Hizmetkar Liderlik	20
1.3.5 Adaptif Liderlik	20

1.4 Liderlik Literatürü Üzerine Bir Tartışma.....	21
1.5. Yönetim Biliminde Psikanalitik Kuram	26
1.6. Liderliğe Lacanyen Yaklaşım Üzerine Bir Tartışma	33
1.7. Lacan ile Lider-İzleyici İlişkisi ve Kimlik İnşası Üzerine.....	36

BÖLÜM 2. LACANYEN ÖZNE ÜZERİNE

2.1 Öznenin Üç Asli Düzlemi.....	44
2.1.1. Gerçek Düzlemi	45
2.1.2 İmgesel Düzlem	47
2.1.3. Simgesel Düzlem	49
2.2. Fantazi Üzerine: Öteki, Dil, Objet Petit a, Jouissance ve Eksik.....	54
2.2.1. Birinci grafik: Özne ve Arzusu.....	58
2.2.1.1. İkinci Grafik: Özne, İdeal-Ego ve Ego-İdeal	62
2.2.1.2. Üçüncü Grafik: Ne İstiyorsun? Che vuoi?	69
2.2.1.3. Tamamlanmış Grafik: Jouissance ve Kastrasyon.....	71
2.2.2. Öznelerarası Yapılarda Lacan'ın Dört Söylemi	79
2.2.2.1 Efendinin Söylemi	85
2.2.2.2 Üniversitenin Söylemi	88
2.2.2.3. Histeriğin Söylemi.....	90
2.2.2.4. Analistin Söylemi	93
2.2.2.5. İmkânsızlık ve İktidarsızlık Arasında Dört Söylemin İlişkisi	95
2.2.2.6. Dört Söylemde Liderliğin İzi.....	98

BÖLÜM 3. ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ VE METODOLOJİ

3.1. Modern Bilim ve Lacanyen Kuram	105
3.2. Lacan'da Metnin Yorumlanması: Çalınan Mektup	110
3.3. Lacanyen Film Analizinde Yöntem.....	121
3.3.1. Sinemada Fantazi.....	122
3.3.2. Kesişim Sineması ve Bir Kesişim Sineması Örneği Olarak Kış Uykusu Filmi	123
3.4. Araştırmanın Amacı.....	125

3.5. Araştırmanın Kapsamı	125
3.6. Araştırmanın Yöntemi	125
3.7. Araştırmanın Kısıtları	132
3.8. Öznelerarasılığın Uğrakları: Kış Uykusu Filminin Bir İncelemesi	132
3.8.1.Simgesel, İmgesel ve Gerçek Arasında Öznelerarasılık.....	136
3.8.2 Nevrotik Kırılım: Öteki'nin Arzusunda Olmayı Arzulamak.....	139
3.8.2.1 Histerik Kırılım: Kötülüğü Sorgulamak	141
3.8.3.Dört Söylemin Üzerinde Fail ve Öteki	143
3.8.3.1. Efendinin Söyleminde Öznelerarası Konumlar	145
3.8.3.2. Üniversite Söyleminde Öznelerarası Konumlar	148
3.8.3.3. Analistin Söyleminde Öznelerarası Konumlar	154
3.8.3.4. Analistin Söylemi ve Öznenin Gösterenler Karşısında Değişen Konumu	160
3.8.4. Efendilik Yolunda Liderin Serüveni	163
SONUÇ	166
KAYNAKÇA.....	171

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa No:

Tablo 1. Liderlik Özellikleri ve Karakteristikleri Üzerine Yapılan Bazı Çalışmaların Bulguları	10
Tablo 2. Beş Faktör	11
Tablo 3. Yol-Amaç Teorisinin Ana Bileşenleri	16

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No:

Şekil 1: Liderlik Meta-Anlatılarının İki Boyutlu Tipolojisi.....	21
Şekil 2: Lacan'ın İmgesel, Gerçek ve Simgesel Üçlemi	45
Şekil 3: L Şeması.....	52
Şekil 4: Borromean Düğümü.....	56
Şekil 5: Gösterenden Özneye	58
Şekil 6: Gösterenlerin Metaforik – Metonimik İlişkisi	60
Şekil 7: Gösterenden Sese	62
Şekil 8: Birincil Özdeşleşme: İdeal-ego	64
Şekil 9: Ö'den ayrılan imgesel vektörün yeri.....	65
Şekil 10: Özne ve Anlam – Cüzdanın Canın (.....	67
Şekil 11: Ne İstiyorsun? – Che Vuoi?	70
Şekil 12: Jouissance ile Tamamlanmış Grafik	71
Şekil 13: Kastrasyon.....	73
Şekil 14: Tamamlanmış Grafiğin Sol Yanının Okunması.....	77
Şekil 15: Dört Söylem	80
Şekil 16: Dört Söylemdeki Konumlar	81
Şekil 17: Söylemlerin Yapısı (.....	82
Şekil 18: Dört Söylemin İlişkisi	84
Şekil 19: Efendinin Söylemi.....	85
Şekil 20: Üniversitenin Söylemi.....	88
Şekil 21: Histeriğin Söylemi	91
Şekil 22: Analistin Söylemi.....	93

Şekil 23: Söylem Çiftleri	95
Şekil 24: Dört Söylemde İmkânsızlık ve İktidarsızlık	97
Şekil 25: Çalınan Mektup'ta İki Sahne.....	119
Şekil 26: Çalınan Mektup'ta İki Sahnenin Ortak Konumları	119
Şekil 27: Efendinin Söylemi Üzerinde Karakterler.....	147
Şekil 28: Üniversite Söylemi Üzerinde Karakterler.....	152
Şekil 29: Analistin Söylemi Üzerinde Karakterler	157

GİRİŞ

Liderlik, bir sokak röportajında sokaktan geçen birisi tarafından bir siyasi aktörün yeterliliğini veya yetersizliğini ifade eden bir vasıf olarak kullanılmasıyla karşımıza çıkabilirken, bazen de bir kitap dükkanının kişisel gelişim reyonunda veya çok satanlar rafında bir kitabın başlığındaki bir sözcük olarak karşımıza çıkar. Diğer yandan bir spor müsabakasında da bir takımın liderinden veya takımın lider eksikliğinden bahsedildiğini duymak kimseyi şaşırtmaz. Bu örnekler, bireylerin belirli amaçlar çerçevesinde bir araya geldiği büyük küçük sayısız ortam için çoğaltılabilir. Bu yüzleşme, liderliğin sadece akademik çalışmalar ekseninde tartışılan bir kavram olmaktan ziyade, gündelik yaşamın içinde de bir o kadar gezinen bir fenomen olduğu hissiyatını doğurmaktadır.

Öyleyse aynı anda bir siyasi aktörün, kişisel gelişim kitabı okuyan herhangi bir okurun, bir sporcunun, bir orta-düzey yöneticinin, bir devlet başkanının veya dünyanın en büyük şirketinin CEO'sunun hizmetine sunulan veya ona yakıştırılabilen liderlik ne demektir? Bir anlamı veya ontolojisi var mıdır? Varsa nedir?

20. yüzyılın başından itibaren modern bilimin ışığında yapılan akademik çalışmalar, liderliği başta nicel ve pozitivist, sonrasında hem nicel hem de nitel yöntemlerle ölçmeye, liderlik fenomenine evrensel bir tanım vermeye ve onu keşfetmeye çalışmışlardır. İster normatif ister keşfedici veya açıklayıcı olsun, bu çalışmaların bazı ortak noktalarını saptamak mümkündür. Bu çalışmalarda liderlik kimi zaman liderin özellikleri, kimi zaman davranışları, kimi zamansa içinde bulunduğu durum üzerinden araştırılmışsa da her zaman nesnel bir benlik üzerine inşa edilmiştir. Öznelliğin dışlandığı ve kendisiyle özdeş bir ben varsayımının yerleştiği bu araştırmalarda bazı soruları sormak, bilimsel bilginin nesnellik ilkesi gereği göz ardı edilmiştir.

Bu tez çalışmasının kapsamını, öznelliği gündeme getiren iki soru oluşturacaktır:
Lider kimdir ve liderlik kimliğiyle nasıl özdeşleşir?

Lider kimdir sorusuna “boyu uzundur” veya “doğru zamanda doğru kararlar alan birisidir” gibi çözümü öncülleyen bir cevap vermek mümkündür. Bu tez çalışmasının amacı, bu soruya böyle bir cevap vermek yerine liderlik kimliğini çözümü

öncüllemeyecek bir sorunsal haline getirmektir. Bu sorunsalın gündemini ise öznellik tartışması oluşturacaktır.

Freudyen kuramın takipçisi Fransız psikanalist Jacques Marie Émile Lacan'ın (1901-1981) yaklaşımı, kendisiyle hiçbir zaman özdeş olamayacak, öznelliğini de böylece kazanacak bir özne kurulumu içermesi bakımından bu tezin kuramsal desteğini oluşturmuştur. Lacanyen yaklaşımda varlığındaki temel eksiklikle tarif edilen özne, asla arzu ettiği tamlığa, eksiksizliğe ulaşamayacak ve dilin içinde karşılaştığı gösterenlerle özdeşleşerek eksikliğin üstesinden gelmeye çalışacaktır. Öznenin hiçbir zaman üstesinden gelemeyeceği bu eksiklik bir kaza, bir lanet veya insanı çöküşe götüren bir yolculuk değil, insanın arzusunu yapılandırarak özneye yaşaması için bir sebep sunan ve özneye öznelliğini kazandıran temel işlevdir.

Bu noktada tezin kapsamını oluşturan *“Lider kimdir ve liderlik kimliğiyle nasıl özdeşleşir?”* sorusunun ikinci kısmını gündeme getirmek de ancak çok katmanlı Lacanyen öznenin ayrıntılı bir tarifini vermekle mümkün olacaktır. Lacan'ın yaklaşımının kilit noktalarından olan dilbilim, gösterenin özne üzerindeki işlevinin ne olduğu konusunda Lacan'a kavramsal bir çerçeve sağlarken, Lacan'ın kimlik veya özdeşleşme dediği şeyi açıklamasında ona yardımcı olur.

Gösteren her şeyden önce dil sistemindeki anlamsız bir unsurdur. Özneye özdeşleşmesini veren de bu anlamsız ve yok edilemez gösterenlerdir. Gösterenin anlamı yapı içinde kapladığı konuma göre değişmektedir. Gösterenin bu doğası, hiçbir zaman sabit veya tek bir anlama sahip olamayacağı anlamına gelmektedir. Lacan'a göre bilinçdışını oluşturan da gösterenin özne üzerindeki etkisidir.

Gündelik yaşamın içinde gezinen liderlik kavramının, akademik çalışmalarla sabitlenmeye çalışan anlamını kat eden bir işlevi olduğu açıktır. Özne, yaşamı boyunca liderlik gibi pek çok gösterenle karşılaşır ve bu gösterenler öznenin bilinçdışını yapılandırır. Liderlik üzerine yapılan ana akım akademik çalışmalarda liderliğin işlevi, özneye vaat edilen bir eksiksizlik, aktiflik ve stabil bir karakter veya kimlik olarak belirir.

1. Bölüm’de yönetim bilimlerinde liderlik üzerine yapılan çalışmalar kronolojik bir biçimde verilmiştir. Bu bölümün “Liderlik Yaklaşımlarının Tarihsel Gelişimi” kısmında bilimsel literatürün içindeki popüler liderlik araştırmaları ve kavramsallaştırmaları, Lacanyen kuramın müdahalesini içermeksizin tartışılmaktadır. Bölüm liderlik literatürü üzerine yapılan bir tartışmayla devam etmiş ve Lacanyen yaklaşımın literatüre sağlayabileceği katkıların kavramsal çerçevesiyle bitirilmiştir.

2. Bölüm’de Lacanyen öznenin kurulumu detaylıca ele alınmıştır. Bu bölümün birçok detay barındırmasının tek sebebi, Lacan’ın karmaşık, çok katmanlı özne anlayışının ve bilinçdışı tarifi anlaşılmadığı bir çalışmada, öznenin özdeşleşmesinin ne demek olduğunun ancak karikatür bir düzlemde ifade edilebilecek olmasından kaçınmaktır. Diğer yandan lider kimliğini “elinde tutan” bireyin de öznelliği ancak bu çok katmanlı özne tarifi içinde mümkün hale gelecektir.

2. Bölüm’ün “Öznenin Üç Asli Düzlemi” başlığında, Lacan’ın özneyi üzerinde tarif ettiği üç kritik yerin koordinatı verilmeye çalışılmıştır. “Özne ve Arzusu” başlığında ise dil ile karşılaşan insanın, bu karşılaşmadan sonra dönüştüğü özne biçimi tartışılmaktadır. “Öznelerarası Yapılarda Lacan’ın Dört Söylemi” başlığında, daha önceki başlıklarda mahiyeti tartışılan öznenin, sosyal bağın üzerindeki konumları incelenmiştir. Bu başlığın sonunda liderlik kimliği, simgesel düzlemin bir göstereni olarak ele alınmaktadır. Liderlik kimliğinin öznelerarası konumları nasıl etkilediği ve bundan nasıl etkilendiği Lacan’ın sosyal bağ formülasyonları dikkate alınarak tartışılmaktadır.

Son bölüm olan 3. Bölüm’de, Lacanyen bir araştırmanın modern bilimdeki hangi açmazlara farklı bir perspektif geliştirebileceği, Descartes’ın özne yaklaşımının ortaya çıkmasından itibaren modern öznenin konumu ile birlikte tartışılmaktadır. Bölümün devamında Lacanyen öznelliğin, kimliğin, klinik yapıların ve öznelerarası konumların tartışılması için seçilen film analizi yönteminin Lacanyen metodolojisi ve literatürdeki yaklaşımları tartışılmaktadır.

3. Bölüm’ün sonunda Kış Uykusu filmi, Lacanyen kuramın bu bölüme kadar detaylandırılan farklı uğraklarını içine alacak biçimde incelenmektedir. Kış Uykusu filminin seçimi, en başta gösterenlerin bireyleri ve ilişkileri karakterize etme şeklini

ustalıkla göstermesiyle ilgilidir. Diğer yandan Kış Uykusu filmi, bilimsel literatürdeki nesnel benlik normundan farklı olarak bir öznellik tartışmasına imkân vermektedir. Böylece Kış Uykusu, liderlik tartışmasının içine öznelliği sığdırabilecek bir yapıt olarak öne çıkmaktadır. Film incelemesine paralel bir liderlik tartışmasına girilmemesinin sebebi, gösterenlerin ve sosyal bağın bir etkisi olarak ortaya çıkan öznenin Jouissance deneyimini indirgememektir. Bu yüzden liderlik tartışması film analizinin sonuna bırakılmıştır.

Sonuç olarak bir çözümün yerine bir sorunsalın öncüllendiği bu çalışma, bir tez çalışmasının biçimsel özelliklerini taşımasına rağmen, biçimsel veya geleneksel bir sonuç ve çıktı vermeye de bir o kadar uzaktır. Bu çalışmada ele alınan lider de bir eksiklikle temellenmiş, çelişkiler içeren bir simgesel yapıda kendi yerini arayan öznedir. Dolayısıyla liderlik bağlamında yapılandırılan bu çalışma, özne ve arzusu incelenerek detaylandırılmış ve liderlik tartışmasının dışına da taşmıştır. Bu taşma bir yanlışlık değil, öznellik problemini gözeterek bir literatür genişletme girişimidir.

BÖLÜM 1.

LİDERLİK ÜZERİNE

Liderlik, birçok akademisyen tarafından yaygın olarak araştırılan bir alandır. Liderlik üzerine bilimsel çalışmalar incelendiğinde, liderlik sürecinin karmaşıklıklarını açıklamak için çeşitli teorik yaklaşımların olduğu görülmektedir. Bazı araştırmacılar liderliği bir özellik veya davranış olarak kavramsallaştırırken, bazıları ise liderliği bilgi işleme perspektifinden veya ilişkisel bir bakış açısından ele almışlardır. Özellikle 20. yüzyıl başından beri liderlik, küçük gruplar, terapötik gruplar ve büyük organizasyonlar dahil olmak üzere birçok bağlamda hem nitel hem de nicel yöntemler kullanılarak incelenmiştir. Liderlikle ilgili araştırma bulguları, liderlikle ilgili bazı popüler kitaplarda sunulan basit görüşlerden çok daha karmaşık bir sürecin resmini sunmaktadır (Northouse, 2018, s.1).

Bu bölümde yönetim bilimleri literatüründe incelenen ana akım liderlik yaklaşımları kronolojik olarak verildikten sonra Lacanyen kuramın liderlik literatürüne yaptığı ve yapabileceği katkılar tartışılmıştır.

1.1. Liderlik Yaklaşımlarının Tarihsel Gelişimi

Allio'ya göre (2016) literatürde, neredeyse liderliği tanımlayan kişi sayısı kadar farklı tanım vardır. Allio, lider kavramının, kuruluşların ve toplumların nasıl işlediği ve evrimleştiği gerçeğini kabul etmeyen yapay bir kavramsallaştırma olarak karşımıza çıkabileceğini söylemektedir. Allio'ya göre liderliğin ontolojisi açık değildir. Liderlik nedir? İlk ne zaman görülebilir olur? Nerede oluşur, nereden kaynaklanır? Allio'ya göre kritik bir olay sorumlu kişiyi göz önüne çıkarana dek bir liderlik eylemini çok az kişi tanımlayabilir ve izleyicilerin beklentileri, kurumun kültürü, görev ve bağlam liderliğin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığını dikte ediyor gibi görünmektedir.

Kets De Vries (2001) ise liderliği pornografiye benzetmiş, tanımlaması zor ama tanınması kolay bir fenomen olduğunu yazmıştır. De Vries'a göre örgütsel yaşamda psikodinamik süreçlerin oynadığı rolü kabul etmek liderlik problemi ile ilgili daha fazla kavrayışa yol açmaktadır. İnsanın karmaşık doğasını kabullenmek, çetrefilli durumların

daha gerçekçi bir değerlendirmesini yapabilmeyi sağlamaktadır. Böylece De Vries’a göre etkili bir organizasyon yaratmak veya yönetmek isteyen herkesin liderliğin dinamiklerini ve alt-st ilişkilerin karmaşık doğasını anlaması gerekmektedir.

Liderlik kavramı da dünya ile beraber değişen ve evrimleşen bir kavramdır. Lider zerine yapılan tanımlar, dünyadaki olaylardan ve siyasetten, konunun üzerinde çalışıldığı disiplinin bakış açılarına kadar birçok faktörden etkilenmiştir. Rost (1991) yılında yayınladığı “21. yüzyıl İçin Liderlik” isimli çalışmasında, 1900-1990 arası yapılan akademik çalışmaları analiz etmiştir ve liderlik için 221 farklı tanım bulmuştur.

Yirminci yüzyılın ilk otuz yılındaki liderlik tanımları gücün kontrolü ve merkezileştirilmesini vurgulamıştır. 1927’de liderlik üzerine düzenlenen bir konferansta Moore, liderliğin "itaat, saygı, sadakat ve iş birliğini teşvik ederek yönetilenleri etkileme ve iradesini yönlendirme yeteneği" olarak tanımlandığını yazmıştır (Moore, 1927, s.124). Schenk ise dönemin bu dominant görüşünün aksine liderliği “Doğrudan ya da ima edilen baskı tehdidi yerine insanların ikna ve ilhamla yönetimidir” (1928, s. 111) şeklinde tanımlamıştır.

1930’lar, özellikler yaklaşımının hâkim teori olduğu dönemdir. Bu döneme, Bogardus (1934), Pigors (1935) ve Tead (1935)’in tarafından yazılan üç kitap damgasını vurmuştur. zellikler teorisinde liderlik hükmetmeden ziyade etkileme işlevi üzerinden tanımlanmıştır. Örneğin Tead, Liderlik Sanatı (Art of Leadership, 1935: 11-12) kitabında “Popüler liderlik kavramları, komuta gücü ya da hükmetme yeteneği olarak ifade edilme eğilimindedir. Bununla birlikte, bu kitabın tüm tartışması, kurumda çalışan insanlardan bir sonuç almak için onları komuta etmenin tek başına yetersiz olmasıdır. Liderlik, insanların ortak bir amaç için etkili ve mutlu bir şekilde nasıl bir araya getirilebileceği ile ilgilenir.” yazmıştır.

Grup yaklaşımı ve davranışsal yaklaşım, 1940’larda liderlik literatürüne hâkim olmuştur. Whyte, 1943’te yayımlanan son derece popüler olan sokak çeteleri üzerine yaptığı çalışmada (Köşebaşı Toplumu), bir grup sokak olaylarını ve sokak gruplarındaki liderliği incelemiştir. "Grup içindeki liderliğin, g ve yarar ilişkisinin oluşmasını önleyen etki girişimlerinden oluştuğunu" belirtti. 1949 yılında düzenlenen Ohio State

Liderlik Araştırmaları sonucunda Hemphill, liderliği “bireyin grup aktivitesini yönlendirirken içinde bulunduğu davranışlar” olarak tanımlamıştır.

1950-60 on yılında üç tema liderlik tanımlarına egemen olmuştur:

- Liderliği, liderlerin grup içinde yaptıklarıyla inceleyen grup yaklaşımı çerçevesinin devamı olan tema

- Ortak hedefler geliştirme bağlamında liderin davranışlarını inceleyen tema

- Liderin grubun üzerindeki genel etkinliği üzerindeki etkisinin incelendiği tema

1960’larda hâkim liderlik tanımı, ortak amaçlara ulaşmada insanları etkileyen davranış kavramı üzerinden şekillenmiştir. Örneğin Seeman (1960) liderliği “insanlar tarafından paylaşılan ortak yönde diğer insanları etkileyen insan davranışları” olarak tanımlamıştır. Bir diğer tanımı ise Merton (1969) “insanların rıza göstermek zorunda oldukları için değil, kendi istekleri ile katıldıkları kişilerarası ilişkiler” olarak yapmıştır.

1970’ler, 1980’ler kadar yoğun olmasa da liderlik literatürü üzerine çalışmaların arttığı bir dönem olmuştur.

Grup odağı yerini liderliğin “grup veya organizasyon hedeflerine ulaşmak için grupları veya organizasyonları başlatma ve sürdürme” olarak görüldüğü örgütsel davranış yaklaşımına bırakmıştır (Rost, 199, s.59). Burns’ün kapsamlı liderlik tanımı ise gelmekte olan on yılın kırılma noktası olacak önemli bir tanımı içermektedir: “Liderlik, bir çatışma ve rekabet ortamında lider ve izleyicilerin bağımsız veya ortak belirli amaçları gerçekleştirmek için belirli güdüler, değerler ve ekonomik, politik ve diğer kaynakları kullanarak harekete geçmesini sağlayan karşılıklı bir süreçtir” (Burns, 1978, s.425).

Çok sayıda çalışmanın ardından liderlik davranışlarının etkili liderlik üreten tek değişken olmadığı görülmüştür. Bu nedenle, 1970’lerde liderlik davranışlarının durumsal olduğu da literatüre girmiştir.

1980’lerde liderlik üzerine yapılan çalışmalar hem akademik hem popüler anlamda daha önceki dönemlere kıyasla fazlasıyla yoğunlaşmıştır. Dönemde işlenen bazı temalar şöyle sıralanabilir:

- Liderin istediği gibi yap: Liderlik tanımları ağırlıklı olarak hâlâ, izleyicilerin liderin istediğini yapması etrafında dönmektedir.

- Etki (Influence): Etki, 1980’lerin liderlik tanımlarında en sık kullanılan kavramlardandır. Liderlik tanımları genelde, liderliğin zorlayıcı olmayan yönüne vurgu yapmıştır.

- Özellikler yaklaşımı: En çok satan olarak kitap listelerine giren Mükemmelli Arayış (In Search of Excellence) isimli kitap (Peters ve Waterman, 1982), mükemmel liderlik arayışı, özellikler yaklaşımını tekrar gündeme getirmiştir.

- Dönüştürücülük yaklaşımı: Burns (1978) liderliği dönüştürücü bir süreç olarak tanımlayan bir hareket başlatmıştır. Liderliğin, liderin ve izleyicilerin birbirlerini daha yüksek motivasyon ve ahlak seviyesine yükseltecek şekilde başkalarıyla etkileşime geçtiklerinde oluştuğunu belirtmiştir.

1980’den günümüze liderlik ve yöneticiliğin ayrı süreçler olup olmadığı konusunda tartışmalar devam etmiştir. Bu dönemin liderlik yaklaşımlarından bazıları:

- Liderlerin ve liderliklerinin özgünlüğünün vurgulandığı otantik liderlik;
- İzleyicileri motive etmek için değerleri, anlam arayışını ve bağlılık duygusunu kullanan liderliğe odaklanan manevi liderlik;
- İzleyicilerin daha otonom ve bilgili olmasını sağlamak için liderin, izleyicilerin ihtiyaçlarını karşılamayı ön plana aldığı hizmetkar liderlik;
- Liderlerin, takipçileri karşılaştıkları zorluklar, değişimler ve sorunlar karşısında cesaretlendiren ve adaptasyona yardımcı olan uyum adaptif liderlik olarak sıralanabilir.

20. yüzyıl sonları ve 21. yüzyılın başlarında ise liderlik psikodinamik yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır. Bu yaklaşımda, temelde Sigmund Freud'un bilinçdışı başta olmak üzere kavramsallaştırmalarından yararlanılmıştır. Yaklaşım kapsamında işlevsel olmayan liderlik, kişilerarası çatışmalar, kolektif ilişkiler, etkisiz takım süreçleri gibi rahatsız edici örgütsel fenomenler bilinçdışı süreçlere yapılan referanslarla incelemektedir (De Vries, 2001, Northouse, 2018, s.296)

Sonuç olarak, 20. yüzyıl başında başlayan liderlik araştırmalarında farklı dönemlerde farklı tanımlar ve yaklaşımlar öne çıkmıştır. Liderin özelliklerine yoğunlaşarak başlayan liderlik literatürü sırasıyla liderin davranışlarına, liderin içinden çıktığı durumun şartlarına ve son olarak da lider ve izleyicileri arasında karşılıklı etkileşime yoğunlaşmıştır.

1.1.1. Özellikler Yaklaşımı

20. yüzyıl boyunca araştırmacıların ilgisini çeken özellikler yaklaşımı, liderliği araştırmaya yönelik ilk sistematik girişimlerden birisidir. 20. yüzyılın başlarında, belirli insanları neyin lider kıldığını belirlemek için liderlik özellikleri incelenmiştir. Geliştirilen teorilere sosyal, politik ve askeri liderlerin sahip olduğu doğuştan gelen nitelikleri ve özellikleri belirlemeye odaklandıkları için, "büyük insan teorileri" adı verilmiştir.

İnsanların liderlik özellikleri ile doğduğuna ve sadece "büyük" insanların onlara sahip olduğuna inanılıyordu. Böylece özellikler yaklaşımı kapsamındaki araştırmalar, liderleri izleyicilerinden açıkça ayıran özelliklerin belirlenmesine odaklanmıştır (Tablo 2.2).

Tablo 1.
Liderlik Özellikleri ve Karakteristikleri Üzerine Yapılan Bazı Çalışmaların
Bulguları

Stogdill (1948)	Mann (1959)	Stogdill (1974)	Lord, DeVader, and Alliger (1986)	Kirkpatrick and Locke (1991)	Zaccaro, Kemp, and Bader (2004)
-Zekâ -Atiklik -İçgörü -Sorumluluk -Girişkenlik -İstikrar -Özgüven -Sosyallik	-Zekâ -Maskülenlik -Ayarlama -Dominantlık -Dışadönüklük -Tutuculuk	-Başarı -İstikrar -İçgörü -Girişkenlik -Özgüven -Sorumluluk Yardımsverlik -Hoşgörü -Etkileyicilik -Sosyallik	-Zekâ -Maskülenlik -Dominantlık	-Dürtü -Motivasyon -Dürüstlük -Güven -Bilişsel yetenek -Görev bilgisi	-Bilişsel yetenekler -Dışadönüklük -Dürüstlük -Duygusal stabilite -Açıklık -Uyumluluk -Motivasyon -Sosyal zekâ -Kendini izleme -Duygusal zekâ -Problem çözme

Kaynak: Northouse, 2018, s.22

Özellikler yaklaşımı, birçok araştırmacının vizyoner, dönüşümcü ve karizmatik liderlik üzerine yaptıkları çalışmalar ve beş faktör kuramı gibi sosyal psikoloji araştırmalarının etkisi ile yeni bir ilgi kazanmıştır. (Bass, 1990; Bennis ve Nanus, 1985; Nadler ve Tushman, 1989; Howell ve House, 1992; Conger, 2011; Cavazotte, Moreno ve Hickmann, 2012, Zaccaro, Dubrow ve Kolze, 2018). Örneğin karizmatik liderlik, Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk Afro-Amerikan başkanı seçilen Barack Obama'nın 2008 seçimleriyle ön plana çıkmıştır. Karizmatik liderleri diğerlerinden neyin farklı kıldığını araştıran çalışmalarında, Jung ve Sosik (2006) karizmatik liderlerin kendini

izleyen, izlenim yönetimine eğilimli, sosyal güce ulaşma ve kendini gerçekleştirme motivasyonuna sahip kişiler oldukları sonuçlarına ulaşmışlardır.

Goldberg 1990 yılında yayınladığı, An Alternative “Description of Personality”: The Big-Five Factor Structure (Alternatif Bir Kişilik Tanımı: Beş Büyük Faktör Yapısı) isimli çalışmasında kişiliği 5 faktörle tanımlamıştır. Türkçe literatürde genelde beş faktör kuramı olarak yer alan (Yelboğa, 2006; Basım ve Çetin 2009) bu kuram; kişiliği (i) açıklık, (ii) sorumluluk, (iii) dışadönüklük, (iv) uyumluluk ve (v) duygusal denge olmak üzere beş faktör üzerinden ölçmektedir. Goldberg’ın araştırmasının sonucunda dışadönüklük, liderlikle en güçlü şekilde ilişkilendirilen özellik olarak ortaya çıkmış, dışadönüklüğü sorumluluk, açıklık, düşük nevrotiklik ve uyumluluk izlemiştir.

Tablo 2.
Beş Faktör

Beş Faktör	
Açıklık (Openness)	Yaratıcı, anlayışlı ve meraklı olma eğilimi
Sorumluluk (Conscientiousness)	Eksiksiz, düzenli, kontrollü, güvenilir ve kararlı olma eğilimi
Dışadönüklük (Extraversion)	Sosyal, iddialı ve pozitif olma eğilimi
Uyumluluk (Agreeableness)	Kabul etme, uyum sağlama, güvenme ve yetiştirme eğilimi
Duygusal Denge-Nevrotiklik (Emotional Stability - Neuroticism)	Depresyon, endişe, güvensizlik, kırılganlık ve düşmanlık eğilimi

Kaynak: Goldberg, L. R. (1990). An alternative “description of personality”: The big-five factor structure. Journal of Personality and Social Psychology, 59, 1216–1229; Aktaran Northouse, 2018, s.27)

Sonuç olarak, özellikler yaklaşımı, bugün hâlâ liderlik araştırmalarında yaygın olarak kullanılan bir yaklaşımdır. “Büyük kişilerin” niteliklerinin belirlenmesine vurgu yaparak başlayan özellikler yaklaşımı, durumların liderlik üzerindeki etkisini içerecek şekilde değişti ve şu anda, etkin liderlikte hangi özelliklerin kritik rol oynadığını araştıran çalışmalarda kullanılmaktadır (Northouse, 2018, s.20).

1.1.2. Beceri Temelli Yaklaşım

Özellikler yaklaşımında olduğu gibi, beceri temelli yaklaşım da lider-merkezli bir yaklaşımdır. Beceri temelli yaklaşımın, özellikler yaklaşımından farkı ise doğuştan geldiği varsayılan karakter özelliklerine değil, öğrenilebilecek ve geliştirilebilecek beceri ve yeteneklere vurgu yapmasıdır (Northouse, 2018, s.44). Dolayısıyla Özellikler yaklaşımında doğuştan (nature) liderlik bağlamı üzerinden çalışılırken, beceri temelli yaklaşım geliştirilebilir (nurture) liderlik bağlamında çalışılmaktadır.

Katz, (1955) yaptığı çalışmasında yöneticilerle görüşmüş ve çalışma sonucunda etkili yönetim için gereken yönetim becerilerini üç faktör olarak ayırmıştır: teknik, beşeri ve kavramsal beceriler. Katz, bu becerilerin liderlerin özelliklerinden veya niteliklerinden oldukça farklı olduğunu savunmuştur. Beceriler liderlerin başarabileceği şeylerdir, oysa özellikler liderlerin kim olduklarıdır (yani doğuştan gelen özellikleri). Bu çalışmada, liderlik becerileri kişinin bilgi ve yeterliliklerini bir dizi amaç veya hedefi gerçekleştirmek için kullanma becerisi olarak tanımlanmaktadır. Çalışmasında üç temel kişisel beceriye bağlı bir liderlik modeli üreten Katz'a göre bir yöneticinin şunlara ihtiyacı vardır: (i) sorumlu olduğu belirli bir işin mekanizmasını gerçekleştirmek için yeterli teknik beceri, (ii) etkili bir grup üyesi olabilmek ve liderlik ettiği ekip içinde işbirlikçi çaba gösterebilmek için diğer insanlarla birlikte çalışma konusunda yeterli beşeri beceri, (iii) çeşitli faktörlerin karşılıklı ilişkilerini tanımak için yeterli kavramsal beceri (Katz, 1955).

Beceriler yaklaşımı:

- Liderin yeteneklerinin önemini vurgulayan lider merkezli bir modeldir ve öğrenilmiş becerileri etkili liderlik performansının merkezine yerleştirmektedir.
- Beceri yaklaşımı liderliği, herkesin eğitimle erişebileceği şekilde tanımlamaktadır.
- Beceri yaklaşımı liderlik eğitim ve geliştirme programları için yaratıcı problem çözme, çatışma çözme, dinleme ve ekip çalışmasını içeren bir yol haritası sağlamaktadır (Northouse, 2018, s.45, 69).

1.1.3. Davranışsal Yaklaşım

Davranışçı yaklaşım özellikle liderlerin ne yaptıklarına ve nasıl davrandıklarına odaklanmaktadır. Liderlik çalışmalarının odağı lider davranışlarına kayarken, davranışçı yaklaşım liderlik araştırmalarını çeşitli bağlamlarda liderlerin izleyicilerine karşı eylemlerini içerecek şekilde genişlemiştir.

1.1.3.1 Ohio State Üniversitesi Araştırmaları

Liderliği kişilik özelliği olarak incelemenin sonuçlarının faydasız olduğunu düşünen bir grup araştırmacı, bireylerin bir gruba veya organizasyona liderlik ederken nasıl davrandıklarını analiz etmeye karar vermiştir. 1950'li yıllarda başlayan bu araştırma, izleyicilere liderleri hakkında yapılan anketlerle gerçekleştirilmiştir. Anketlerde izleyicilerin, liderlerin belirli davranışlarına olan destekleri ölçülmüştür.

Araştırma sonucunda Ohio State Üniversitesi Liderlik Modeli iki boyut tanımlamıştır: kişiyi dikkate alma (consideration) ve inisiyatif (initiating structure). İnisiyatif, işi organize etmek, rol sorumluluklarını tanımlamak ve çalışma faaliyetlerini planlamak gibi eylemleri içeren görev odaklı davranışlardır. Kişiyi dikkate alma ise ilişki davranışlarıdır ve liderler ile takipçiler arasında dostluk, saygı, güven ve sevgi inşa etmeyi içermektedir (Lussier ve Achua, 2015, s.74, Northouse, 2018, s.72).

1.1.3.2 Michigan State Üniversitesi Araştırmaları

Michigan Üniversitesi'ndeki araştırmacılar, Rensis Likert yönetiminde, liderlik davranışlarının küçük grupların performansı üzerindeki etkisine vurgu yapan bir liderlik araştırması gerçekleştirmişlerdir.

Michigan Üniversitesi araştırmaları, bir liderin ya daha fazla iş merkezli ya da daha fazla çalışan merkezli olduğu bir model ile sonuçlanmıştır. Michigan Üniversitesi Liderlik Modeli böylece iki liderlik tarzı tanımlamaktadır: iş merkezli ve çalışan merkezli. İki liderlik stili, bir skalanın iki uç noktasında bulunmaktadır ve liderlik bu ikisi arasında tek boyutlu bir sürekliliktir (Lussier ve Achua, 2015, s.72).

1.1.3.3 Blake ve Mouton'ın Yönetim Şeması

Blake ve Mouton, liderlik davranışlarını iki eksenli bir matriste tanımlayan pratik bir model geliştirmiştir. Ohio Üniversitesi ve Michigan Üniversitesi'nin bulgularına dayanan iki boyut üretim/sonuçlar ile alakalı boyut ve insanlar/ilişkiler ile alakalı boyut olarak tanımlanmıştır. Liderlerin bu yönelimleri 1 ve 9 arasında nasıl birleştirdikleri tanımlanarak beş ana yönetim tarzı oluşturulmuştur: Otoriteye uyumlu yönetim (9,1), taşra kulübü yönetimi (1,9), zayıf yönetim (1,1), orta yolcu yönetim (5, 5) ve ekip yönetimi (9,9):

- Zayıf yönetim (1,1) hem üretim hem de insanlar için düşük endişeye sahiptir. Lider, görevde kalması için gerekli olan en az şeyi yapar.
- Otoriteye uyumlu yönetim (9,1) üretim için yüksek, insanlar için düşük bir endişeye sahiptir. İnsanlara makine gibi davranılır ve işe odaklanılır.
- Taşra kulübü yönetimi (1,9) insanlar için yüksek bir endişesi ve üretim için düşük bir endişesi vardır. Lider, üretime bakmaksızın dostane bir atmosfer sağlamaya çalışır.
- Orta yolcu yönetim (5,5) hem üretim hem de insanlar için dengeli ve orta derecede kaygılıdır. Lider tatmin edici bir performans ve moral sağlamak için çabalamaktadır.
- Ekip yönetimi (9,9) hem üretim hem de insanlar için büyük bir endişeye sahiptir: Lider maksimum performans ve çalışan memnuniyeti için çaba gösterir. Blake ve Mouton'a göre, takım liderliği tarzı her durum için en uygun olan yönetim tarzıdır (Northouse, 2018, s.90, Lussier ve Achua, 2015, s.76).

Sonuç olarak davranışçı yaklaşım, liderliği geniş bir şekilde görev ve ilişki boyutlarıyla ele almakta ve davranışı bu boyutlarla değerlendirmek için bir çerçeve sunmaktadır.

1.1.4. Durumsal Yaklaşım

Hersey ve Blanchard (1969) tarafından geliştirilen durumsal yaklaşım, adından da anlaşılacağı gibi, durumlardaki liderliğe odaklanır. Teorinin temeli, farklı durumların farklı liderlik yaklaşımları gerektirmesidir. Bu açıdan bakıldığında, etkili bir lider olmak, ancak liderin tarzını farklı durumların ihtiyaçlarına uyarlaması ile mümkündür.

Durumsal liderlik, liderlerin çok çeşitli organizasyonel hedefleri içeren farklı ortamlarda nasıl etkili olabileceklerini inceleyen normatif bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, liderlere belirli bir durumdaki ihtiyaçlara göre nasıl davranmaları gerektiğini öneren bir model sunar. Durumsal yaklaşıma göre etkili liderlik, hedeflenen duruma ulaşmada izleyicilerin gelişim seviyesi doğru bir şekilde teşhis edilebildiğinde ve bu duruma uygun reçete edilen liderlik stili sergilediğinde oluşur.

Durumsal liderlik, her yerde ve her koşulda geçerli, evrensel bir en iyi liderlik tarzı olmadığını vurgulamasıyla önceki yaklaşımlardan ayrılmaktadır. Yaklaşımına göre liderin esnek olması ve tarzını durumun gereksinimlerine göre uyarlaması gerekmektedir (Northouse, 2018, s.112).

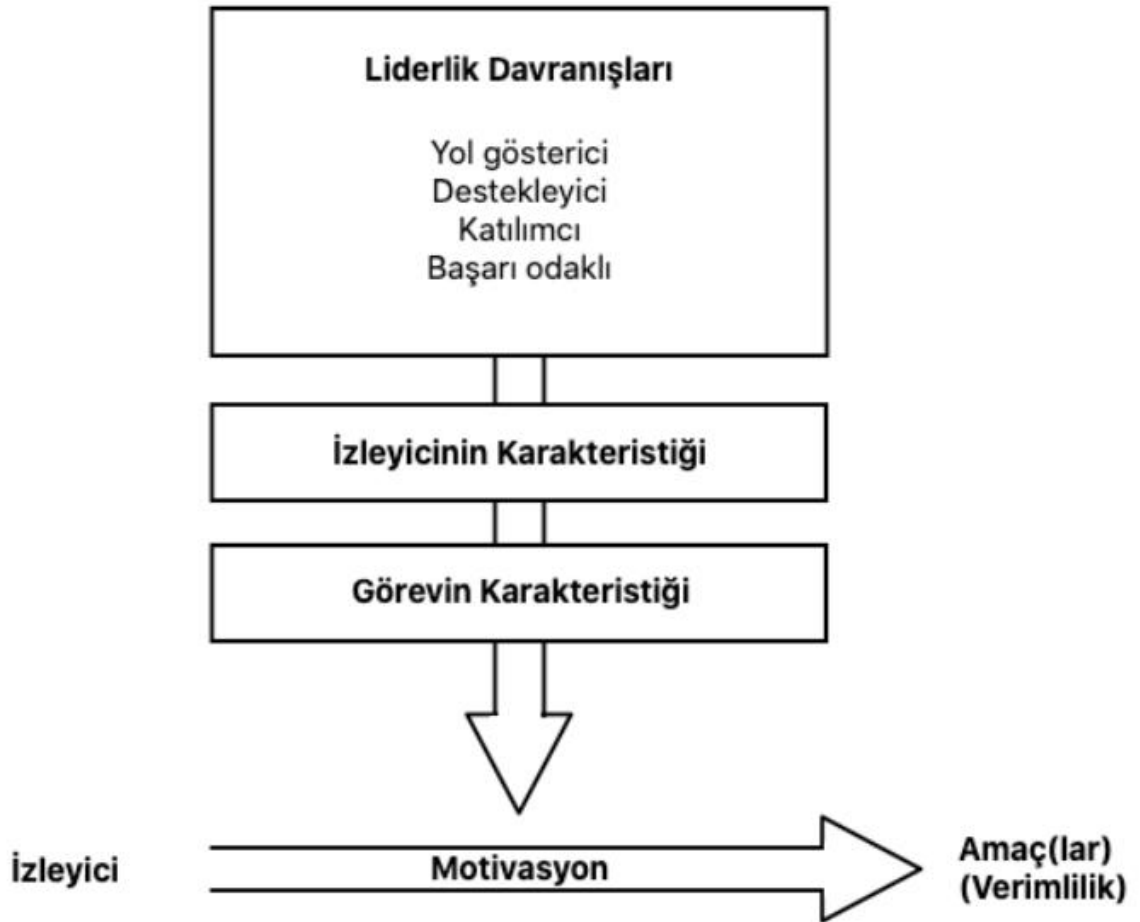
1.1.5. Yol Amaç Yaklaşımı

Yol amaç teorisinin önemi, motivasyon kuramlarından destek alarak izleyicilerin performansına odaklanmasıdır. Yol amaç teorisi, liderlerin, izleyicilerin ihtiyaçlarına ve izleyicilerin çalıştığı duruma en uygun davranışı seçerek izleyicilere hedefe giden yolda nasıl yardımcı olabileceğini açıklamak için tasarlanmıştır. Liderler uygun tarzı seçerek, izleyicilerin başarı ve memnuniyet beklentilerini artırır.

Yol amaç teorisi içinde motivasyon, beklenti teorisi perspektifinden kavramsallaştırılmıştır (Vroom, 1964). Beklenti teorisinin altında yatan varsayım, izleyiciler işlerini gerçekleştirebileceklerini düşünüyorlarsa, yani izleyicilere gösterilen amaç gerçekçi ise, çabalarının belirli bir çıktısı olacağına inanıyorlarsa ve işlerini yapmak için yapılacak ödemelerin yeterli olduğuna inanıyorlarsa motive olacaklardır.

Yol amaç teorisinde lider, takipçilerin kişisel ve örgütsel hedeflere ulaşmak için motivasyonlarını artırmaktan sorumludur. İzleyicilerin motivasyonu, (i) izleyicilerin ödüllere giden yolunu açıklığa kavuşturmak ve (ii) izleyicilerin değer verdiği ve arzu ettiği ödülleri arttırarak sağlanmaktadır. Ödüllere giden yolun açıklığa kavuşturulması, liderin, izleyicilerle birlikte çalışarak, örgütsel kazanımları ve görevlerin başarıyla sonuçlanmasını sağlayacak davranışları belirlemesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla beklenti teorisi, takipçilerin seçtiği hedefler ve liderlerin izleyicilere nasıl yardım ettikleri ve bu hedeflere ulaşmak için izleyicileri nasıl ödüllendirdikleri ile ilgilidir.

Tablo 3.
Yol-Amaç Teorisinin Ana Bileşenleri

Kaynak: Northouse, 2018, s.117

Birçok farklı liderlik davranışı amaç yol teorisinin bir parçası olarak seçilebilse de, bu yaklaşım genel olarak yönlendirici, destekleyici, katılımcı ve başarıya yönelik liderlik davranışlarını incelemiştir (House ve Mitchell, 1974, s.83). Yol-amaç teorisi diğer değişkenlerin dahil edilmesine açık bırakılmıştır (bkz: Tablo 3).

1.2. Lider – Üye Etkileşimi Yaklaşımı

Önceki teoriler liderlik kavramını ya lider-merkezli (örneğin özellikler ve beceri yaklaşımları) ya da izleyici merkezli (örneğin yol amaç yaklaşımı) ele alan yaklaşımlarken, lider üye etkileşimi yaklaşımı, liderliği lider ve izleyiciler arasındaki etkileşimlere odaklanan bir süreç olarak kavramsallaştırmaktadır. Bu nedenle, lider-üye etkileşimi bir lider ve takipçisi arasındaki ilişkinin kalitesi üzerinden tanımlanmaktadır.

Lider-üye yaklaşımı, yüksek kaliteli lider-izleyici ilişkilerinin incelenmesi, lider-üye işbirliklerinden kaynaklanabilecek olumlu etkiler ve bu etkileşimlerin nasıl geliştiği üzerine odaklanmaktadır. Bu yaklaşımı ortaya koyan Graen ve Uhl-Bien'e (1995) göre lider-üye etkileşimi şu şekilde tanımlanabilir: (i) Lider-üye ilişkilerinin gelişimi liderlerin ve üyelerin özelliklerinden ve davranışlarından etkilenir ve bir rol yapma sürecinden kaynaklanır ve (ii) yüksek kaliteli lider-üye ilişkilerinin liderler, izleyiciler, çalışma birimleri ve genel olarak örgüt için pek çok olumlu çıktı vardır (1995, s.229).

Lider-üye etkileşimi, Graen ve Uhl-Bien'e göre doğası gereği ilericidir çünkü liderler ve izleyiciler arasındaki ilişkiler, bir süre sonra bir etkileşim alışverişinden, dönüştürücü işbirliklerine evrilmektedir. Graen ve Uhl-Bien'in oluşturduğu ölçek, lider-üye ilişkilerinin üç boyutunu ölçmek için tasarlanmıştır: saygı, güven ve yükümlülük. Ölçek liderlerin ve izleyicilerin birbirlerinin yeteneklerine karşılıklı saygı duymalarını, derinlemesine ve karşılıklı güven duygusu hissetmelerini ve birbirlerine karşı güçlü bir yükümlülük duyma derecelerini değerlendirir. Birlikte ele alındığında, bu boyutlar güçlü ortaklıkların bileşenleridir (Northouse, 2018, s.158).

1.3 Dönüşümcü, Etkileşimci, Otantik, Hizmetkar ve Adaptif Liderlik

1.3.1 Dönüşümcü Liderlik

1980'lerin başından bu yana birçok araştırmmanın odağı olan liderliğe yönelik mevcut ve en popüler yaklaşımlardan biri, dönüşümsel yaklaşımdır. Dönüşümcü liderlik, liderliğin karizmatik ve duygusal unsurlarına daha fazla önem veren “Yeni Liderlik” paradigmasının bir parçasıdır. Dönüşümcü liderlik terimi ilk olarak Downton (1973) tarafından kullanılmıştır. Liderliğe önemli bir yaklaşım olarak ortaya çıkması, politik sosyolog James MacGregor Burns'ün Liderlik (1978) adlı klasik çalışmasıyla başlamıştır. Bass (1985) ise dönüşümcü liderliğin Burns (1978) ve House'un (1976) önceki çalışmalarına dayanan, daha genişletilmiş bir versiyonunu üretmiştir.

Bass (1985, s. 20) dönüşümcü liderliğin, izleyicileri beklenenden daha fazlasını yapmaya motive ettiğini savunmuştur. Bu motivasyon, (i) takipçilerin belirlenen ve idealize edilmiş hedeflerin önemi ve değeri hakkında bilinç seviyelerini yükseltmek, (ii) takipçileri kendi benliklerini aşmaya teşvik etmek ve (iii) takipçileri daha üst düzey ihtiyaçları göstererek harekete geçirmek yollarıyla sağlanmaktadır. Dönüşümcü lider, mevcut sistemdeki sorunları izleyicilere açıklayarak statükoyu değiştirmeyi amaçlamakta, yeni bir organizasyonun ne olabileceğine dair izleyicilere bir vizyon oluşturmaktadır (Lussier ve Achua, 2015, s.328).

1.3.2 Etkileşimci Liderlik

Etkileşimci liderlik süreci, liderlerin ve izleyicilerin önceden tanımlanmış beklentilerine ve motivasyonlarına dayanan fayda alışverişini içermektedir. Lider, spesifik görevlerin veya hedeflerin başarılması karşılığında, izleyicilerin ihtiyaçlarını ve beklentilerini karşılamaktadır. Lider, izleyicilerin beklentileri karşılayan davranışlarını ve performanslarını ödüllendirirken, beklentileri karşılamayan davranış veya performansı cezalandırır. Bu tür bir fayda alışverişi, kuruluşun acil ihtiyaçlarına fayda sağlayan performans karşılığında takipçilerin kendi çıkarlarına hitap eden tanımlanmış koşullu ödül ve cezalandırma davranışlarını temsil etmektedir.

Bu nedenle, dönüşümcü liderler vizyon odaklı, etkileşimci liderler ise görev ve ödül odaklı olarak tanımlanmaktadır. Dönüşümcü liderler değişime, özellikle statükoyu değiştiren ve örgütü iyileştiren bir değişime değer vermekteyken, etkileşimci liderler istikrara, işletmenin hedeflerine ulaşmaya çalışırken verimlilik ve etkinliği ön planda tutmaya değer vermektedirler (Lussier ve Achua, 2015, s.330).

1.3.3. Otantik Liderlik

Liderlerde neyin içten ve gerçek olduğunu araştıran bu yaklaşım, değer temelli bir yaklaşımdır.

Otantik liderlik, üç bakış açısından incelenmektedir. İlki, lidere ve liderin hayatında neler olup bittiğine odaklanan içsel bakış açısıdır. İçsel yaklaşım, kendini tanıma, kendini düzenleme ve benlik kavramları üzerinden incelenmektedir. Shamir ve Eilam (2005) içsel yaklaşımı tanımlarken, otantik liderlerin gerçek liderlik sergilediğini, liderliğin inançtan kaynaklandığını ve kopya değil orijinal olduklarını öne sürmektedirler. Bu bakış açısında bir liderin yaşam deneyimlerinin ve bu deneyimlere liderin nasıl bağlandığının liderliğin gelişimi için kritik önemde olduğu vurgulamaktadır.

Otantik liderliği tanımlamanın ikinci yolu ise kişilerarası süreçtir. Bu perspektif, lider ve izleyici tarafından yaratılan otantik liderliği ilişkisel olarak ortaya koymaktadır (Eagly, 2005). Liderlik, sadece liderin çabalarından değil, aynı zamanda takipçilerin yanıtlarından da kaynaklanmaktadır. Böylece lider, liderler ve takipçiler arasındaki etkileşimlerden doğar.

Son olarak, otantik liderlik Avolio ve arkadaşlarının çalışmalarında örneklenen gelişimsel bir perspektiften tanımlanmaktadır (Gardner, Avolio ve Walumbwa, 2005). Bu bakış açısı, otantik liderliği sabit bir özellik olarak değil, bir liderde zamanla ortaya çıkan bir şey olarak görür. Yaklaşımına göre otantik liderlik, insanlarda bir ömür boyu gelişmekte ve ciddi bir hastalık veya yeni bir kariyer gibi büyük yaşam olayları tarafından tetiklenebilmektedir (Northouse, 2018, s.196; Lussier ve Achua, 2015, s.374).

1.3.4. Hizmetkar Liderlik

Hizmetkar liderlik kavramı bir paradoks gibi gözükse de bu kavram liderlik literatüründe yöneten/sürükleyen bir lider paradigmasından hizmet eden bir lider paradigmasına geçişte yaşanan kırılmayı temsil etmektedir.

İlk olarak Greenleaf'ın (1970, 1972, 1977) çalışmalarında geçen hizmetkar liderlik, liderlerin takipçilerinin endişelerine dikkat ettikleri, empati kurdukları ve izleyicileri yetiştirdiklerini vurgulamaktadır. Hizmetkar liderler, izleyicileri ilk sıraya koymakta, güçlendirmekte ve kişisel kapasitelerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır.

Hermann Hesse'nin Doğuyla Yolculuk adlı romanından gelen bir fikre dayanan Greenleaf, bir gruptaki özverili hizmetin diğer üyeler üzerinde olağanüstü bir etkiye sahip olduğunu savunmuştur. Hizmetkar liderler, izleyicilerin ihtiyaçlarına tam anlamıyla karşılamaya çalışmakta, ayrıcalıksız kişilerle ilgilenmekte, eşitsizlikleri ve sosyal adaletsizlikleri gidermeyi amaçlamaktadır. Hizmetkar liderler otoriteyi yönetilenlere kaydırıldığı için daha az kurumsal güç ve kontrol kullanmaktadırlar.

Hizmetkar liderliğini açıklığa kavuşturmak amacıyla Spears (2002), Greenleaf'ın çalışmalarında hizmetkar liderliğin gelişiminde merkezi olan 10 özellik belirlemiştir. Bunlar: Dinleme, empati, tedavi edicilik, farkındalık, ikna, soyut düşünce (kavramsallaştırma), öngörü, idarecilik, çevresindeki insanların yetişmesine inanç ve topluluk oluşturmaktır.

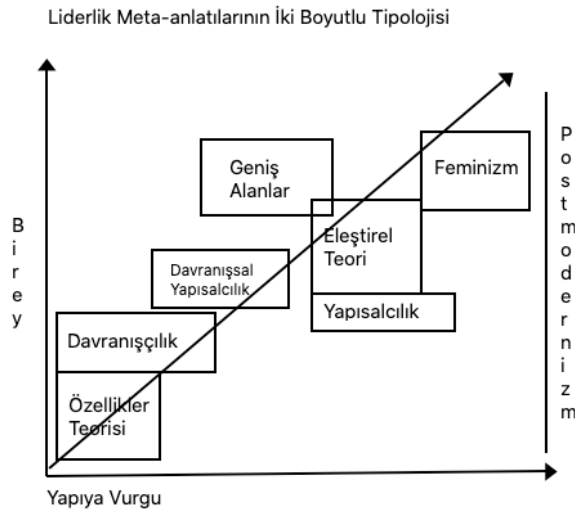
1.3.5 Adaptif Liderlik

Adaptif liderlik, değişen ortamlarda insanların ihtiyaç duyduğu uyum sürecine odaklanır, izleyicileri değişime hazırlar ve değişimle başa çıkmaları için onları cesaretlendirir. Ağırlıklı olarak liderin karakteristik özelliklerine odaklanan özellikler yaklaşımı ya da otantik liderliğin aksine adaptif liderlik, liderin kendini buluşunu, liderin faaliyetleri ve izleyicilerin işleri ile ilişkisi bağlamında ele almaktadır.

Adaptif liderlik çerçevesinin geliştirilmesi büyük ölçüde Heifetz (Leadership Without Easy Answers, 1994) ve arkadaşlarının çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır. Lideri, insanlar için problemleri çözen bir kurtarıcı olarak görmek yerine, zor problemlerle (örneğin işyerinde cinsiyetçilik) mücadele etmek için harekete geçirme rolü oynayan birisi olarak kavramsallaştırmışlardır. Adaptif liderlik süreci, dört farklı bakış açısından incelenmektedir: (i) sistemler yaklaşımı, (ii) biyolojik yaklaşım, (iii) hizmet yönelimli yaklaşım ve (iv) psikoterapi. Adaptif bir lider, izleyicileri zor sorunlarla yüzleşmeye hazırlar, izleyicilerine gerçek problemleri ele alırken karşılaşılabilecekleri önyargı, algı, inanç, tutum ve davranışlardaki kaçınılmaz değişikliklerle başa çıkmanın yeni yollarını öğrenme fırsatı ve alanı sağlar (Northouse, 2018, s.257).

1.4 Liderlik Literatürü Üzerine Bir Tartışma

Günümüzde liderlik konusunda bir yüzyıldan uzun süredir tartışılan konular kısaca şöyledir: Bir liderin özellikleri doğuştan mı gelir yoksa geliştirilebilir mi? Lider astlarına karşı olan davranışlarıyla mı belirlenir yoksa içinde bulunduğu durum mu lideri belirler? Lideri lider yapan örgütün içindeki diğer üyelerle olan etkileşimi midir? Liderlik önceden ölçülebilir kriterlere bağlanabilir mi yoksa lideri ancak ortaya çıktığı andan itibaren mi tanıyabiliriz? Bu sorular liderliğe dair temel bir tartışmayı içinde çok az barındırır: Lider kimdir ve liderlik kimliğiyle nasıl özdeşleşir?

Şekil 1: Liderlik Meta-Anlatılarının İki Boyutlu Tipolojisi

Kaynak: English, F. W. (1999). Looking behind the Veil: Addressing the Enigma of Leadership. American Educational Research Association

Bu soruya, çeşitli alanlardan (başta psikoloji, antropoloji, sosyoloji) alınan yardımlarla cevaplar aranmıştır. Zaman içinde, liderin özellikleri ve davranışları etrafında şekillenen akademik tartışmaya yapısal birimler (organizasyon iklimi, yapısı vb.) dahil olmuştur (Şekil 1). Bu yaklaşımların her biri liderlik konusundaki gerçekliğin bir yönünü merkeze alıp diğer kısmını marjinalize eden mercekler olarak fonksiyonlaşmışlardır. Kritik teori ve feminist teori dilbilimsel yaklaşımları ve sosyal bağlamları dikkate almışsa da benzer mercekleri odak noktasından kaldırmamışlardır. Tüm bu merceklerin ortak noktası ise psikoloji alanından aldıkları destek neticesinde nesnel bir benlik (objectified-self) yanılgısından yola çıkmalarıdır (English, 1999, s.4).

Başlarda liderlik literatürüne hâkim olan ana akım liderlik söylemi, her şeye gücü yeten romantize edilmiş bir lider varsayımından doğmuştur (Meindl, 1985). Bu varsayımın altında yapılan araştırmalar liderlik tarzlarına, davranışlarına, yetkinliklerine, zihin yapılarına, liderin neye inandığına ve kimliğine odaklanmıştır. Bu araştırmalar ağırlıklı olarak nicel araştırma yöntemlerinin tercih edildiği pozitivist bir gelenek içinde yapılmıştır (Bryman, 2004; Zoller ve Fairhurst, 2007; Ford ve Harding, 2015). Bu araştırmalarda izleyiciler, liderin etkisinin ölçülmesi için hazırlanmış anketleri doldurmaları istenen çok büyük bir örneklem olarak ortaya çıkmaktadırlar. Dolayısıyla izleyici ancak pasif, sureti belirsiz, liderin öteki tarafında yer alan bir varlık olarak belirebilmiştir (Ford ve Harding, 2015). Böylece, lider ve izleyici arasındaki güç asimetrisini meşrulaşmış, izleyici itaatkâr ve feminen hale gelirken liderin kahraman, baskın ve maskülen imajı normalleşmiştir (Ford, 2010).

Bu tek boyutlu bakış açısı karmaşıklıkları, çoklu ve değişken kimlikleri ve güç dinamiklerini göz ardı etme eğilimi nedeniyle eleştirilmiştir (Collinson 2006, 2008; Ford 2006, 2010; Ford ve Harding 2015). Liderlik alanındaki tartışmalar ilişkisel yaklaşımlar (Hosking, 2011; Uhl-Bien 2006) ve söylemsel yaklaşımlar (Fairhurst, 2009; Sheep 2006) ile lider ve izleyici rollerinin varsayılmadığı, bunların bireysel kimlikler olarak ele alınarak yeniden keşfedildiği ve tartışıldığı, izleyici merkezli bir odağa taşınmıştır.

İzleyici-merkezli araştırmalarda (Shamir ve diğerleri, 2007; Riggio ve diğerleri, 2008) izleyiciler, sosyal gerçekliğini ancak liderle ortaklaşa bir ilişki içinde edinen maddi varlıklar olarak kabul edilmiş ve liderin etik standartlara bağlılığı varsayılmıştır (Ford ve

Harding, 2015, s.3). Ford ve Harding (2015, s.3) liderle aynı hedef istikametinde çalışan, bağımlı izleyicinin varlığına ilişkin kabul edilmiş varsayımın, tehlikeli kitleler üzerinde güç ve kontrol arzusu ile desteklendiğini ve bunun da izleyiciler olarak etiketlenerek liderlik teorisinin derinlerine gömüldüğünü öne sürmüştür.

Bu gömülü varsayım yönetim biliminin pek çok alanında, örneğin değişim yönetimi literatüründe de karşımıza çıkmaktadır. Shaul Oreg (2003) yılında yayınladığı “Resistance to Change: Developing an Individual Differences Measure” isimli çalışmasında değişime karşı dirence yönelik 6 bireysel davranış belirlemiştir: (i) kontrolü kaybetmeme isteği, (ii) bilişsel katılık, (iii) psikolojik dayanıklılık eksikliği, (iv) değişim süresine karşı hoşgörüsüzlük, (v) yeniliğe ve uyarıma karşı isteksizlik ve (vi) eski alışkanlıklardan vazgeçmeme isteği. Ford ve Harding’e (2015, s.5) göre bu duruşla değişim istemeyenlerin gereken bilgeliğe sahip olmadığı ve kişisel eksikliklerden muzdarip olduğu ima edilerek izleyici kötücülleştirilmektedir. Böylece bilgeliğin ve değişime açıklığın, nitelikleri halihazırda psikolojik dayanıklılık, esneklik, yenilikçi düşünme, uzun dönemli plan yapabilme ve yüksek düzeyde kavrayış olan lidere ait olduğu dolaylı olarak ima edilmekte ve lider kutsanmaktadır.

Son yıllarda popülerlik kazanan diğer bir araştırma konusu ise Paulhus ve Williamson’ın 2002 yılında yayınlanan “The Dark Triad of Personality: Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy” isimli makalesi ile ortaya çıkmıştır. Bu çalışma, kişiliğin karanlık özellikleri olarak üç boyut önermektedir: Narsisizm, makyavelizm ve psikopati. Karanlık kişilik özelliklerini araştıran çalışmalarda aslında klinik bulgular olan narsisizm ve psikopati, belirtisiz (subclinical) seviyelerde ölçülmektedir. Paul ve Williamson’ın bulgularına göre bu üç karakter özelliğinin çekirdeğini ise anlaşamazlık (disagreeableness) boyutu oluşturmaktadır.

Narsisizm, narsisistik kişilik envanterine göre ölçülmektedir ve ölçek (Raskin ve Hall, 1979) (i) böbürlenme, büyüklenme (grandiosity), (ii) ayrıcalıklı hissetme (entitlement), (iii) baskınlık (dominance) ve (iv) üstünlük (superiority) olmak üzere dört ana boyut ölçmektedir.

Makyavelizmin boyutuna ise diğer iki boyutun aksine klinik bir sendromdan değil, 16. yüzyılda Medici ailesine siyasi danışman olan Nicolo Machiavelli'nin felsefesinden ulaşılmıştır. Christie ve Geis (1970), Machiavelli'nin orijinal metinlerindeki felsefe ve taktik önerilerinden bir ölçek geliştirmişlerdir. Anket yüksek puan alanları kinik, ilkesiz, yaşam başarısının anahtarı olarak kişilerarası manipülasyona inanan ve buna göre davranan katılımcılar olarak belirlemektedir (Furnham ve diğerleri 2013, s.201).

Psikopati ise bu üç karanlık özelliğinden en karanlığı olarak görülmektedir (Furnham ve diğerleri, 2013, s.200) Psikopati, düşük düzeyde empati ile birlikte yüksek dürtü ve heyecan arayışı ile korelasyon içinde ölçülmektedir (Rauthmann, 2012).

Liderlik alanında yapılan bazı araştırmalar, üç karanlık boyutun bir veya daha fazlasının liderlik için avantajlı olduğu sonucuna ulaşmıştır (Hogan ve Hogan, 2001). Örneğin Furnham (2010), diğer faktörlerle (örneğin zekâ ve fiziksel çekicilik) birleştğinde karanlık özelliklerin bireyin liderlik pozisyonu elde etmesine yardımcı olduğu vakalar göstermiştir.

Üç karanlık boyut üzerine yapılan liderlik araştırmaları da sadece liderin kişiliğine ve mental durumuna odaklanan, izleyicinin marjinalize edildiği lider-merkezli bir araştırma alanı olarak öne çıkmaktadır. Diğer yandan, liderliğin romantizasyonunda sözü edilen saygınlık, baskınlık ve kahramanlığı vurgulayan yaklaşımın boyutları, karanlık özellikler yaklaşımında klinik ölçekler aracılığı ile değerlendirilmektedir. Örneğin, üç karanlık özelliğin de ortak noktasında bulunan anlaşılmazlık, bir liderin değişim yönetimi sürecinde kendisiyle aynı fikirde olmayan izleyicileri baskın (bir narsisizm boyutu olarak) bir tavırla ikna yoluna gitmesinde avantajlı bir liderlik özelliği olarak öne çıkabilir. Böyle bir senaryo altında üç karanlık özellik boyutunda başta narsisizm olmak üzere karanlık özelliklerin pozitif korelasyonuyla sonuçlanacak bir araştırma yapmak mümkünken, başarılı bir değişim yönetimi için lider zorluklarla mücadele eden baskın bir duruşa sahip olmalı gibi normatif bir sonuca da ulaşılabilir.

Sonuç olarak liderlik alanında yapılan çalışmalarda teorinin derinine gömülü varsayımlara, Akademi'nin tekrarlanabilirlik ve yanlılanabilirlik ilkesi gibi hâkim normatif kurallarına araştırmacılar bilerek veya bilmeyerek bağlanmak zorunda kalmışlar ve liderlik literatürü bazıları yukarıda sayılan varsayımlar üzerinden genişlemeye devam etmiştir. Böylece birbirine referanslarla büyüyen Akademik literatürde nesnel benlik anlayışı da güçlenmiştir (English, 1999, s.6). Literatüre gömülü lider ve izleyici anlayışları, yönetim biliminin insan kaynakları, değişim yönetimi, örgütsel davranış gibi diğer alanlarında da çoğu zaman tartışmasız kabul edilmiş ve genişlemiştir.

Liderlik bugün sadece Akademi'nin nasıl ölçebileceğini veya tanımlayabileceğini tartıştığı bir konudan ibaret değil, günlük hayatın ve popüler kitapların¹ içinde de sıkça rastlanan bir kavram haline gelmiştir. İzleyici kavramı ise yayınlarda ya yer almamakta ya da sorunlu, eksik, tamamlanmaya ve kontrole muhtaç bir biçimde lidere bağımlı olarak yer almaktadır.

Bir popüler kültür imgesi haline gelmiş olan liderlik (Callahan ve diğerleri, 2007; Kim, 2012) bireye sadece bir örgütün veya işyerinin liderliği bağlamında sunulmamakta, hemen hemen benzer referanslarla bireye kendi kendisinin, kendi hayatının lideri ve efendisi olması da telkin edilmektedir. Liderlik başarıya giden bir yol olarak rasyonel, makul riskler alabilen, sorumluluk sahibi, vizyoner ve psikolojik dayanıklılığa sahip olanların hak ettiği idealize edilmiş bir arzu nesnesidir. Böylece bireyin liderlik serüveninde kendi hayatını da mükemmelleştiren, sorumlu, rasyonel, ileriye hesaplayan ve görebilen birisi olması gerekmektedir. Sonuç olarak liderlik bütün nesnel kişiliklerin arzusunda olan, ulaşılması için çabalanması gereken makbul kimliklerden birisi olarak ortaya çıkmaktadır.

Buradan izleyicinin hissesine düşen ise kaygı ve yetersizliği üstlenmek olmuştur. Salecl aktardığı bir olayla (2009, s.163) bunu gösterir: Bir girişimci, kötüye giden finansal durum yüzünden işçi çıkarmak zorunda kalır. Şirkete büyük hizmetler veren genç ve çalışkan bir çalışana işten çıkarılacağı söylendiği sırada genç bir not kâğıdı çıkarıp işinde neyi yanlış yaptığını sorar. Girişimci, şirketin enflasyon sarmalında kötüye giden finansal

¹ 27.05.2020 tarihi itibarıyla kitapyardu.com online kitap satış sitesinde başlığında liderlik geçen 372, amazon.co.uk sitesinde leadership filtresinden geçen 100 binden fazla kitap mevcuttur.

durum yüzünden genci çıkarmak zorunda kaldığını söyleyip performansında bir problem olmadığı konusunda ısrar etse de genç bir eleştiri duymak konusunda ısrarcı olur. Gence göre kendisini geliştirerek bir sonraki işinde daha başarılı olabilmesinin tek yolu budur.

1.5. Yönetim Biliminde Psikanalitik Kuram

Manfred Kets De Vries, 1991 yılında yayınladığı Örgütler Divanda (Organizations in the Couch) isimli kitaptan sonra, 2004'te aynı isimde bir makale yayınlamıştır. Bu makale yönetim biliminde örgüt, liderlik ve davranış gibi konuların araştırılma yönteminin, bir sufi hikâyesi ile eleştirilmesiyle başlamaktadır. Hikâye kısaca şöyledir: Bir sufi, halısının üstünde çıkıntılar fark eder. Bu çıkıntıları düzeltmeye çalışır ama düzeltme çabasından sonra çıkıntı, halının farklı bir yerinde belirmektedir. Sonunda çıkıntıları gidermeye çalışmaktan bitap düşen sufi halıyı kaldırır ve büyük bir sürprizle karşılaşır: Halının altında gezinen sinirli bir yılan vardır.

De Vries, bu hikâyenin ardından örgütsel bağlamda sadece semptomlarla uğraşan fakat yılanla yüzleşmeyen yaklaşımlarla, örgütsel verimliliğe asla ulaşamayacağını yazmaktadır. De Vries'e göre örgütsel verimlilik üzerine çalışan yönetim bilimciler kendilerini örgüte mekanik bir bakışla sınırlamakta, sufinin halının yüzeyini düzeltmeye çalışması gibi yüzeysel fenomenleri incelemekte ama derin yapıyla ilgilenmemektedir.

De Vries'a göre, yönetim pratisyenleri ve bilim insanları, sadece görünebilir ve bilinebilir olanın önem taşıdığına dair kolektif bir mite inanmakta, bu mit ise son derece rasyonel bir şekilde kavramsallaştırılan örgütsel davranış kavramlarına dayanmaktadır. De Vries, bu rasyonel kavramlar havuzunun, örgütlere bela olan dikimlerin çözülmesinde yeterli olmadığı zaman içinde çok kez kanıtlamışsa da rasyonalite efsanesinin devam ettiğini söylemektedir:

“Nihayetinde örgütleri oluşturan ve sosyal süreçlere katkıda bulunan birimleri oluşturanlar bireylerdir. Toplu halde bile insanlar fizik yasalarından farklı yasalara tabidir. Hoşa gitsin ya da gitmesin, anormal davranış çoğu insanın kabul etmeye hazır olduğundan daha “normal” dir. Herkesin nevrotik bir tarafı vardır. Zihinsel sağlık ve hastalık iki apayrı fenomen değil, bir süreklilikteki karşıt konumlardır. Dahası, bir kişinin

normal veya anormal olarak etiketlenmiş olması fark etmeksizin, tam olarak aynı dinamikler geçerlidir.“ (de Vries, 2004, s.183-184).

Psikanalitik yaklaşım potansiyeli, Tavistock araştırmalarıyla örgütlerin sosyo-teknik sistemler olduğunun anlaşılması ile başlatılabilir. Slavoj Žižek (2019) ve Judith Butler (2015) gibi akademisyen ve filozofların Fransız psikanalist Jacques Lacan'ın yeniden yorumlanmasına girişmesiyle, 20. yüzyıl sonu ve 21. yüzyılda psikanalitik yaklaşım özellikle eleştirel akademik literatürde ağırlık kazanmıştır.

Yönetim literatüründe de bu popülarite belirginleşmiş ve birçok akademisyen psikanalitik yaklaşımla örgüt, lider, lider ve izleyici ilişkileri gibi konuları incelemiştir. Örneğin “Organization, A Critical Journal of Organization, Theory and Society” dergisi 2011 yılında 7 makale içeren bir “İş'te Lacan – Lacan at Work” isimli özel bir sayı yayınlamıştır. Örgütsel kimlik ve değişim (Driver, 2009a, 2009b; Humphreys ve Brown, 2002; Brown, 2006; 2015), narsisistik liderlik ve örgütlerin sınıflandırılması (De Vries, 2001, 2004), politik öznellik (Glynos ve Stavrakakis, 2008), liderlik ve güç (Kelly, 2014; Driver, 2013), örgüt içinde lider-izleyici kimlik inşası (Schedlitzki, Edwards, Kempster, 2018) ve “artık kâr” için bitmeyen arzu (Cremin, 2010) gibi konuları inceleyen pek çok yayında psikanalitik yöntemlerden yararlanılmıştır.

De Vries, 2004'de yazdığı makalesinde liderlik tarzlarını ve örgütleri Freudyen bir yaklaşım ile incelemiştir. Liderlik en temelde bir insan davranışdır ve tarihte “adi” amaçlara rağmen efektif liderlik yapan (örneğin Adolf Hitler) pek çok lider vardır. De Vries'a göre “iyi niyetli” liderlerin bile gölgede kalmış bir karanlık tarafı olmadığı söylenemez. Örneğin, De Vries'a göre aydınlık veya karanlık olsun hangi liderden bahsederken bahsedilsin, liderliğin kalbinde yatan narsisizm görmezden gelinemez:

“Narsisizm, liderlere davalarının doğruluğu hakkında temel bir inanç sunar. Narsisistik liderin kendi grubunun, kuruluşunun veya ülkesinin özel bir misyonu olduğu inancı izleyicilerin sadakatini sağlar ve grup kimliğine ilham verir; narsisistik bir liderin dünya görüşünün gücü (ve hatta bu görüşün hiç esnek olmayışı) takipçilere özdeşleşmeleri ve tutunmaları gereken bir görüntü verir. Son kertede narsisizm zehirli bir

ilaçtır ve başarı için önemli bir bileşen olmasına rağmen, bir liderin aşırı dozdan muzdarip olması çok fazla zaman almaz.” (de Vries, 2001, s.188-189).

De Vries için lider-izleyici ilişkisindeki bir diğer önemli unsur Freudyen bir kavram olan aktarımdır². Aktarım kısaca, geçmişteki ilişki kalıplarını günümüzdeki durumlarla başa çıkmak için kullanma eylemidir. Özünde, aktarım hiçbir ilişkinin yeni bir ilişki olmadığı anlamına gelir; her ilişki önceki ilişkiler tarafından renklendirilir.

De Vries’in dikkat çektiği bir diğer etken, saldırganla özdeşleşmedir. Narsisistik liderin saldırganlığının yol açtığı şiddetli kaygının üstesinden gelmek için bazı izleyiciler “saldırganla özdeşleşme” olarak bilinen savunma sürecine başvurabilmektedir. İnsanlar kendilerini hoş olmayan şeyler yapma gücüne sahip üstün bir kuvvetin huzurunda bulduğunda, gelecekteki saldırganlığa karşı bir koruma biçimi olarak bu üstün güç gibi olmaları adına güçlü bir teşvik hissetmektedirler. Dolayısıyla liderin eylemleri ne kadar aşırı olursa, kendini savunmanın o kadar agresif olması gerekir ve bu nedenle öznelere sistemin bir parçası olarak saldırganın gücünü paylaşmak istemeleri ve böylece güç kazanma istekleri daha cazip hale gelir.

De Vries’in lider-izleyici ilişkilerinde gözlemlenebileceğini savunduğu bir diğer ilişki biçimi ise folie a deux, yani ikili delilik veya paylaşılan delilik kavramıdır. Bu tür bir ilişkide, baskın kişinin sanrıları örgütün diğer sağlıklı üyeleri tarafından da paylaşılmaktadır. Gerçeklik kapasitesi bozulan liderler sanrılarını ve olağan dışı davranış kalıplarını astlarına kaydırırlar, bu da izleyicilerin bu sanrılarının içinde aktif bir rol oynamasıyla kalmaz, izleyiciler aynı zamanda sanrıları geliştirir. İzleyicilerin sanrılı liderin yörüngesinde kalmak ve güç merkezine yakın olmak için bir tür zihinsel akrobasi ile uğraşmaları gerekir. İzleyiciler çatışmayı ve anlaşmazlığı en aza indirmek için gerçeği feda etmeye ve gerçeğe temasını kaybetmiş olsa bile liderle bağlantı kurmaya istekli olurlar (de Vries, 2011).

² Aktarımın de Vries tarafından kullanılan bu tanımı, Freud’un erken dönem çalışmalarına dayanır. Aktarım Freud’un düşüncesinde zamanla analist ve analizan arasındaki ilişkiyi ele alan temel bir kavram haline gelmiştir ve Lacan da aktarımı bu ikinci anlamıyla kullanır. De Vries’in aktarım olarak tanımladığı ilişki kalıplarını sürdürme hadisesi ise “tekrarlama” kavramı adı altında ele alınmıştır. Dolayısıyla tekrarlama, aktarımın ortasında bir kavram olmasına rağmen birbiriyle karıştırılmaması gereken iki ayrı kavramdır (Lacan, 2017a, s.77). Bu tezde, de Vries’in çalışmasını ilgilendiren bu yer haricinde bu iki kavram arasındaki ayırım korunmuştur.

Bir diğ er araştırma ise Driver tarafından yapılmış, 2013 yılında yayınlanan bu çalışmada liderlik kimliğinin söylemsel kuruluşu incelenmiştir. Driver'ın çalışması, anlatılar ve söylemler aracılığı ile kurulan liderlik kimliğinin bir örgütteki bireyler tarafından arzulanan ve popüler bir kimlik olsa da liderlik üzerine yapılan konuşmaların genellikle klişe ve basmakalıp olmasına dayanır. Liderlik, her özdeşleşme gibi sürekli çöküşe ve yeniden düzenlenişe uğrayan bir kimliktir.

Driver, çalışmasındaki özneyi Lacan'ın kuramındaki “eksik özne” ile takip eder.  znedeki bu eksiklik, kelimenin günlük anlamını içeren bir eksiklik değildir. Günlük hayatta kullandığımız eksiklik kavramı, örneğin bir kaynak veya zaman eksikliği, bir liderin şik yet te bulunabileceği, ancak sonunda elde edebileceği, yani üstesinden gelebileceği bir eksikliktir.

Lacanyen öznenin eksikliği fundamentaldir, hatta özneyi kuran bizatihi bu eksikliktir. Lacan'ın “manque a etre”, mot a mot çeviriyle varlıktaki eksiklik³ olarak tanımladığı bu eksiklik, hiç kimsenin sahip olmadığı ve olmayacağı bir şeye sahip olmama durumudur. Özne ne kadar denese de belirli bir şeye veya bir nedene bağlanamayan bu eksiklik, üstesinden gelinemezdir.

Lacan'a göre insanın bu eksiklikle işaretlenmediği tek zaman, bir bütün olduğu ve hiçbir şey istemesine gerek kalmadan bütün isteklerinin yerine getirildiği ana rahmidir: Burada insanın hiçbir arzusu yoktur çünkü hiçbir şey eksik değildir. İhtiyaçların ifade edilmesine gerek kalmadan karşılandığı bu yer Gerçek düzlemidir. Dünyaya geliş ve konuşma deneyimi ile birlikte bu “gerçek düzlemi” terk edilir ve kişi bir sosyal varlık olarak var olduğu, dil ve gösterenlerle dolmuş bir semboller dünyasına doğar.

Özne, arzularını karşılamak umuduyla günlük konuşmada kendisini dil aracılığı ile ifade eder ve bu fundamental olarak bir yabancılaşma sürecidir. Özne ne istediğini sadece başkalarından öğrenmekte ve isteğini başkalarının sözleri aracılığıyla ifade etmektedir. Böylece  zne arzusunu ifade ettiğinde, bu arzu nihayetinde bir “hiçbir şeyin arzusu” olarak ortaya çıkmaktadır. Özne bu imkânsızlığın üstesinden gelebilmek için

³ Eksiklik kavramı, Lacanyen öznenin tarifinde kritik bir noktadır. Bu eksikliğin neliği, çalışmanın 2. Bölümünde detaylı olarak tartışılacaktır.

kendisini kim olduğunu ve ne istediğini bilen, tanımlanabilir bir nesneye dönüştürmekte fakat özne ne zaman bir arzusunun yerini doldurmaya çalışsa, hâlâ eksik bir şey olduğunu, bir yerlerde elde ettiğinden daha fazlası olduğunu veya elde etmek istediği şeyin bir başka şey olduğu hissiyle karşılaşmaktadır.

Bilinçdışı öznenin Gerçek ile olan bağlantısı, günlük konuşmada yaptığı hatalarında ve özdeşleşmenin başarısız olduğu anlarda yatar. Dolayısıyla Lacan'ın herhangi bir konuşmada dinlemeyi önerdiği şey, öznenin söylediği kişi olmadığını ve istediğini aslında istemediğini işaret eden anlam belirsizlikleri ve anlamdaki teğetler, yanlış anlamalar, unutmalar, şakalar ve diğer retorik yapılarıdır. Bu tür konuşma başarısızlıkları, öznenin Gerçek düzlemine olabildiğince yaklaştığı anlardır.

Lacanyen bilinçdışı özne ve onu dinlemenin Lacanyen metoduyla çalışan Driver, çalışmasını mülakatlar ile yürütür ve bu mülakatlarda vaka geçmişlerine, hikâyelere veya edebi performanslara değil, daha ziyade parçalanmış, ayırık ve eksik kimlik anlatılarına odaklanır. Böylece öznenin eksikliğini çalışmasının merkezine alarak anlamdaki ve imgesel yapıdaki çelişkilere, belirsizliklere, tutarsızlıklara, karşıt arzuların ifadelerine odaklanır.

Çalışmasının sonucunda Driver, liderlik kimliğinin yaygın ve rutin olarak imgesel bir benlik olarak inşa edilmesi ve bu imgesel benliğin de yaygın ve rutin olarak başarısız olması gibi bulgulara ulaşmıştır. Örneğin anlatıcılardan birisi, kim olduğu konusunda emin olmadığını söyler, bir diğeri ise nihai amaca ulaşmanın imkânsızlığını kabul eder. Bir başka anlatıcı ise tanımı gereği lider olmanın memnuniyetsiz olmak ve her zaman daha fazlasını arzulamak anlamına geldiğini belirtir (Driver, 2013).

Schedlitzki, Edwards ve Kempster 2018 yılında yaptığı çalışmalarında, izleyicinin yokluğunda lider-izleyici ilişkisinin nasıl inşa edildiğini araştırmışlardır. Yazarlar çalışmalarında kimlik inşasının imgesel ve başarısız doğasını aydınlatmak için tıpkı Driver'ın 2013 yılındaki araştırması gibi, Lacan'ın özdeşleşme ve eksiklik konusundaki çalışmalarını odağa almışlardır.

Araştırma ana müşteriye bağlı küçük bir şirketten, orta ölçekli bir şirket olmaya doğru aldığı yolda birtakım stratejik değişimler yaşayan İngiltere merkezli DesignCo takma isimli bir şirkette gerçekleşmiştir. Ana müşterileriyle uzun süredir devam eden ilişkisine dayanarak DesignCo'yu kuran kadın CEO, ABD'deki ofisi geliştirmek için İngiltere'den ayrılmıştır ve İngiltere ofisine geri dönüp dönmeyeceği belli değildir. CEO'nun yokluğunda DesignCo'nun rutin işlerinin yürütülmesi, şirketin kuruluşundan beri DesignCo'da çalışan kadın yönetici ve daha sonra şirkete katılan ve kadın yöneticinin eşi olan operasyon direktörüne bırakılmıştır.

Araştırmacılar, şirketin liderlik ve yönetim üzerine bir iş birliğine ilgisi olup olmadığına dair şirketle temasa geçmiş, ilk görüşme sırasında erkek operasyon direktörü DesignCo'nun liderlik gelişimine ihtiyaç duyduğunu büyük bir coşkuyla ifade etmiştir. Operasyon yöneticisine göre yeni atanan erkek orta yönetici grubu liderlik kapasitesinden büyük ölçüde yoksundur. Araştırmacılar ve şirket, işyeri gözlemleri, mülakatlar, kaydedilmiş toplantılar ve odak grupları dahil etnografik araştırmaların ardından orta yönetici grubu için liderlik geliştirme eğitiminin tasarlanmasını ve yürütülmesini kararlaştırmıştır. Araştırmacılar ile yapılan toplantılarda, kadın yönetici müdür ve erkek operasyon müdürü, liderlik rollerini üstlenmedikleri için erkek orta yöneticilerine karşı duydukları hayal kırıklıklarını ifade etmeye devam etmiştir. Üst yönetim toplantılar süresince orta düzey yöneticilerin net kararlar alamadıklarını, etkili iletişim kuramadıklarını, performans sorunlarını çözemediklerini, çalışanları motive edemediklerini ve bunun sonucunda üst yönetim olarak kendi stratejik liderlik rolüne konsantre olamadıklarını söylemiştir.

Bir çalışanla yapılan mülakatta sık sık şirketteki lider eksikliği belirtilmiş, bunun tüm ekibin motivasyonunu etkilediği söylenmiş ve bir lider ile her şeyin daha iyi olabileceği defalarca belirtilmiştir. Pek çok çalışan tarafından dile getirilmiş bir diğer tema ise tek gerçek lider olarak tanımlanan ve aynı zamanda çalışanlar tarafından onları terk etmiş gibi görülen kadın CEO'dan tekrar tekrar bahsedilmesidir. Mülakatlar sırasında CEO'nun İngiltere ofisinde bulunduğu daha parlak bir geçmişin anılarına referanslar yapılmakta ve CEO'nun geri dönüp “her şeyi halledeceği” ümit edilmektedir.

Araştırmada, liderin yokluğuna dair referanslar bazı durumlarda oldukça güçlü bir şekilde ifade edilmiştir ve ifadeler terk edilme duygusu ile benzerlikler taşımaktadır. Diğer yandan, orta düzey yöneticilerle yapılan mülakatlarda ise kahraman liderlik söyleminin, liderleri sadece kuruluşun üst yönetiminde var olacak şekilde kesin olarak sınıflandırdığını ve böylece orta yöneticilerin lider olamayacağını ima ettiğini göstermektedir. Araştırmacılara göre orta düzey yönetici ile yapılan mülakatlarda, orta düzey yöneticilerin liderliğinin onaylanması için ihtiyaç duyulan izleyicinin yokluğunu göstermektedir.

Sonuç olarak araştırmacılar; DesignCo'daki güçlü liderlik söyleminin, sadece üst kademedeki konumlanması mümkün bir lider arayışına ve gelecekte bir lider tarafından kurtarılmayı bekleyen, feminize olmuş izleyici imajının ortaya çıkmasına sebep olduğunu savunmuşlardır (Schedlitzki, Edwards ve Kempster, 2018).

Bu çalışmalarda, psikanalitik ve Lacanyen kuramın liderlik literatürüne verdiği katkılar öne çıkmaktadır.

Birincisi, özneliği açıklayan dil boyutu, Lacanyen teoride merkezidir. Bu boyut hem bireysel kimliği hem de sosyal dinamikleri anlamada simgesel yapıların aracılığını görmeyi mümkün kılmaktadır.

İkincisi, Lacanyen bakış açısının psikodinamik literatüre bir katkısı olan eksiklik ontolojisi. Lacan analiste başvuran kişinin bir “akli denge” durumuna getirilebileceğini ve sosyal fonksiyonlarının düzelebileceğini meşru ve gerçekçi kılan yaklaşımı eleştirmiştir. Böylece Lacan, bu tip bir zihinsel sağaltımı teşvik eden vizyonun karşısında konumlanır. Yönetim bilimi açısından Lacanyen yaklaşım, stabil ve ideal örgüt fikrini en başta dışlamakta ve bunun yerine eksiklik ve gerginlik gibi dinamik boyutlarda ısrar etmektedir. Eleştirel bakış açısından, bu aynı zamanda mükemmel bir sistemin ortaya çıkacağı büyük günün hiç gelmeyeceği anlamına gelmektedir (tıpkı eksiksiz bir öznenin de ortaya çıkmayacağı gibi).

Üçüncü bir destek kaynağı ise Lacan'ın Gerçek, İmgesel ve Simgesel üçlemesidir. Lacanyen Özne Üzerine bölümünde ayrıntılı olarak incelenecek bu üç düzlem aracılığıyla örgütsel semptomları açıklamak da mümkün olabilmektedir.

Sonuç olarak Lacanyen yaklaşım, yaygın olarak kabul edilen bazı kavramları tartışmaya açmasıyla ve bölünmüş özne, objet petit a, arzu, jouissance, fantazi⁴ veya toplumsal bağ olarak söylem gibi Lacanyen kavramlarla yönetim bilimi alanında bilimsel hayal gücünü canlandırmak için verimli bir şekilde kullanılabilir (Arnaud ve Vidaillet, 2018).

1.6. Liderliğe Lacanyen Yaklaşım Üzerine Bir Tartışma

Kelly'e göre (2014) liderlik gelişimine ve liderliğin vaatlerine duyulan kolektif arzu ve hayranlık, liderliğin uygun bir tanımına, doğasına ve etkisine ilişkin güvenilir kriterler bulmak endişesini aşmaktadır.

Kelly, liderliği anlamının nerede sabitleneceği belirsiz bir yüzer gösteren olarak inceleyerek, liderliğin sabit bir anlamının bulunamayacağını savunmuştur. Hiçbir anlamı olmayan bir gösteren olan liderlik; sabit bir anlamı olmadığı için herhangi bir şeyi ifade etme potansiyeli olan bir terimdir. Toplum veya devlet gibi benzer yüzer gösterenler gibi, liderlik de diğer şeyler için dilsel ve sembolik bir sandık görevi görür. Bu sandıkta insanların arzuları, umutları, rüyaları ve korkuları yer almaktadır. Bu nedenle, bu sandığın kullanılma amacı önem kazanmaktadır. Örneğin Kelly'e göre, yüzer gösterenin kullanılmasının yollarından biri, eğitmenler için kazançlı olabilecek ancak katılımcı için yararsız bir şekilde sonuçlanabilen liderliği anlama ve öğrenme arzusunu tatmin etmeye yönelik bir endüstri yaratmaktır.

Bu noktada Freudyen kuramın takipçisi Jacques Lacan, nesnel benlik varsayımıyla oluşan olan ego-psikolojisinin de bir eleştirisini içeren dilbilimsel psikanalitik yaklaşımıyla farklı bir kavrayış imkânı sunar. Bu sayede, liderlik kavramının ontolojisini ve liderin kimliğini Lacanyen kuram ile farklı bir boyutta tartışmak mümkün hale gelir.

⁴ Fantazi Türkçe'de yer almayan bir sözcük olmasına karşın, fantasie ve fantasme sözcüklerinin ayrımını korumak adına, fantasme sözcüğü çalışmanın tümünde fantazi sözcüğü ile karşılanmıştır. Fantezi, sadece imgesel yapıya vurgu yaparken, fantazi kavramı hem imgesel hem de simgesel düzlemleri içermektedir. Bu ayrım konusunda psikanalitik ekolün bir görüş birliği mevcuttur. Detayı için MonoKL Lacan Seçkisi incelenebilir.

Lacan'ın öznesi Simgesel, İmgesel ve Gerçek isimlerini verdiği üç kaydı taşır ve bu üç kayda bölünmüştür. Kişinin iç dünyası ve dış dünyasının uyumluluğunu ifade eden adaptasyon kavramı ise ego-psikolojisi ile uygulamaya alınır. Ego-psikolojisi, Lacan tarafından özneyi sadece imgesel bir özdeşleşmeye indirgemesi nedeniyle suçlanır. Ego-psikoloji, kişinin semptomlarını uyumsuz davranış açısından açıklar ve tedavinin amacının hastanın gerçeğe uyum sağlamasına yardımcı olmak olduğunu savunur. Lacan çalışmalarında buna karşıt bir tema oluşturur. Ona göre analizle keşfedilen boyut, adaptasyon yoluyla ilerleyen her şeyin tersidir. Hatta Lacan'a göre tedaviye gelenin adaptasyonuna hakemlik eden analistin veya psikoloğun bile gerçeklikle ilişkisi mesele edilmez çünkü psikoloğun hastaya nazaran gerçekliğe daha uyumlu olduğu önden kabul edilir. Böylece Lacan'a göre analiz, analistin danışana kendine özgü gerçekliğini dayattığı bir telkine dönüşür. 1930'larda Amerika'da ortaya çıkan ego-psikolojisi yaklaşımı, Lacan'a göre psikanalizi bir toplumsal denetim aracına dönüştürmektedir. Ego-psikolojisinde psikoloğun veya analistin konumunu, literatürdeki liderin konumuyla eşleştirmek mümkündür. Lider her zaman fundamental olarak yeterli, aktif, ruhsal sağlığa ulaşmış ve diğerlerine liderlik edebilecek durumdadır. Bu niteliklerinden birini veya birkaçını kaybettiği anda da liderlik pozisyonundan uzaklaşacak veya uzaklaştırılacaktır.

Kişinin karşısında arzulamakta direnç gösteremeyeceği, ulaşılması gereken makbul liderlik kimliği de bireye ego-psikolojisinin bir telkini olarak sunulmaktadır. Burada ego-psikolojisinin telkini ve Lacan'ın analizini ayıran temel ahlaki konumu anmak gerekir: Psikanaliz, danışanın egemenliğe karşı direnme hakkına temel bir saygı gösterirken, telkin bu direnci yok edilmesi gereken bir engel olarak görmektedir (Evans, 1996, s.169). Bu yaklaşımla, işten çıkarılan gencin eksiklerini yazabilmek için not defterine sarılmasına şaşırmamak olasıdır. Yetersizlik, kişinin benlik algısının gelişiminde her zaman üstesinden gelinmesi gereken bir mefhumdur. Burada kişinin amacı kurslar ve eğitimler ile liderliği anlamak, böylece tam bir yeterliliğe ve eksiksizliğe ulaşmak olarak ortaya çıkmaktadır.

Lacanyen yaklaşımın liderlik konusunda sağlayabileceği bir diğer katkı da burada ortaya çıkar. Lacanyen bölünmüş özne, asla bir tamlığa veya eksiksizliğe sahip olamaz. Özne nevroz, psikoz ve sapkınlık yapılarından birisini mutlaka kendisiyle taşır

ve bir mental sağlık pozisyonuna erişmesi m¼mk¼n değildir (Lacan, 2001, s.163). Eksiksizliğe ve tamliğa ulaşamayacak ¼zne, g¼nl¼k travmalar ve b¼l¼nmelere olası bir are için başka bir gerçeklik d¼zenine d¼nmelidir. Lacan için bu yatıştırıcı ve yumuşatıcı hareket, ¼znenin fantaziyle etkileşimi ile gerçekleştirilir. İçinde liderlik gibi imk¼nsız arzu nesnelerinin yer aldığı fantaziler, ¼zneye nasıl arzu edeceğini ¼đretir ve b¼ylece kişinin ¼znelliđi geçici olarak desteklenir. Fantazi bir ill¼zyon veya yanılısamadan ibaret değildir. Fantazi; İmgesel, Simgesel ve Gerçek'te b¼l¼nm¼ř ¼zneye bir b¼t¼nl¼k g¼r¼n¼m¼ sağlayarak onun d¼nya ¼zerinde etkin olmasını sağlayan bir tutkal g¼revindedir. ¼zne, liderlik gibi y¼zen g¼sterenlere y¼klenen anlamlar aracılığı ile arzusunu şekillendirecek ve onu daha çok anlamaya ve ona ulaşmaya çalışacaktır. B¼ylece bireysel ve kolektif biçimde fantazi, imgesel ve sosyo-sembolik d¼zenler arasında kalan boşlukları, çatlakları, eksikleri ve aralıkları dolduran ¼retken, ancak geçici ve kırılgan dokuyu sağlar. Tıpkı ¼znenin hiçbir zaman sabit bir kimliğe oturamaması gibi, liderliğin de sabit bir tanımının verilemiyor olmasını bu geçicilik ve kırılganlığa bağlanması m¼mk¼nd¼r. Y¼zer g¼sterenlerin anlamları toplumsal g¼lerin ve zamanın etkisiyle aşınacak ve yeni anlamlar kazanacaktır. ¼znenin kimliği, ¼zne değişen anlamlara sahip g¼sterenlerle karřılařtıķķa değişecek ve kimlik hiçbir zaman kırılmaz bir kabuğa benzemeyecektir.

Liderlik ¼zerine tartışmalarda kavrayışımızı kuvvetlendirebilecek bir diğer katkı da Lacan'ın s¼ylem form¼lasyonudur. Lacan'da s¼ylem, dilde kurulmuş sosyal bağlardır. Simgesel ağın içindeki bu s¼ylemler ¼znelerarası ilişkileri d¼zenler. Lacan bu noktada d¼rt s¼ylem tanımlar: (i) efendinin s¼ylemi, (ii) ¼niversitenin s¼ylemi, (iii) histerik s¼ylem ve (iv) analistin s¼ylemi. ¼rneđin, bir lider “ben sizin liderinizim ve bu y¼zden bu iş b¼yle yapılacak” dediğinde Lacan'ın Efendinin S¼ylemi⁵ adını verdiği s¼ylemi g¼zlemleyebiliriz. S¼ylemi ¼reten efendinin s¼yleminde lider, s¼z¼ ¼rettiđi anda fiili bir etkiye sahiptir. Bu lider bir içsel sorgulamayla “Peki beni lider yapan şey ne? Ben gerçekten onların lideri miyim?” diye sorduğunda histerikleşir. Bu noktada Lacan'ın tarafsız ve nesnel bilgiyi ¼reten ¼niversitenin S¼ylemi adını verdiği s¼ylem devreye girer ve histeriyi ¼rter: “Ben bunu sizden tarafsız ve bilimsel gereklilik gereği yapmanızı rica

⁵ Lacan'da d¼rt s¼ylem, çalışmanın 2. B¼l¼m¼n¼n “¼znelerarası Yapılarda Lacan'ın D¼rt S¼ylemi” başlığında detaylıca ele alınmıştır.

ediyorum, ben sizin kendiniz için iyi şeyler yapmanızı isteyen kölenizim.” (Žižek, 2009, s.715).

Lacanyen yaklaşım, özneyi ele aldığı üç kayıta bölünme ve yabancılaşmaya vurgu yapar. Özne kimliğini Simgesel kayıttaki özdeşleşmesinden alırken, kendilik algısına İmgesel kayıta ulaşır. Öznenin her özdeşleşmesi ise Gerçek tarafından sarmalanan bir dışsallık tarafından rahatsız edilir. Öznenin bölünmesi, bir gün üstesinden gelinebilecek bir kaza durumu değil, özneye onun öznelliğini veren fundamental bir bölünmüşlüktür.

Freud’un bilinçdışını keşfinin ardından, özneyi ancak dilde var olabilen şey olarak konumlandıran ve bilinçdışını da konuşan öznenin konuştuğu yere yerleştiren Lacanyen kuram, liderlik kavramını tartışabilmek için de geniş bir alet çantası sunmaktadır. Lacanyen kuramın Akademik literatüre sağlayabileceği en büyük katkı ise kesinliği sağlamak için nesnel yasaları gözetken bir özne veya kendilik tanımından yola çıkmamasında ve özneyi daha başında bölünmüş olarak neticelendirmesinde yatmaktadır.

Lacanyen ilhamla, liderlik bir dilbilimsel öge olarak incelendiğinde kavrama dair kavrayışımıza farklı bir pencere açılır. Böylece liderlik kavramının, araştırmacıların öne sürdüğü gömülü varsayımlar, karanlık mı yoksa aydınlık mı olduğu, doğuştan mı geldiği yoksa öğretildiği mi, baskın mı yoksa hizmetkar mı olduğu gibi pek çok ikiliğin sebebi de Lacanyen kuram aracılığı ile anlaşılabilir. İmkânsız bir arzu nesnesi, bir yüzer gösteren olarak incelendiğinde liderlik, sabit bir tanımıyla veya güvenilir bir ölçeğiyle karşılaşmamızın zorluğunu da açıklar.

1.7. Lacan ile Lider-İzleyici İlişkisi ve Kimlik İnşası Üzerine

Lider-izleyici yaklaşımı, ilişkilerin önemine, özellikle de resmi olarak belirlenmiş bir yönetici lider ile bir alt veya daha nadiren bir üst düzey lider arasındaki ikili bağlantıya dikkat çekmektedir. Lider-izleyici yaklaşımına göre liderlik davranışları bir sosyal ağ içerisinde biçimsel ve biçimsel olmayan ilişkiler aracılığı ile şekillenmekte ve gerçekleşmektedir.

Balkundi ve Kildoff, 2006 yılında yaptıkları çalışmada liderliğin gerçekleştiği alanda birbirleriyle sürekli ilişki içinde olan dört prensibe vurgu yapmışlardır: Örgütsel aktörler arasındaki ilişkilerin önemi, aktörlerin sosyal alanlara gömülülüğü, ağ bağlantılarının sosyal faydası ve sosyal yaşamın yapısal kalıbı.

Birinci prensip olan aktörler arasındaki ilişki, ağ araştırmasının en önemli ayırt edici özelliklerden birisidir. Modern sosyal ağ analizinin altında yatan temel inanç, sadece aktörlerin özelliklerine odaklanmak yerine aktörler arasındaki etkileşimlerin anlaşılmasının önemidir. Lacanyen kuram bağlamında bu ilişkiler, imgesel özdeşleşme ve bitmeyen ayna evresine denk gelecek şekilde yorumlanabilir.

Örgütsel ağ araştırmasına farklılığını veren ikinci ilke, gömülülüğe vurgu yapılmasıdır. Örgütsel ağ araştırmacıları için insan davranışı kişilerarası ilişkiler ağlarına gömülü olarak gerçekleşmektedir (Granovetter, 1985; Uzzi, 1996). Örgütlerdeki insanlar yabancılarla değil, aile, arkadaşlar veya tanıdıklarla değişim ilişkilerine girme eğilimindedir. Sistem düzeyindeki gömülülük ise topluluk dışındaki kişiler yerine topluluk içindeki kişilerle etkileşimde bulunma tercihinin işaret etmektedir. Dolayısıyla insanların başkalarını lider olarak algılamaları, içinde bulundukları yerleşik bağlar kümesiyle yansıtılır.

Sosyal ağ araştırmasının üçüncü ilkesi, ağ bağlantılarının ekonomik getiriler de dahil olmak üzere değer sağlayan sosyal sermaye oluşturduğu inancıdır. Sistem düzeyinde, genelleştirilmiş bir sivil ruh, sistemdeki bireysel aktörler arasındaki birçok güven ve karşılıklı bağımlılık etkileşiminden doğar ve bunlara katkıda bulunur. Liderlik, ağ perspektifinden hem sosyal sermaye inşa etmeyi hem de bu sosyal sermayeyi kullanmayı içermektedir.

Dördüncü prensip olan sosyal yaşamdaki yapısal kalıplar, aktörler arası bağların yüzeysel ilişkilerini tanımlayan içerikler değil, aktörlerin ağ bağlarını oluşturmaya izin veren ve aktörlerin her ilişkide yeniden ürettikleri yapısal kalıpların altında yatan faktörlerdir. Bu prensip sosyal ağ araştırmalarının “yapısal yaklaşım” olarak adlandırılmasına yol açmaktadır (Balkundi ve Kildoff, 2006).

Bir sosyal ağ içerisindeki lider ve izleyicilerin ilişkisel süreçleriyle oluşan liderlik kavramının anlaşılması için Lacanyen teori pek çok araştırma fırsatı sunmaktadır.

Birincisi liderlik, anlatılarla ortaya çıkan, öznenin kendisiyle özdeşleştirdiği bir kimliktir ve her kimlik gibi çökmeye muhtaçtır (Driver, 2013).

İkincisi, liderlik de diğer kimlikler gibi belirli bir sosyal yapı içerisinde, izleyicilerle etkileşim içerisinde kurulmaktadır. Bu sosyal yapı veya toplumsal bağ ister lider ister izleyici bağlamında olsun, Lacan'ın büyük Öteki adını verdiği, öznenin konuştuğu yeri işaret etmektedir.

Lacan'ın öznesi fundamental olarak yabancılaşmış ve eksiktir. Dolayısıyla lider ve izleyici kimliği ya da genel olarak kimlik, öznelere birbirleri ve büyük Öteki aracılığı ile ulaşmaya çalıştıkları bir fantazi objesi, objet petit a, olarak ortaya çıkmaktadır. Lacanyen kuram perspektifinden kimlik, ancak aldatıcı bir özdeşleşme olarak tanımlanabilir. Bunun sonucunda kimlik çalışmaları da öznenin arzusuna bir yabancılaşma süreci olarak, kendisini tanıyamaması ile nafi bir başa çıkma çabası olarak işlenmektedir (Brown, 2017, s.305). Kimliğin tanımlanabilir bir nesne olarak var olabileceği ve bir hikâyede tutarlı olarak ifade edilebileceği özneler arasında paylaşılan bir fantazidir (Driver, 2009a). Sonuç olarak özne, belli kimlikleri ödünç almakta ve bu kimlikleri bir yolculuk içinde deneyimlemektedir. Lacan'ın kendi psikanaliz yaklaşımını, özneye bir kimlik oturtma çabası olarak gördüğü Anglosakson psikanalist yaklaşımların ve psikolojinin dışında konumlandırmasının sebebi de budur (Başer, 2010, s.48).

Çalışmanın devamında, lider ve izleyicinin nesnel ve kendisiyle özdeş olarak kurgulanan benliklerini tartışmaya açmak adına Lacanyen kuramın öznesi detaylıca ele alınacaktır.

BÖLÜM 2.

LACANYEN ÖZNE ÜZERİNE

“Söylemimi şu şekilde devam ettiriyorum — her terim sadece ötekilerle olan topolojik ilişkisinden destek alır ve cogito öznesi de aynı muameleyi görür.”

Lacan, Psikanalizin Dört Temel Kavramı (2019, s.98)

Lacan *objet petit a*, *öteki*, *büyük Öteki*, *gerçek*, *simgesel*, *imgesel*, *jouissance* ve *fallus* gibi kilit kavramları bir defa öne sürdükten sonra, bir düşünce performansı içinde bu kavramların anlamları kademeli olarak değişmektedir. Böylelikle Lacan’ın düşüncesi geliştikçe kavramları da farklı anlam düzeylerinde farklı yerler edinmekte fakat Lacan bu kavramların kökensel anlamını hiçbir zaman bütünüyle terk etmemektedir. Bu kavramlar her zaman Lacan’ın üç düzlemine -İmgesel, Simgesel ve Gerçek- ve onun öğretiminin farklı noktalarına bağlı olarak farklı işlevler edindiklerinden, Lacanyen kuramın ve kavramların basit bir tanımını vermek mümkün değildir (Homer, 2016, s.22).

Özne, bir klinik psikanalist olan Lacan’da temel bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Lacan’ın 1964 yılında verdiği Seminer XI’in bir transkripsiyonu olan *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*’nda işlediği kavramların hepsi özneye dair kavramlardır: bilinçdışı, tekrar, aktarım ve dürtü. Lacan bu seminerin ikinci dersinin sonunda şöyle diyecektir: *Özne seviyesinde başlayan her şeyin muhakkak sonuçları olduğunu biliyoruz, yeter ki özne ne demektir onu bilelim* (Jacques Lacan, 2018). 1966’da Lacan’ın *Écrits*’i (Yazılar) yayınlamasından kısa bir süre sonra, Bornes’da stajyer psikanalistlere yaptığı bir konuşmada ise şöyle diyecektir: *Hiç şüphesiz, psikanaliz bir tarzdır, öncelikle özneyle ilişkili şeylere dair bilimsel bir tarz. Bununla birlikte, dünyamızın içine girdiği hep daha fazla hızlanan hareketin ortasında onu korumak gitgide daha fazla yararlı hale gelecektir* (Lacan, 2012, s.69).

Lacan'ın öznesini, “Simgesel, İmgesel ve Gerçek” düzlemlerinde aramak gerekecektir. Lacan'ın, Simgesel, İmgesel ve Gerçek düzlemlerini kurarken yararlandığı birçok düşünceden bahsedilebilir. Bunlar başta fenomenoloji, deneysel psikoloji, Kojeve'nin Hegel yorumları, Saussure'un kurucusu olduğu dilbilim ve dilbilimin türevinde gelişen yapısalcılık düşünceleri olarak sayılabilir. Öznenin kayıtlandığı Gerçek, İmgesel ve Simgesel düzlemlerini açıklamaya girişmeden önce Lacan'ı etkileyen akımların bir kısmı incelenecektir.

Husserl tarafından ilk kez ortaya atıldıktan sonra *fenomenoloji*, özne düşüncesini bir bilinç felsefesine indirgemıştır. Özne ve nesne arasındaki etkileşimi konu alan fenomenolojik yöntem ile Husserl, dolaysız deneyimin ötesinde bulunan hiçbir şeyden emin olunamayacağını ve algı ya da bilinç dışında kalan her şeyi bir kenara bırakarak “*paranteze almak*” zorunda olduğumuzu ileri sürmüştür. Husserl bu sürece, dış dünyayı yalnızca bilince indirgemek anlamında “*fenomenolojik indirgeme*” adını vermektedir. Fenomenoloji ile birlikte özne, bilinçten ve başına gelen şeye dair şeffaf idrakten ayırt edilemez hale gelir. Algı, bilincin dünyayla kurduğu doğrudan ve maksatlı ilişkiye dair en temel deneyimdir. Örneğin bir elma ağacı görüldüğünde, Doğa'ya ait bu fiziksel nesne bir gün yok olabilir, yanabilir ve kimyasal parçalarına ayrılabilir fakat elma ağacının özüne referans yapan anlam hiçbir zaman yok olmaz. Husserl'in fenomenolojisinin amacı, algılanan ağaç nesnesinin bilinçte nasıl görüldüğünü açıklamak ve böylece özlere dair kavramsal ve dilbilimsel anlamı sabitleyerek bilimlerin bilimini oluşturmaktır (Moran, 2002, s.60, 135, 158).

Husserl'in düşünceleri, öğrencisi Heidegger tarafından genişletilmiştir. Heidegger'e göre her türlü anlama tarihsel olarak konumlanmıştır. Buna göre insanlar dünyayı daima belli bir konumdan algılamaktadır ve insanın en temel arzusu da bu konumu aşmaktır. Heidegger'in *yansıtma* (project) olarak kavramsallaştırdığı bu düşünce, bir öznenin daima zaman ve uzam içerisinde konumlandığını fakat sonra öznenin kendisini geleceğe doğru yansıttığını ileri sürer. Böylece insan öznelliği, öznenin kendisini dünyada bir nesne olarak, bir dünyada-olan olarak geleceğe doğru yansıttığı kesintisiz bir süreçtir. Heidegger bu çerçevede (ruhsal) durum (Stimmung) kavramını icat eder. Bu kavram psikolojik öznel bir duruma değil, dünyanın kendisinin ortaya çıkış

biçimine işaret eder. Günlük ruh halinde özne aslında kendisi değildir; herkesle aynı, herhangi biridir. Heidegger'e göre günlük ruh halimizde dünya tarafından emilir, görevlere yakalanırız ve kim olduğumuzu düşünmeyiz. Heidegger buna “*fırlatılmışlık*” (Geworfen) adını verir: Heidegger’e göre insan dünyaya fırlatılmıştır. Aynı zamanda, insan varlığının bazı yönleriyle yüzleşmekten kaçmaktadır. Heidegger bu yapısal kaçışa düşüş adını verir. Düşmek, kamusal benliğe kapılmaktır. Kamusal benliğe kapılan insanın otantik benliğine ulaşma şansı yoktur (Moran, 2002, s.242; Homer, 2016, s.35).

Bu düşünceler Lacan’da Sembolik düzlem formülasyonuna ilham verecektir. Lacan’da Sembolik düzlem, dil ile iç içe geçmiş kültüre, geleneklere, kurumlara, yasalara, kurallara, törelere, pratiklere, ritüellere, geleneklere atıfta bulunur. Bu Doğal (Nature) olmayan düzlem, insanların konuşan varlıklar olarak içine doğduğu bir gösterenler ağıdır.

1949’da Ayna Evresi’ni yayımlayışına kadar geçen zamanda bilincin doğasıyla ilgilenen Lacan’ın cevabını aradığı soru şudur: “Bir bireyin, özerk düşünen ve hisseden bir varlık olarak kendisinin ayırdına varmasını ve öz-bilincin bu aşamasını muhafaza etmesini sağlayan şey nedir?” (Homer; 2016, s.37). Lacan’ın *Écrits*’te de “dikkat çekici” olarak işaret ettiği (Lacan, 1966, s.14) Psikolog Henri Wallon (1879-1962)’ın çalışmaları Lacan’da *ayna evresi* düşüncesinin gelişmesinde önem taşımaktadır.

Wallon’a göre, bebeğin duyguları aslında tamamen içsel ve dışsal uyaranlara karşı verilen organik tepkilerdir. Bu tepkilerin peşi sıra sosyal çevredeki olaylar gerçekleştiğinden, duygular kademeli olarak sosyal anlamlar kazanırlar ve böylece koşullanırlar. Böylece saf fiziksel süreçler, duyguları ifade eden bir araç haline gelir ve henüz konuşamayan bebek ile sosyal çevresini aynı bağlamda birleştiren söz-öncesi (perverbal) bir form oluşturur. Sonuç olarak duygular bebeği sosyal dünyaya bağlar, ona bir benlik kazandırır ve onu “insanlaştırır” (Van Der Veer, 1996, s.376).

Ortaya çıkan bu benlik duygusundaki kilit nokta, eş zamanlı olarak bebeğin hem kendisini tanıması hem de kendisini aynadaki yansımasından ayırt edebilmesidir. Yansıyan görüntü, bebek için bir ikilem sunar çünkü görüntü hem bebeğin kendi benlik duygusu ile yakından ilişkilidir hem de ona dışsaldır: Görüntü, bebeğin bizzat kendisi değil, onun görünümüdür. Wallon, üç ay ile bir yaş arasında, bebeğin kademeli olarak

başlangıçtaki kayıtsızlıktan ayna imgesine ve bu evreden de kendinden ayrı bir şey olarak (aynadaki bir imge olarak) bu imgenin kabulüne ve sonrasında da bu imge üzerinde bir hakimiyet evresine geçtiğini ileri sürmüştür (Homer, 2016, s.21). Lacan, Wallon'ın çalışmaları sayesinde ayna evresini formüle edecektir.

Saussure'in kurucusu olduğu *dilbilim* ve onun ekseninde gelişen *yapısalcılık* ise Lacanyen öznenin ve bilinçdışının kurulumunda hayati bir rol oynamaktadır. Yapısalcılığın merkezinde dilbilim ve onun türevini oluşturan göstergebilim çalışmaları yer almaktadır (Olssen, 2003, s.189). Saussure'un dilbilim teorisinde ortaya koyduğu *gösteren/gösterilen/gösterge* ve dilde *eş zamanlılık* (senkronizasyon) gibi kavramsallaştırmalar, Prag ekolünden iki dilbilimci Roman Jakobson ve Emile Benveniste'in etkisiyle 1950'lerde yayılmaya başlamıştır. Dilbilimin konusu olan dil toplumsal bir sözleşme, bir uzlaşımır. Dil, gösteren ve gösterilen arasındaki ilişkilerin ortaya çıkardığı göstergelerin karmaşık bir ağı olarak mevcuttur (Homer; 2016, s.60).

Dolayısıyla bir toplumun benimsediği her anlatım biçimi toplumsal bir alışkanlığa ya da uzlaşımaya dayanmaktadır (Köktürk, 2013, s.131). Lacan'ın öznesi, kendi ifadesiyle bu “*gösterenler zincirinde kayandır*” (Lacan, 2019, s.60). Toplumsal yapı ampirik bir gerçeklikten ziyade, bu gerçekliği açıklayan modellerle şekillenmektedir. Böylece toplumsal yapı, toplumdaki somut ilişkilerin arkasında kavramsal bir yapının var olduğunun kabul edilmesi ile başlar (Nar, 2014, s.40).

Saussure'un dilbilimsel yapısalcılık yaklaşımının temelinde gösteren/gösterilen ve gösterge kavramları yer almaktadır. Yaklaşımına göre dil karmaşık bir göstergeler ağıdır ve bir gösterge, kendine has anlamıyla değil, dil ağının içindeki konumu ve diğer gösterenlerle olan ayrımı ile tarif edilir. Dolayısıyla gösteren maddi dünyada bir nesneyi değil, bir başka göstereni işaretler ve böylece sonsuz bir anlamlama zinciri oluşur. Bunun bir örneği sözlük kullanımıdır. Bir sözcüğün ne anlama geldiği ancak karşısında yazılı başka sözcüklerle anlaşılabilir. Eğer karşısındaki sözcüklerden birisi okuyana yabancıysa o sözcüğün karşısında yazana bakılır. Bu basitçe şunu ifade eder: Bir gösterenin anlamı bizi bir diğer gösterene yollar ve bu zincir sonsuz bir anlamlama süreci olarak devam eder. Homer (2016, s.61): Saussure'ün dil teorisinden çıkarılacak üç temel ders önerir:

- 1) Dil, bilinçten önce gelir ve konuşan varlıklar bu dilin içine doğarlar.
- 2) Dil, gerçekliği yansıtmaz. Tersine, insan kendi deneyimini verili dil sınırları içerisinde üretir ve dil sistemi, insanın deneyiminin doğasını belli bir seviyeye kadar koşullar.
- 3) Dil, içinde tekil bir anlamın belirlenebileceği sabit bir sistem değil, diferansiyel ilişkilerin bir düzenidir.

Üçüncü maddedeki diferansiyel ilişki, gösterenlerin anlamlarını diğer gösterenlerden farkıyla kazandığı ilişkiyi belirtir. Konuşurken belli sözcükleri seçer ve diğer sözcükleri dışlarız. Örneğin oturulan yeri ifade etmek için klozet, taht veya koltuk sözcüklerinden birisi seçilebilir ve bunların hepsi oturulan yere dair farklı anlamları tarif eder.

Bu seçim işleminden sonra, seçilen sözcüğü diğer sözcüklerle birlikte belirli bir dizilime sokmak gerekir ve cümle ancak sözcüklerden önce ve sonra gelen diğer sözcüklerle tamamlanır. Cümlede kullanılan her terim anlamını, seçilen terim yerine kullanılabilecek diğer terimlerden ve dizilim içindeki cümlenin yapısından alır. Sonuç olarak dil bu iki eksen ile birlikte işlevsel hale gelir. Saussure'ün tarihsel olana karşılık önerdiği bu bilimsel dil çözümlemesi, Lacan'a konuşan öznenin tedavisi üzerinde çalışmak için bir model sağlamıştır. Lacan, bilinçdışını, Saussure tarafından söylenenlere hükmeden bir yapı olarak kuramsallaşan bu dil sistemi ile ifade edecektir. Bilinçdışı biyolojik bir içgüdü merkezi değil, öncelikle dilseldir. Lacan'a göre bilinçdışı sözün özne üzerindeki etkisidir ve Lacan tarafından şöyle özetlenmiştir: Bilinçdışı bir dil gibi yapılanmıştır (Homer, 2016, s.64; Lacan, 2017a, s.157; Evans, 2002, s.219)

Lacan'ın düşüncesinde bir diğer önemli etki ise Hegel ve onu yorumlayan Kojeve'den gelmektedir. Alexander Kojeve, 1933 ve 1939 yılları arasında Hegel üzerine haftalık seminerler vermektedir. 1934 yılında Jean Paul Sartre, Maurice Merleau-Ponty ve George Bataille gibi pek çok entelektüel ile birlikte Lacan da bu seminerlere katılmıştır. Lacan sonraları kendisini Hegel ile tanıştıran Kojeve'den "üstadım/efendim" diye bahsedecektir (Borch-Jacobsen 1991, s.4). Lacan, Hegel'de, özellikle efendi-köle diyalektiği, yabancılaşma ve tanınma kavramlarını bulmuştur (Lacan, 2017a, s.225). Hegel'in "özbilinç ancak tanınan bir şey olarak vardır" (Hegel, 1986, s.124),

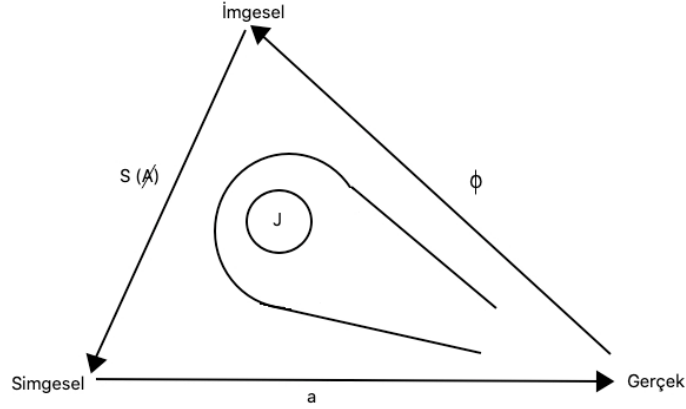
önermesinden hareketle Lacan, bilincin ancak kendisi dışında bir düzene dahil olmasıyla ve kendisi dışında bir oluşun onu kendisi olarak kabul etmesiyle var olabileceğini öne sürmüştür.

Lacan'ın bilinçdışı öznesi, çağdaşlarının zamanında artık hükmü kalmamış, metafiziğin bir simgesinden ibaret olan veya yapısalcılıkta ancak üzerindeki etkilerle tasvir edilebilir olan özne fikrini yenilemesiyle ayrılmaktadır. Lacan'ın bilinçdışı öznesi de gösteren zincirine dahildir fakat bölünmüş, kendinden bihaber, parçalara ayrılmıştır ve Lacan'ın Öteki'nin söylemi dediği şeye maruzdur (Roudinesco, 2017). Lacan'ın *Simgesel*, *İmgesel* ve *Gerçek* kayıtlarında kurulan öznesi yapısalcılığın öznesinden, Gerçek düzleminin dilde temsile direnen ve simgesel sürecin dışında kalan yapısı ile ayrılmaktadır.

Lacan için bu üçlü kayıt o kadar önemlidir ki, ona göre psikanalitik yaklaşımın anlaşılmasında yönlendirici bu üç sistem olmasaydı, Freudyen tekniğe dair herhangi bir şeyi anlamak imkânsız olurdu (Lacan, 1991, s.74).

2.1 Öznenin Üç Asli Düzlemi

Simgesel, İmgesel ve Gerçek her bir bireyi baştan başa kesen bir kuvvet alanı oluşturan üç düzendir (Bowie, 2020, s.106). Psikanalitik deneyimin farklı taraflarını vurgulayan bu üç düzen birbirlerinden farklı yapılardır. Lacan'ın bu üç kavramı da “düzen” olarak adlandırmasının sebebi ise öznenin ancak bu üçlü yapı aracılığı ile anlaşılabilmesidir. Üç düzen son derece heterojen olmasına rağmen, her düzen diğer ikisine referansla anlaşılabilir (Evans, 2002, s.135; Bowie, 2020, s.107).

Şekil 2: Lacan'ın İmgesel, Gerçek ve Simgesel Üçlemi (Lacan, 2019, s.105)

Lacan'ın 11. Seminerinde önerdiği Şekil 2'deki vektörler, bir belirleme ilişkisi (İmgesel Simgesel'i belirler, Simgesel Gerçek'i belirler vb.) içinde değildir. Vektörler, üç düzlemin *aktarım* (transferans)⁶ ve *yer değiştirme* (displacement) ilişkisini ifade etmektedir. Lacan'a göre bir fenomen ancak kendisinden başka bir şeyi temsil ediyorsa analiz edilebilir ve analiz edilebilir olan her şey daima bu üçlü ilişkide kayıtlıdır. Analiz edilebilir olan ancak simgesel olarak yorumlanabilir (Žižek, 2019, s.199, Lacan 2012, s.25-36).

Benlik duygusuna imgesel kayıta ulaşan ve kimliğini ise Simgesel kayıttaki Öteki'den alan öznenin travmatik yapısı, Gerçek kaydının simgeselleştirmeye direnen, simgesel ve imgesel ötesi yapısındadır. Özne bu üç kaydı daima kendisinde taşıyacaktır.

2.1.1. Gerçek Düzlemi

Lacanyen terminolojide Gerçek, yapısalcılığın toplumsal güçlerin etkisinden ibaret olan öznesinin aksine, bir özne üzerine konuşulmasını mümkün kılan düzlemdir ve günlük hayatta kullandığımız gerçeklik sözcüğünden farklıdır.

⁶ Aktarım, konuşanı ve dinleyeni dönüştüren bir gösterge alışverişinde ortaya çıkar. Konuşma eylemi içerisinde tanımlandığından, aktarım simgeseldir ve öznelarası yapıya aittir.

Lacanyen Gerçek, en kısa biçimde, dilden önce gelen ve simgeselleştirmeye mutlak biçimde direnenidir. Gerçek, simgeselin ve imgeselin ötesinde olan, simgeselleştirmeye direnen ve simgeselin dışında kalan her şey olarak tanımlanmıştır (İzmir, 2019, s.46; Homer, 2016, s.116).

Öznenin düşünmesi her zaman Simgesel düzen içindeki konumundan başlamaktadır. Başka bir deyişle, Simgesel düzenin sağladığı kategoriler ve filtreler olmaksızın "söz öncesi zamanı" düşünülemez. Homo sapiens'in gelişiminde veya öznenin bireysel gelişiminde bir tür simge-öncesi ve dil-öncesi an düşünülmeye çalışılabilir. Ancak paradoksal olarak, düşünüldüğü sürece dil temel bir düşünme gereksinimi olarak ortaya çıkar. Bu söz öncesi zamanı ifade edebilmek için Lacanyen terminolojide ona bir isim verilmiştir: Gerçek düzlemi. Tam da bu yüzden, Gerçek olan aslında düşünülemez olandır. Gerçek'i hayal etmek, Simgesel düzleme dahil etmek ve ona ulaşmak imkânsızdır. (Lacan, 2017b, s.176; Evans, 2002, s.173).

Gerçek'i ortadan kaldıran Simgesel, dil tarafından adlandırılan ve dolayısıyla düşünülebilen ve konuşulabilen gerçekliği yaratır. Gerçekliğin sosyal inşası, bir sosyal grubun dilinin sağladığı kelimelerle tanımlanabilen ve tartışılabilen bir dünya anlamına gelmektedir. Öznenin dilinde söylenemeyen şey onun gerçekliğinin bir parçası değildir. Lacan'ın terminolojisinde özne, dilin bir ürünüdür: Dil, şeyleri var eder ve onları insan gerçekliğinin bir parçası haline getirir. Kısacası dil, şifreleyerek, sembolize ederek veya kelimelere dökerek şeyleri var edendir.

Dolayısıyla, Lacan'ın Gerçek kavramı, dilin oyuna girmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni yapıda, dilin evreninin dışında kalandır (İzmir, 2019;, s.50-51; Fink, 1996, s.24-25). Gerçek düzleminde zıtlıklar, eksiklikler, yükseklikler veya alçaklıklar, boşluklar veya bolluklar yoktur. Lacan bunu II. ve IV. seminerinde (Lacan, 1991) şöyle açıklayacaktır: Gerçek'te boşluk yoktur ve Gerçek tanımı gereği tamdır. Gerçek, simgesel otomatizmi rayından çıkaran, makinenin devresine giren ve onu bozan bir kum tanesine benzetilebilir (Žižek, 2014, s.59).

Lacan, 8 Temmuz 1953'te Simgesel, İmgesel ve Gerçek başlıklı seminerinde Gerçek'ten neredeyse hiç bahsetmez ve dinleyicilerden “Bize simgesel olandan, imgesel olandan söz ettiniz. Ama gerçek olandan bahsetmediniz.” sorusunu alır. Bu soruya Lacan'ın cevabı “*Gerçek ya bütünlüktür ya da yok olup giden andır. Analitik deneyimde, özne için, hep bir şeye toslamaktır.*” olmuştur (Lacan, 2017b, s.49). Bu yönüyle Gerçek paradoksaldır çünkü hiçbir zaman düşünülemeyecek ve dil ile ifade edilemeyecek olana verilen isimdir.

Dilde varolmayan bu Gerçek'in uyguladığı çekim kuvvetinin gücü öyle büyüktür ki Gerçek ve diğer iki düzlem (Simgesel ve İmgesel) arasındaki ilişki bir eş güçler ilişkisi değildir. Gösterenler ağının ötesinde yer alan Gerçek, gösterenler ağında denetlenemez, kontrol edilemez alt-üst oluşlara neden olmaktadır (Bowie, 2020, s.126). Gerçek, simgesel düzlemdeki gösterenlerin aracılık edemediği, bu yüzden dilde bir nesne olmayan temel nesnedir. Tüm sözcüklerin kesildiği ve tüm kategorilerin başarısız olduğu anla karşılaşıldığında ortaya çıkan anksiyetenin en mükemmel (par excellence) nesnesidir (Lacan, 1991, s.164). Simgesel düzenin sağlayabileceği herhangi bir aracılık ihtimalinden yoksundur ve ona travmatik özelliğini kazandıran da simgeselleştirmeye direnç gösteren bu yapısıdır (Evans, 2002, s.127).

2.1.2 İmgesel Düzlem

İmgesel düzlemin ortaya çıkışı Lacan'ın Ağustos 1936'da o dönemki Çekoslovakya'nın Marienbad şehrinde düzenlenen on dördüncü Uluslararası Psikanaliz Kongresi'nde, “Le stade du miroir” başlığıyla yayınladığı bildirisine dayanmaktadır. Bu bildirinin İngilizce çevirisi The International Journal of Psychoanalysis dergisinde Ocak 1937'de "Looking Glass-Phase" başlığı altında yayınlanmıştır. Lacan, revize edilmiş son halini ise 17 Temmuz 1949'da Zürih'te düzenlenen on altıncı Uluslararası Psikanaliz Kongresi'nde yayınlamıştır. 1949'da yayınlanan bu makale “Ben”in oluşumunu bir kendilik imgesiyle özdeşleşme ve aynı zamanda yabancılaşma ekseninde ele almaktadır.

Lacan’da iki farklı özdeşleşme söz konusudur. Bunların ilki İmgesel düzleme aittir, ikincisi ise Simgesel düzleme aittir.

İmgesel özdeşleşme, ayna evresinde egonun yaratıldığı mekanizmadır. Aynadaki yansımasını gören insan yavrusu bu imgeyle özdeşleşir. Öznenin kendisi dışında bir şeyle özdeşleşmesi sonucu oluşan egosu, onu kendisine bir rakip olarak yapılandırır. Bu yüzden imgesel özdeşleşme saldırganlık ve yabancılaşmayı içermektedir. Ayna evresiyle meydana gelen bu özdeşleşmeye “birincil özdeşleşme” adı verilir ve sonucunda “ideal-ego” ortaya çıkar (Evans, 2002, s.82-83).

Dolayısıyla ayna evresi, analitik söylemde “özdeşleşme” ve “yabancılaşma” kavramları ile birlikte anlaşılabilir. Özdeşleşme anlamında ayna evresi, öznenin bir görüntüsü olduğunu anlamasıyla geçirdiği dönüşümdür. Henüz motor kapasitesi tam olarak gelişmemiş ve bakıcı-anneye bağımlı olan çocuk, dilin kurduğu Simgesel düzleme girmeden önce kendisinin bir görünüşü olduğunu sevinçle karşılar. Bu narsisistik süreçle, birincil düzeyde (primary identification) bir “Ben” kurulumu gerçekleşmiş olur. Böylece, Freud’un *İdeal-Ben* (Ideal-Ich) olarak kavramsallaştırdığı özdeşleşme ortaya çıkar. İdeal-Ben, öznenin Simgesel düzene girişine bir geçit açacak olan ikincil özdeşleşmenin (secondary identification) de kaynağı olacaktır. Sosyal belirlenimden önce kurgusal olarak yerleşen Ego, birey için hayat boyu indirgenemez olarak kalacaktır (Lacan, 1966, s.2).

Sonuç olarak, ego veya Ben, ayna evresinde yansıyan imge ile özdeşleşerek oluşturulan bir yapı olarak ortaya çıkar. Böylece ego, kendisini suretinin haline dönüştürmesiyle öznenin kendisine yabancılaştığı yerdir. Egonun dayandığı bu yabancılaşma yapısal olarak paranoyaya benzer, bu yüzden Lacan’a göre ego paranoyak bir yapıya sahiptir (Evans, 2002, s.52).

Lacan için *yabancılaşma*, öznenin başına gelmiş ve aşılabilecek bir kaza değil, öznenin önemli bir kurucu özelliğidir. Özne fundamental olarak bölünmüştür, kendisine yabancılaşmıştır ve bu bölünmeden bir kaçış mümkün değildir: Özne için bir bütünlükten bahsetmek mümkün değildir. Yabancılaşma, egonun imge ile özdeşleşerek oluşturulması sürecinin kaçınılmaz bir sonucudur: Lacan’ın deyişiyle, “*egonun ilk sentezi esasen bir*

alternatif egodur, o yabancılaşmıştır”. Yabancılaşma, tüm öznelliklerin temel özelliğidir. (Lacan, 2017b, s.34; Evans, 2002, s.9)

Gerçek döneminin kaotik ve temsil edilemez, yani ötekisiz dünyası böylece bir karşıtlıklar düzenine yerleştirilir. İmgesel dönemde anlam bütün ve parçalanmış, büyük ve küçük, tam ve eksik gibi karşıtlıkların üzerine kurulmuştur. Bu özdeşleşme insan yavrusunun ilk özdeşleşme süreciyle birlikte ilk yabancılaşmasını yaşadığı yer olarak karşımıza çıkmaktadır (İzmir, 2019, s.365).

1955'te Lacan, büyük Öteki ve küçük öteki arasında bir ayırma gitmiştir. Küçük harfle yazılan öteki, egonun yansımasını veya yansıyan görüntüyü belirlemektedir. Ego, küçük ötekilerle özdeşleşmeyle oluşturulan ilişikidir.

2.1.3. Simgesel Düzlem

Üç düzlem içinden Simgesel olan, psikanalizin işlevi açısından önemlidir; zira Lacan’a göre psikanalistler aslında simgesel fonksiyonun pratisyenleridir (Lacan, 1966, s.70). Lacan, Simgesel düzlemi kavramsallaştırmasında yapısalcı antropolog Claude Levi-Strauss’un çalışmalarından faydalanmıştır. Lacan, Lévi-Strauss’tan sosyal dünyanın akrabalık ilişkilerini düzenleyen belirli yasalar tarafından yapılandırıldığı fikrini almıştır (Lacan, 1966, s.54; Evans, 2002, s.203).

En temel değişim biçimi iletişimin kendisi olduğundan *Yasa*⁷ ve *Yapı* kavramları dil olmadan düşünülemez. Bu yüzden Simgesel düzlem aslında dilbilimsel bir boyuttur. Dilbilimsel bir yapıya sahip olan psikanalitik deneyimin her yönü böylelikle simgesel düzene aittir. Konuşan öznenin, zihinsel gelişimi için bir noktada dilin yapısına girişi zorunludur (Lacan, 1966, s.112). Nitekim Lacan (2017b, s.19) konuşmak eylemini analitik deneyimin de en can alıcı yerine giren olarak tanımlayacaktır.

⁷ Lévi-Strauss’un çalışmalarında olduğu gibi, Lacan’ın çalışmasındaki Yasa belirli bir mevzuat parçasına değil, tüm sosyal ilişkilerin altında yatan temel ilkelere atıfta bulunur. Yasa, toplumsal varoluşu mümkün kılan ilkelerin bütünüdür.

Öznenin ikincil özdeşleşmesi ise *Simgesel özdeşleşmedir*. Birincil özdeşleşmedeki ayna evresine benzer bir önemde olan Oedipus karmaşası aracılığıyla gerçekleşen ikincil özdeşleşme, İdeal-Ego'ya giden yolu açmaktadır. Lacan'a göre kişinin erkek ya da kadın olarak ne yapması gerektiği tamamen Öteki'nin alanındaki bir drama, bir senaryoya havale edilmiştir. Bu senaryo ise *Oedipus* 'tur (Lacan, 2017a, s.216). Üç yaşında başlayan Oedipus kompleksi beş yaşlarında çocuğun ebeveynlerine yönelik cinsel arzusundan vazgeçerek rakibiyle özdeşleşmesinin ardından geriler. Oedipus kompleksi üç evrede gerçekleşmektedir.

Birinci evredeki ilişki anne-çocuk ve fallus arasındadır ve baba, ilişkiye henüz dahil değildir. Bu evrede çocuk hem kendisinin hem de annesinin bir eksiklikle işaretlendiğini fark eder çünkü ikisi de arzulamaktadır. Çocuğun arzusu annesinin arzusunda yer almakken, anne ise fallusu arzular. Bu noktada çocuk annenin arzusundaki fallus olmak için çabalar fakat yetersizliğiyle yüzleşir. Bu yetersizlik duygusu kaygının doğmasına yol açar.

İkinci evre, imgesel babanın ilişkiye dahil olmasıyla belirlenir. Çocuğun gözünde, anne artık Öteki'nin mülkiyetinde olan bir nesneye bağımlıdır ve Öteki annenin ve çocuğun maruz kaldığı yasanın kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece Öteki, yasayı kendi adına koyan “*ideal baba*” şeklini alır. Öteki'nin bu müdahalesi anne tarafından dolayımlanır. Yani ikinci evrede önemli olan gerçek babanın müdahalesi değil, annenin sözleri ve hareketleriyle yasaya saygı göstermesidir.

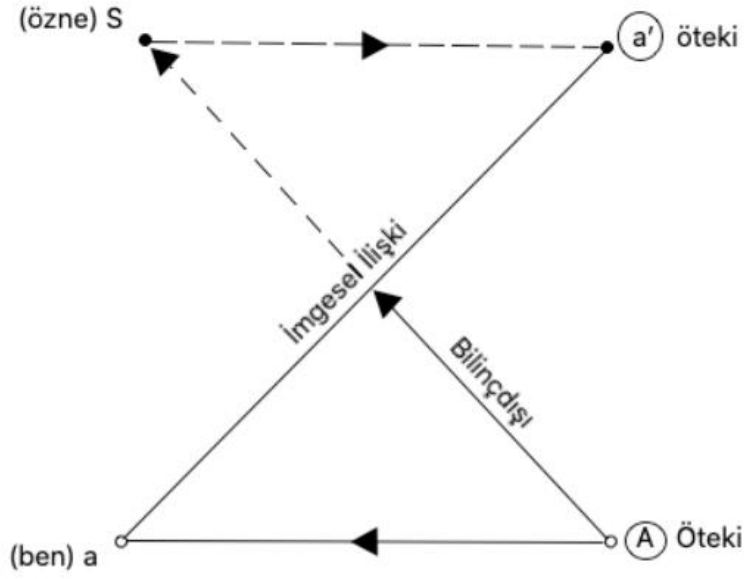
Üçüncü evreyi belirleyen şey ise gerçek babanın müdahalesidir. Baba, annenin arzusunda olandır. Baba fallusa sahip olduğunu göstererek, çocuğun annesinin fallusu olması ihtimalini ortadan kaldırır ve bu anlamda çocuğu hadım eder. Çocuk, onunla mücadele etmesi imkânsız olan babanın fallusa sahip olduğunu görecektir ve kaygı verici bir fallus olmak yükünden kurtulacaktır. Lacan'a göre, yasa simgesel içeriğini Oedipus kompleksinin bu üçüncü evresinde alır. Tanınan yasak aracılığıyla oluşan *Ego-İdeal*, Öteki'ye bağlanmayı mümkün kılar ve çocuğu babayla olan rekabetinden kurtarır (Evans, 2002, s.130-131, Van Haute, 2012, s.230-235).

Simgesel düzene girişle sonuçlanan Oedipus kompleksinin, normatif ve normalleştirici işlevi ise Simgesel'in yasanın alanı olmasından kaynaklanır: Lacan'a göre Oedipus kompleksi, insanların Gerçek'in insanileştirilmiş bir yapısına razı olabilmeleri için şarttır. Oedipus karmaşasının çözümünde gerekli olan toplumsal aracılığın ve yasaların temsili, Lacan'ın "Baba-nın-adı" olarak adlandırdığı⁸ bu yasakta bulunur. Böylece Baba-nın-adı, gerçek babayı değil, tam yasalar topluluğunu temsil etmektedir. Çocuk, Öteki'yi, yani Baba-nın-adı'nı ve yaşağını kabullenerek Simgesel kaydı tanır.

Simgesel düzlem Lacan'ın büyük harfle yazılan Öteki (Autre veya Other) olarak adlandırdığı alandır ve Lacan bilinçdışını Öteki'nin söylemi olarak ifade etmektedir. Lacan'ın bu önermesi, öznenin arzusuyla ilişkisi bağlamında anlaşılmalıdır. Öteki, öznenin arzusunu düzenleyen yapıdır (Lacan, 1966, s.130). Dilin alanına zorunlu girişiyle bölünen özne, arzusunu Öteki'nin alanında sahnelemek zorundadır. Böylece bilinçdışı, Öteki'nin arzusunu düzenlediği özneye bir etkisi olarak ortaya çıkar. Lacan'ın bu önermesinin detayları "Fantazi Üzerine" başlığında tartışılmıştır.

Simgesel düzen, İmgesel düzeninin doğal yapısının aksine kültürün ve toplumsal bağın alanıdır. İmgesel olan ikili ilişkilerle karakterize edilirken, Simgesel üçlü yapılarla karakterize edilir, çünkü öznelerarası ilişkiye her zaman Öteki tarafından aracılık edilmektedir (Evans, 2002, s.203-204). Lacan 1953 tarihli seminerinde bunu "Söz (Parole), aracılığın asli rolünü oynar. Aracılık gerçekleştiği andan itibaren karşı karşıya bulunan iki eşi/partneri değiştirir" diyerek özetler. Genel anlamda, simgesel düzen, sembol aracılığı ile şeyler arasında arabuluculuk ilişkileri kurar; insan ile insan arasındaki, ben ile diğer arasındaki ilişkiye aracılık eder. Karşı karşıya gelen iki öznenin etkileşimi ancak simgesel kayıt ile mümkün hale gelir. Bu ilişkiyi açıklamak için Lacan, ilişkiyi L şeması adını verdiği bir şekilde uygular.

⁸ Bu kavramda Lacan, sembolik babanın yasaklayıcı işlevini vurgulamak için isim anlamına gelen nom sözcüğü (le nom du pere - babanın adı) ile hayır anlamına gelen non (le non du père -babanın hayırı) sözcüğünün sesteşliği ile oynar.

Şekil 3: L Şeması (Başer, 2010, s.40)

Şemanın sol üstünde özne (subject), sağ üstünde imgesel öteki (a' - autre), sol altında ben veya ego (a – autre) ve sağ altında büyük Öteki (A – Autre) vardır.

Büyük Öteki; dilin, yasanın, kültürün elemanlarının bulunduğu yere de Lacan'ın Simgesel düzlemi sadece dil mefhumuna eşitlenemez. Dilin Simgesel boyutu “gösteren” boyutudur. Gösterenler ağı, Öteki'nin yapısıdır.

Lacan'ın öznesi -kendisinin hangi gösterenin etkisi olduğunun bilincinde olsun olmasın- bir gösterenler zincirinde kayan, kayıp duran şeyden başkası değildir (Lacan, 2019, s.60). Bilinçdışı ise Öteki'nin özne üzerinde bir etkisidir. Özneye onu denetlemesiyle, davranışlarını meşrulaştırmasıyla ve yasaklamasıyla yönelen büyük Öteki, Ego-İdeal formunu ortaya çıkarır. Lacan'ın ünlü “*bilinçdışı Öteki'nin söylemidir*” önermesi kısaca bu anlama gelmektedir (Başer, 2010, s.43). Freud'un Ich-Ideal olarak kavramsallaştırdığı Ego-İdeal oluşumunu gerçekleştiren ikincil özdeşleşme (secondary identification), öznenin büyük Öteki ile özdeşleşmesi sürecidir.

L şemasında özne (S)'nin karşısında küçük öteki (a') ve altında kendi benliği (a) vardır. Küçük öteki, öznenin kendisine benzetebileceği/benzeyen başkalarıdır. L şemasında ben ve küçük ötekinin aynı sembole eklenen türev işaretiyle gösterilmesinin sebebi, egonun ayna evresindeki birincil özdeşleşmedir. Öznenin egosu ve öteki

arasındaki bu ilişki, ayna evresinde öznenin imgesiyle özdeşleşmesi ve bir yabancılaşma olarak ortaya çıkması bağlamında okunmalıdır (Başer, 2010, s.44).

Lacan'ın öznenin bölünmesi olarak adlandırdığı şey, konuştuğu gerçeğinden ve konuştuğu andan itibaren simgesel düzene girişinden kaynaklanır. İçine girdiği söylemde, Simgesel'in aracılık işlevi ile özne ve benliği arasındaki dolaysız ilişki tahrip olur. Böylece özne, kendisini görmek istediği gibi (birincil özdeşleşme olarak) ve dışarı tarafından görülmek istendiği gibi (ikincil özdeşleşme olarak) dilin içinde yapılandırır. Gösteren zincirinden olgun bir meyve gibi düşen özne, kendisini dilde yabancılaştırır (Lemaire, 1981, s.64; Lacan, 2012, s.63). Hiçbir zaman özdeşleştiği ile aynı şey olamayacak olan öznenin her özdeşleşmesinde bir kalıntı olacaktır; bu kalıntılar ise yabancılaşmayı yaratacaktır (Başer, 2010, s.46).

Simgesel düzlem biyoloji veya genetiğin belirlediği bir üstyapı değildir, dilin ve kültürün alanıdır. Simgesel düzenin her şeyi kapsayan etkisi, ikinci seminerinde Lacan'ı simgesel düzlemde bir evren gibi bahsetmeye yönlendirir: “*Simgesel düzende, bütünlüğe evren denir. Simgesel düzen yavaş yavaş oluşmaz, ilk andan evrensel karakterini alır. Sembol gelir gelmez halihazırda bir semboller evreni vardır.*” (Evans, 2002, s.204). Lacan burada açıkça, gösterenler ağının yapısından bahseder: Bir gösterenin ancak başka bir gösterenin yanında değeri vardır. Sonuç olarak Simgesel, bir gizli saklı gösterenler sistemidir.

Simgesel olanın önceden verili dünyanın (Doğa'nın) ifade edilişi olmadığını ve böylece simgesel olanın gerçek olandan yayılmadığını Lacan, 1972-1973 yıllarını kapsayan tarihlerde verdiği 20. Seminarinde: “En küçük bir söylem öncesi gerçeklik yoktur” önermesi ile pekiştirir (Lacan, 2019, s.41).

Fink (1996, s.13) Simgesel düzlemin büyük Öteki'sini dört başlık altında ele alır:

- Dil olarak Öteki (tüm gösterenler ağı)
- Talep olarak Öteki
- Arzu olarak Öteki ve objet petit a
- Jouissance olarak Öteki

Çalışmanın devamında özneye yönelerek onun bilinçdışını oluşturan Öteki'nin işlevi detaylıca ele alınacaktır.

2.2. Fantazi Üzerine: Öteki, Dil, Objet Petit a, Jouissance ve Eksik

...İnsan, filozofun hayal ettiği gibi ruhuyla düşünmez. Bir yapının, dilin yapısının, vücudunu parçalara kesmesinden dolayı düşünür ve bunun anatomiyile hiçbir ilgisi yoktur.

-Jacques Lacan (Television, 1991, s.6)

Lacan, Psikanalizin Dört Temel Kavramını işlediği 11. Seminerinde Zhuangzi'nin paradoksundan bahseder. Zhuangzi rüyasında bir kelebeektir. Peki bu ne demektir? Bakış olarak, kendi gerçekliğinde kelebeği görüyor demektir.

Zhuangzi uyandığında sorar: Ya bir kelebek kendisini rüyasında Zhuangzi olarak görüyorsa? Lacan'a göre bu haklı bir sorudur. İlk haklıdır, çünkü bu soru Zhuangzi'nin deli olmadığına kanıttır zira kendisini Zhuangzi'nin ta kendisi olarak görmemiştir. İkincisi, ne kadar haklı olduğunu bilmediği için haklıdır. Çünkü Zhuangzi kimliğinin kökenlerinden birini kelebekken kavramıştır ve son kertede kendisi Zhuangzi'dir. Bunun kanıtı şudur: Kelebekken aklına, uyanık Zhuangzi'yken rüyasında kelebek olduğunu gören kelebek miyim sorusunu sormak gelmez. Çünkü rüyasında kelebek olduğunu gördüğünde, sonradan kendini kelebek olarak temsil ettiğine tanıklık etmesi gerekecektir. Ancak rüyada kimseye göre kelebek değildir, sadece uyandığında başkalarına göre Zhuangzi'dir (Lacan, 2017a, s.84-85).

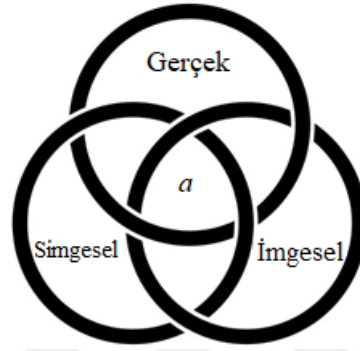
Bu paradoksu önerirken Lacan'ın temel bir derdi vardır: Özne kendisini bir bilinç olarak nasıl yakalar? Rüyasında imgeleri takip eden ve sürekli ondan kopan özne, rüyanın onu nereye götürdüğünü bilmez: Sadece rüyayı takip eder ve bazen rüyadan da kopar. Kendi kendine “bu bir rüya” dese bile, örneğin Descartes'ın düşünüyorum'undaki gibi bir bilinçle kendisini yakalayamaz. Dolayısıyla özneyi bir bilinç haline getiren, dünya sahnesinde seyredilen ve aynı zamanda onu yansıtan olmaktır (2017a, s.83). Burası Lacanyen özneyi anlamak için tekrar ve tekrar uğranılması şart olan Öteki'nin duraklarından birisidir.

Lacan, Ötekinin yeri dediği alanı A (Autre-Öteki) harfiyle sembolize eder. Öteki Özne'nin konuştuğu yerdir. Fakat Öteki bir tamlik, kusursuzluk ifade etmez: Öteki eksiktir. Lacan'a göre yazılan hiçbir şey, gösterenle aynı türden değildir. Bu ne demektir?

Gösteren dilbilim tarafından işin içine sokulan bir boyuttur. Oysa sözün üretildiği yerde, dilbilimin isabetliliği kendiliğinden belli (aller de soi) değildir; her zaman onu destekleyen bir söylem vardır (Lacan, 2019, s.36). Lacan, “üstdil-metadil diye bir şey yoktur” ve “Öteki'den başka Öteki yoktur” önermelerinde buna işaret etmiştir: Öteki, öznenin söyleminin tutarlılığının ve kesinliğinin garantisidir, bu garantinin yanlışlanması da garantörün kendisinin böyle bir teminattan yoksun olmasıyla ortaya çıkmaktadır (Evans, 2002, s.113). Doğa'dan ve Gerçek'ten yayılmayan, buna rağmen özneye tutarlılık vaat eden Öteki'nin kendisinin bir teminatı yoktur. Bu yüzden her dil nesne-dildir ve hiçbir dil hakikat hakkındaki hakikati söyleyemez (Žižek, 2019, s.172; Bowie, 2020, s.135). Öteki'nin eksikliği, bütün hakikati söylemenin olanaksızlığıdır (Lacan, 2019, s.111).

Dolayısıyla özne Öteki ile özdeşleşir ancak Öteki özneye istikrarlı bir kimlik sunmaya muktedir değildir: Öteki eksiktir. Ancak Öteki eksikliğe bağlı olan arzuyu oluşturmakta ve bir yandan da bu eksikliği gidermeye çalışmaktadır. Sonuç olarak, Simgesel düzendeki hiçbir şey öznenin bölünmesine bir çözüm sunamaz. Bu yüzden özne, bu eksikliği gidermek için bir arzu nesnesi arayışına girer. Lacan'ın “*objet petit a*” olarak kavramsallaştırdığı bu nesne için özne, *fantazi* alanına başvuracaktır (Žižek, 2019, s.172; Stavrakakis, 1999, s.40). *Objet petit a*, öznenin ulaşamadığı arzu nesnesidir. Bu, kaybedilmiş bir nesnedir çünkü onu bulmak ve arzuyu gerçekleştirmek ancak kaybedilmiş olmasıyla mümkündür. Böylece *objet petit a*, belirli bir nesne olarak değil, eksikliği gizleme işlevi olarak ortaya çıkar. Fantazi ise öznenin *objet a* ile olan imkânsız ilişkisinin tanımlanmasıdır (Homer, 2016, s.122). Bu bakımdan fantazi sürekli bir ertelemeyi içermektedir. Öznenin elde ettiği şey ne olursa olsun, aradığı şey “o” nesne değildir. *Objet petit a*, “o” olmayışıyla tanımlanır ve bu yüzden belirli bir nesne olarak değil, bir eksikliği gizleme işlevi olarak ortaya çıkar.

1957'de Lacan, kendi mathemesinde⁹ fantaziyi " $\$ \leftrightarrow a$ " olarak gösterir. \$ sembolü bölünmüş özneyi, küçük a harfi ise objet petit a'yı, yani arzu nesnesini temsil etmektedir. Lacan'ın 1962-3 ve 1964'teki seminerlerde objet petit a, Gerçek'e giren Simgesel'in ardından kalan artık olarak tanımlanmıştır.

Şekil 4: Borromean düğümü (Evans, 2002, s.20)

Lacan, 1974'te objet petit a'yı, Borromean düğümü adını verdiği topolojinin merkezine, üç düzenin (Gerçek, Simgesel ve İmgesel) kesiştiği yere yerleştirmiştir (Bkz: Şekil 4)

Özne, Öteki'de kendi yerini gösterecek, ona kim olduğunu ve ne istediğini söyleyecek gösterenin eksikliğinden bitap düştüğünde, onu arzu nesnesine götürecek olan fantazi devreye girer (Lacan, 200, s.264). Özne, Öteki'deki eksikliği doldurmak için fantaziye başvurur. Fantazi, özneyi harekete geçirici, arzuya neden olan yapıdır ve Öteki'deki eksikliği kapatmayı ve özneye Jouissance ile karşılaşmayı vaat eder. Böylece fantazi, kastrasyondan etkilenen Öteki'nin eksikliğini örten bir senaryo olarak ortaya çıkar (Stavrakakis, 1999, s.41).

Fransızca keyif anlamına gelen *Jouissance*, yine aynı anlama gelen Plaisir sözcüğünden, taşıdığı cinsel vurgu (örneğin orgazm) ile ayrılmaktadır. Lacan ise Jouissance ile bu cinsel anlamı da aşan bir şey kasteder ve bu yüzden tıpkı objet petit a gibi başka bir dile çevrilmeyen sözcüklerdendir. Yasağa dayanan yasaya tabii olan konuşan özne için Jouissance konuşulması yasak olandır. Dolayısıyla dilin simgesel

⁹ Lacan düşüncesini aktarırken topolojilerden (Borromean düğümü, Mobius Şeridi vb.) ve cebirden sıkça yararlanmıştır. Cebirden yararlanırken oluşturduğu formüller (Fantazi formülü, dürtü formülü, Öteki'yi adlandırırken kullandığı büyük Ö vb.) Lacan'ın mathemesini oluşturmaktadır.

düzlemine giren öznenin kendisinden feda ettiği şeydir. Lacan Jouissance'ı bir kelime oyunuyla şöyle anlatır: Yasa “zevk al! (Jouis!)” diye emreder fakat özne buna sadece “duyuyorum (J'ouir)” diye cevap verebilir. Özne sürekli bu yasağı aşmaya çalışacaktır fakat aştığında elde edeceği şey acı olacaktır çünkü öznenin katlanabileceği hazzın bir sınırı vardır. Sonuç olarak Jouissance, Lacan için öznenin semptomundan gelen doyum ve acıyı bir arada taşıyan tanımı gereği çelişkili bir kavramdır. Özne arzusunu Jouissance'ı tatmin etmek için kurgulayacak ve bunun için bir nesne, yani objet petit a arayacaktır (Lacan, 1966, s.244; 2019, s.147).

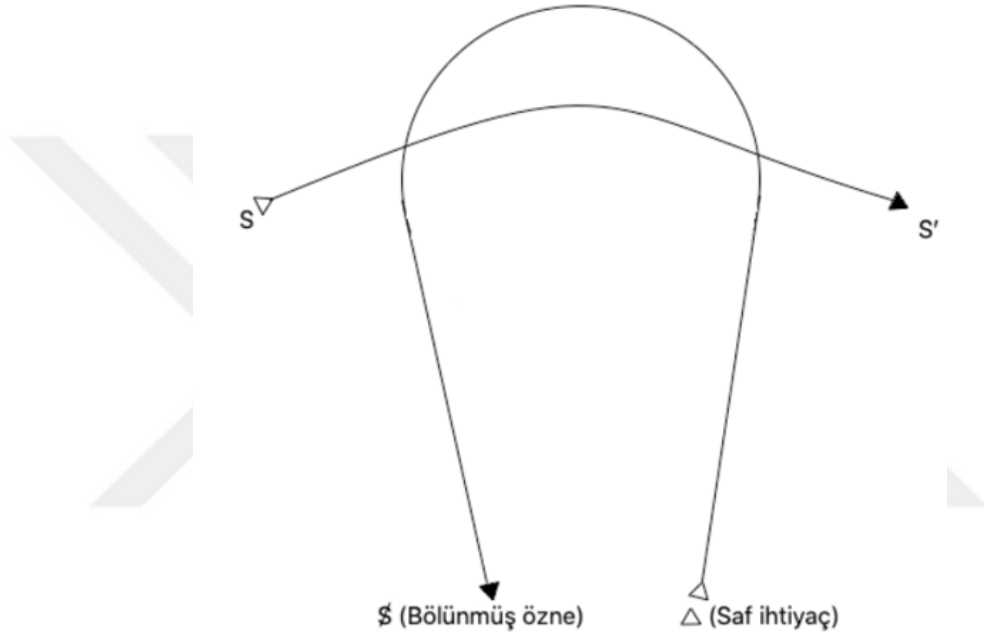
Bu durumda, Jouissance kaybı nedir? Özne, doyumunu imkânsız arzular tarafından dürtülür. Arzularını gerçekleştirme arayışına giren özne, her seferinde hayal kırıklığına uğrar. Gerçekleşen tatmini her zaman yetersiz bulan özne, her zaman biraz daha fazlasına ulaşabileceği duygusunu yaşar ve deneyiminde ıskalanan bir şeyler olduğuna inanır. Böylece Jouissance, öznenin deneyimlediği “eksik zevkin” ötesinde “biraz daha fazla bir şeyler” olması olarak ortaya çıkmaktadır (Homer 2016, s.126). Öznenin bu “biraz daha fazla bir şeyler” deneyimi, onun arzusunu da yapılandırır.

Öteki'deki eksikliği, Jouissance ile nasıl ilişkilendirmek gerekir? Lacan'da, bu eksiklik her şeyden önce bir Jouissance eksikliğidir: Simgesel öncesi bütünlüğün kaybı olarak ortaya çıkan Gerçek hazzın yoksunluğudur, öznenin dil ve sosyal ilişkileri oluşturan Simgesel düzene girişinde, kendinden feda ettiği/kastrasyona uğramış parçasıdır.

Öyleyse, eksik/bölünmüş öznenin kurulumu nasıl gerçekleşir? Lacan Écrits'te (1966, s.231-241) öznenin kuruluşunu, imgesel ve simgesel düzenle özdeşleşmesini, Jouissance'ın etkisini ve arzuyu dört ardışık grafikte açıklamaktadır. Lacan'ın Arzu grafikleri adını verdiği bu grafikleri anlamlandırmak için, tanınmanın ancak bilincin kendisi dışında bir düzene dahil olmasıyla ve kendisi dışından bir oluşun onu kendisi olarak kabul etmesiyle mümkün olduğunu hatırlamak gerekmektedir. Bu düzene dahil olmak ise dilin devreye girişiyle, Öteki'nin yerinde konuşmak ile mümkündür.

2.2.1 Birinci Grafik: Özne ve Arzusu

Lacan'ın birinci grafiği (Şekil 5) dört sembol içermektedir. S-S' vektörü gösterenler zincirini, Δ - $\$$ vektörü ise niyet zincirini temsil eder. S öznenin içine doğduğu dilin, simgesel düzenin, gösterenler ağının sonu olmayan başlangıcını; S' ise özneye dahil olan gösterilenlerin, simgesel ağdaki gösterenlerle dikimlenişi ile anlamın yaratıldığı gösterenler ağının bitimsiz sonudur (Keskin, 2008).

Şekil 5: Gösterenden Özneye (Lacan, 1966, s.231'den uyarlanmıştır)

Burada Δ , saf ihtiyaçlara sahip insan varlığını temsil etmektedir. Vektörün bu başlangıç noktası, öznenin dil düzenine girmeden önceki mitik simge-öncesi halinin sembolleştirilmesidir. Bu noktaya mitik denilmesinin sebebi, biyolojik ve biyolojik olmayan ihtiyaçların varlığı olarak insanın, bu ihtiyaçlarını karşılayabilmesinin sadece dil aracılığı ile mümkün olmasından dolayı simgesel düzlemi üstlenmeye en başından hazır olmasıdır. Dolayısıyla Δ , tatmin arayan bir ihtiyaç varlığını; yaşamın saf hareketini göstermektedir.

İlk anda bu varlık, ihtiyaçlar kendini göstermeden önceki durumuna geri dönmekten başka bir şey istememektedir. Bununla birlikte, ihtiyaçların varlığı kaçınılmaz olarak kendi yolunda dil (S-S' vektörü) ile karşılaşır. Bu karşılaşma, ihtiyaçları sadece

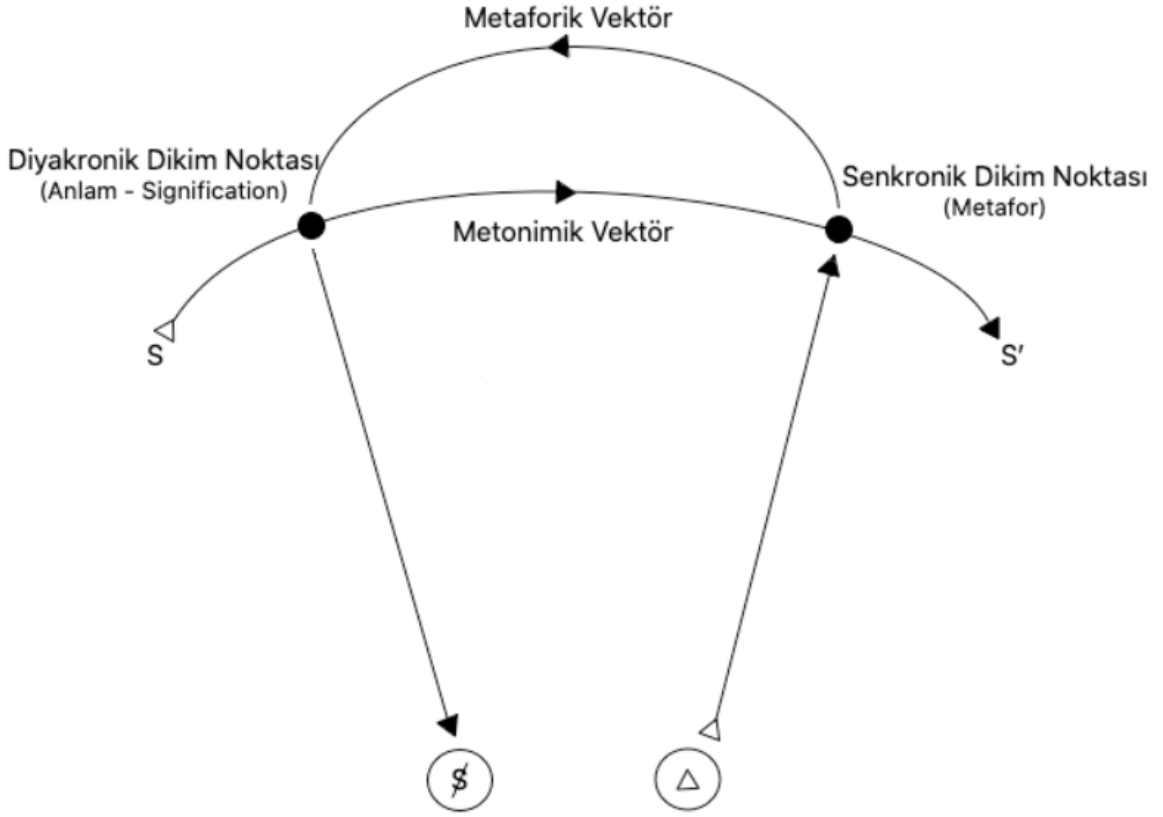
biyolojik zorunluluklara indirgemeyen bir dinamiktir. Sonuç olarak, dil ve beden arasındaki ilişki, temel bir dışsallık ile karakterize edilmektedir. Bu iki zincir arasındaki ilişki bir ifade ilişkisi değildir; simgesel, önceden verili doğal düzenin ifadesini taşımamaktadır. Aksine Lacan’a göre dil, kendisini bedenin ve doğanın düzenine aşıl原因an yabancı bir beden gibidir.

Dil sadece anlık deneyim ve ihtiyaçların dünyasının bir uzantısı değildir. Simgesel olan, biyolojik gerçeklikten veya deneyimin dolaysızlığından türetilmeyen bir dinamiği takip etmektedir. Bu yüzden iki vektör (S-S’ ve Δ-\$) aynı yönü izlememekte, birbiriyle geri dönüşlü olarak kesişmektedir. İhtiyaçlarının varlığından ibaret olarak insan, kendisini dile kazıyarak özne haline gelir. Ancak bu özne esasen asla kendisiyle çakışamayan bölünmüş veya üstü çizili bir öznedir (\$). Özne, gösteren tarafından işaretlendiği andan itibaren bir kalıntı bırakır ve kendisiyle asla çakışamaz. Dile girişiyle birlikte dolaysızlığı kaybeden öznenin yapabileceği tek şey çabalamak ve elde edebileceği tek şey ise kendi bölünmesini yeniden kurmaktır. Lacan’daki bölünmüş veya üzeri çizili özne böylece ortaya çıkar (Van Haute, 2012, s.24-25). Lacan’ın bölünmüş öznesi (\$), üzerine konuşulabilecek tek öznedir. Bu bölünme bir gün üzerinden gelinecek bir felaket değil, bizzat özneyi kuran ve ona anlamını veren bölünmedir.

Saf ihtiyaçtan çıkan vektör, \$ ile sembolize edilen bölünmüş/eksik özneye doğru ilerleyerek S-S’ zincirini geriye doğru dikmektedir. Bu dikiş, dilbilimsel olarak incelenmektedir. Anlamın geriye doğru, apres coup¹⁰ üretildiğini ifade eden bu geriye dönüşlü gösterimin sonunda \$ ile ifade edilen bölünmüş özneye ulaşılır. Henüz anlamın sabitlenmediği yüzergezer gösterenler birbirlerini takip ederler ve ihtiyaç zincirinin gösteren zincirini diktiği noktada (point de capiton), zincirin anlamı geri dönüşlü olarak sabitlenir; anlam gösterene dikilir ve anlam kayması durdurulur (Žižek, 2019, s.118). Bu dikimin sonucunda, saf ihtiyaçtan artan söylenemeyen şey öznenin üstünü çizer, onu eksik bırakır. Söylenemeyen dil-öncesi Gerçek’in anlama temas ettiği nokta burada

¹⁰ Bir olayın sonradan yeniden işlerlik kazanması anlamına gelen bir kavramdır. Freud’ta Nachtraglichkeit kavramına karşılık gelen apres coup, İngilizce’de ise “deferred action” ile karşılanmıştır. Deneyimlerin, yeni tecrübeler ve gelişimin yeni bir aşaması aracılığıyla yeniden şekillendirilmesine dayanır. Böylece deneyimler, eş zamanlılık içerisinde yeni bir anlam ve psikik etkinlik kazanabilirler. Buradaki önemli nokta, öznenin geçmişteki olayları yeniden şekillendirmesidir. Böylece apres-coup’ta çifte hareket söz konusudur, geriye ve ileriye doğru: Sonradan gelenin geçmişte olana/elde olana anlam vermesi. (Lacan, 2012, s.66)

ortaya çıkar. Lacan bunu (1990, s.3), “Ben hep hakikati konuşurum. Bütün hakikati değil, çünkü bütün hakikati söylemenin bir yolu yoktur. Tümünü söylemek imkânsızdır, bunun için sözcükler yetersizdir. Tam da bu derin olanaksızlık aracılığı ile hakikat gerçeğe tutunur” şeklinde ifade eder.

Şekil 6: Gösterenlerin Metaforik – Metonimik İlişkisi

Dikim noktaları, diyakronik (öncelik-sonralık ilişkisi içinde) ve senkronik (eş zamanlı) olarak anlaşılmaktadır. Lacan’da diyakronik olan metonimide, senkronik olan ise metafora karşılık bulur (Şekil 6).

Diyakronik fonksiyon herhangi bir cümlede herhangi bir terim içinde bulunabilir. Cümlede anlamı, cümleye eklenen son sözcükle tamamlansa bile her terim diğer terimlerle oluşan bir yapı içinde anlaşılır ve tamamlanmış cümlede anlam geriye doğru mühürlenir. Lacan'a göre, metonimi, her bir gösterenin mutlaka bir başka gösteren tarafından takip edildiği genel bir dil özelliğidir. Bu hareketi sona erdirebilecek nihai bir gösteren yoktur ve anlamın her tezahürü sınırlı ve tamamlanmamıştır. Lacan, metonimi dilin diyakronik

boyutuyla birleştirir, unk metonimi, zamanla açılan gösterenlerin bağlantısına işaret eder. Dolayısıyla metonimi, gösterenlerin kombinasyonudur ve S-S' vektöründe soldan sağa olan hareketle gösterilir.

Ancak Lacan'a göre *senkronik yapı* daha gizlidir. Lacan burada, hayvanların yanlış seslerle temsil edildiği Fransızca bir ocuk şarkısını örnek verir. Türkçe'de de hemen hemen aynı ocuk şarkısı mevcuttur. Örneğin "bir aslan miyav dedi minik fare kükredi" ocuk şarkısında, hayvanın nidası hayvandan, yani gösteren nesnesinden koparılır. Böylece gösterge gösterenin işlevine yükseltilirken, gerçeklik de temelsiz bir anlama dikilir. Sonuç olarak, şarkının devamında da benzer metaforların doğrulanması için bir nesneleştirme çeşitliliği açılmış olur. Bu yolla metafor, önceden belirlenmiş olan anlama herhangi bir referans yapmaksızın tamamen yeni bir şey söyler. Metafor, iki gösterenin birbirlerinin yerine geçmesi ve yeni bir gösteren oluşturmasıdır. Bu yüzden gösterenler hazinesinden, yani 'den çıkmaktadır (Bkz: şekil 7) ve S-S' vektöründe sağdan sola olan hareketle gösterilir (Lacan, 1966, s.231-232; Van Haute, 2012, s.16-17).

Örneğin, "Seni kırdığım için özür dilerim" ifadesinde "zr dilerim" kısmı metonimiktir unk cümleyi "ben zrm" olarak bitirmek mümkün değildir. Dilerim sözcüğünün özür sözcüğünden sonra gelmesi dilin yapısı gereği zorunludur. Aynı ifadedeki "seni kırdığım için" kısmı herhangi başka bir gösterenle (sana bağırdığım için, seni aldattığım için, seni kandırdığım için vb) değişebilir ve bu gösterenler arası birbiri yerine geebilirlik dilin metaforik alanını kapsamaktadır.

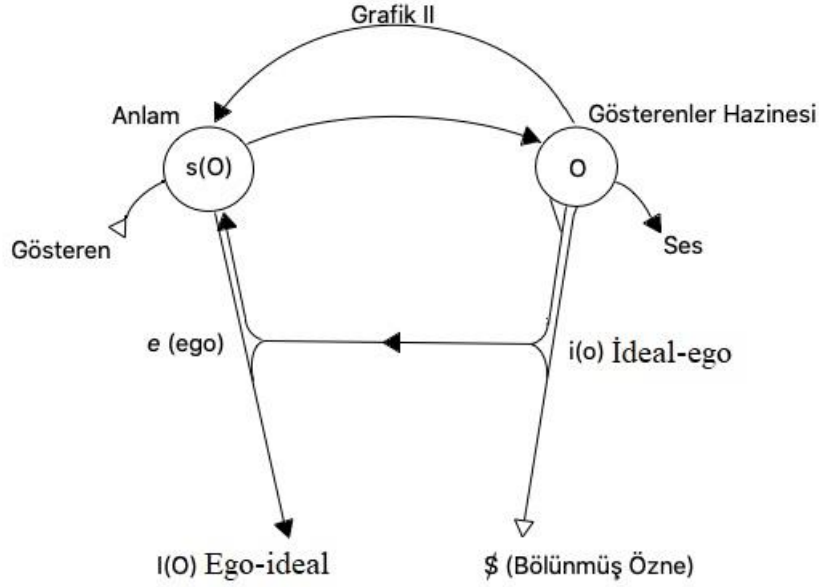
Lacan'da *metafor* ve *metonimi* farkı önemlidir. Lacan, Oedipus kompleksini metafor üzerinden analiz etmiştir: Baba-nın-adı, annenin arzusunun yerine geçer ve bu temel metafor diğer tüm metaforları mümkün kılar. Diğer yandan arzu, hiç bitmeyen bir erteleme süreci olarak karakterize olur ve her zaman başka bir şeyin arzusu olarak kalır. Böylece Lacan'a göre arzu metonimidir (Lacan, 1966, s.125-126).

Žiřek (2019, s.118) dikim noktaları için farklı örnekler verir. Örneėin "devlet" göstereni *yüzergezer* bir gösterendir. Devlet'in anlamını belirleyen bir ana-gösteren, örneğin liberalizm veya komünizm, devlet göstereninin yüzergezer durumuna müdahale eder, onu diler ve devlet kavramının anlamını geri dönüşlü olarak sabitler.

Lacan ilk grafiğın ardından grafiğı geliştirir.

2.2.1.1. İkinci Grafik: Özne, İdeal-Ego ve Ego-İdeal

Şekil 7’de artık ihtiyaçların varlığı olarak dilin düzenine girmemiş insan değil, bölünmüş özne söz konusudur. Bölünmüş özne, saf ihtiyacın -Δ- yerine geçmiştir. Birinci grafikteki bölünmüş öznenin yerini ise İ(Ö) ile gösterilen ikincil özdeşleşme almıştır. İlk grafikteki geriye dönüşlü dikim işlemi ise değişmeden kalmıştır.

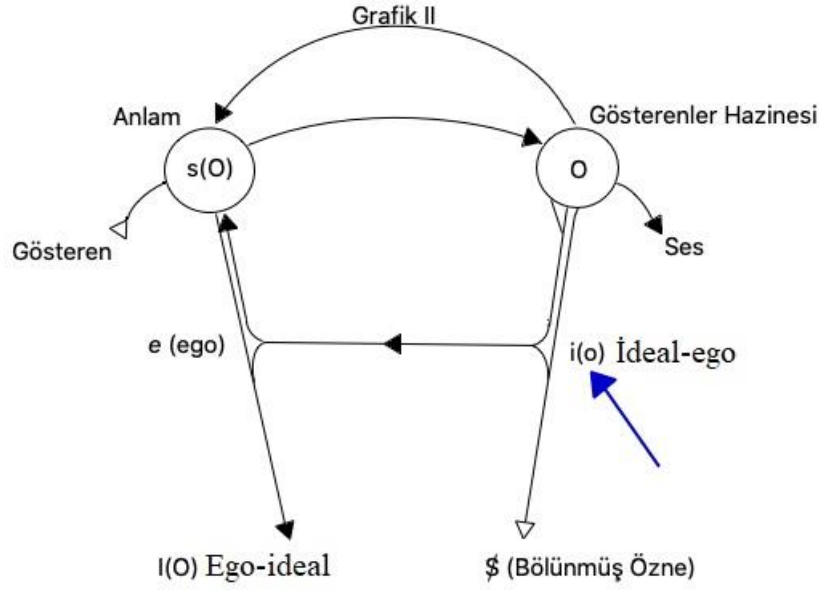
Şekil 7: Gösterenden Sese (Lacan, 1966, s.234’ten uyarlanmıştır)

İkinci grafikte gösteren zinciri, yine iki yerden kesilmektedir ve bunların adı $s(\ddot{O})$ ve $-\ddot{O}$ olarak değişmiştir. $\ddot{O}$ anlam üreten Öteki, gösterenler hazinesi ve $s(\ddot{O})$ bu anlamın sabitlendiğı, dikimin gerçekleştiğı ve anlamın yaratıldığı noktadır. $\ddot{O}$ bütün gösterenlerin yer aldığı sistemdir ve tek başına var olmaz. Örneğın, konuşmayı öğrenen bir çocuk sesi ve sözcükleri ayrı ayrı değil, birbirleriyle ilişkili bir ağ olarak fark eder. Dolayısıyla $\$-I(\ddot{O})$ zincirinde özne hiçbir zaman izole bir gösterenle karşılaşmaz. Öznenin karşılaştığı bir gösterenler sistemidir.

Ö, anlamın yaratıldığı yer olan Öteki'dir. Bu anlam, s(Ö) ile gösterilen dikim noktasında sabitlenmektedir. Bunu açıklamak için Lacan, “dikim noktası” (point de capiton) kavramını sunar. s(Ö) noktasında, gösterenin aksi halde sonsuza dek hareket edecek hareketi durdurulur. Dolayısıyla dikim noktası, gösterenlerin belirli gösterilenlerle birleşimdir. Örneğin, bir ifadede her bir gösteren bir sonrakini öngörür, ancak anlam yalnızca cümlede sonunda açıktır; ifadenin anlamı böylece son noktasından belirlenir ve anlam geriye dönük olarak mühürlenir. Tıpkı anlamın bitmiş bir ürünü olarak ortaya çıkan nokta işareti gibi, kesin anlam noktalanır.

Örneğin, dini ve ideolojik sistemler, fikirler, değerler, emirler ve yasaklar Öteki'nin söylemine aittir. Söylemde ifade edilenler çoğu zaman çelişkilidir ve basit bir birliğe dönüştürülemezler. “Bu millet böyle yönetilmeyi hak etmiyor” ve “Bu yönetim bize müstehak” ifadelerini düşünelim. Bu iki ifade birbirine taban tabana zıt olmasına rağmen, günlük siyasi tartışmalarda birbiri yerine kolayca geçer. Öteki'nin söylemi, öznenin içinde varlığını anlamlı bir şekilde sürdürmenin bir yolunu aradığı karmaşık ve çelişkili öyküler, emirler ve yasaklar ağıdır.

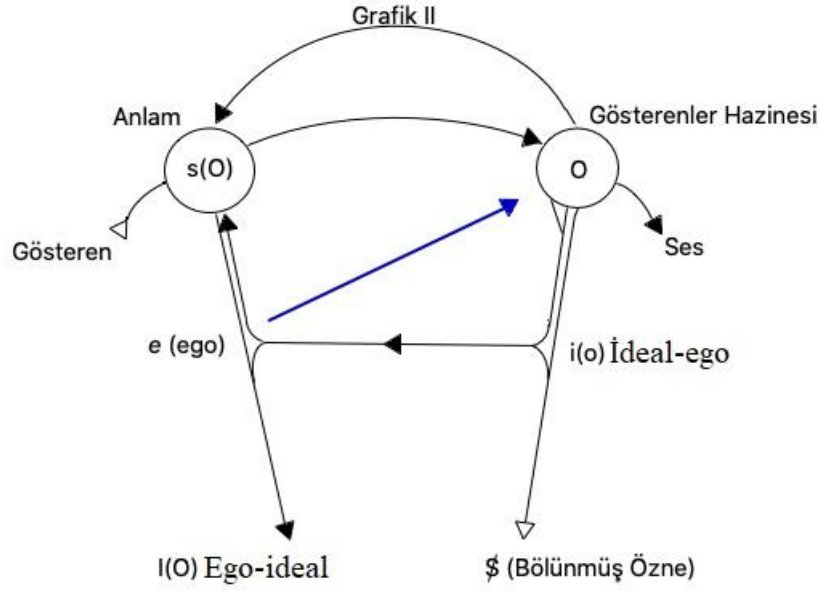
Bütün bunlar, Ö'den s(Ö)'ye ve tekrar geriye doğru dairesel hareketin her zaman açık kalmasının sonucudur. Bu dairesel hareket kapatılamaz; hiçbir söylem tamamlanmış ve sınırsız değildir. Öteki'yi refere eden söylemlerin tümünde, anlam geçici olarak sabitlenir ve gösterilen asla kesin olarak belirlenemez. Böylece s(Ö)'den Ö'ye ve tekrar geriye her hareketten sonra, mevcut sınırlar hafifçe yer değiştirir. Sonuç olarak, bu model üzerindeki anlam üretimi Ö'den s(Ö)'ye ve tekrar geriye uzanan ve anlamın ikisi arasında kurulduğu kapalı bir dairede gerçekleşmektedir (Van Haute, 2012, s.74).

Şekil 8: Birincil Özdeşleşme: İdeal-ego

Bununla birlikte, Öteki ile olan ilişki simgesel özdeşleşmeye indirgenemez. Özne kendisini simgesel olarak biçimlendirmeye çalıştığında, zorunlu olarak imgesel devreyle, yani $i(o)$ -e ile karşılaşmaktadır (Şekil 8). Grafikteki “e” harfi egoyu temsil ederken, $i(o)$ -e vektörü ideal-egoyu yani ayna evresindeki birincil özdeşleşmeyi temsil etmektedir. $\$$ - $I(O)$ vektörü ise ego-idealini, yani simgesel düzenle özdeşleşen öznenin ikincil özdeşleşmesini temsil etmektedir.

Öznenin $\$$ - $I(O)$ hareketi, O ve $s(O)$ ile kesişiminden önce $i(o)$ -e devresine uğramaktadır. $i(o)$ -e imgesel vektörü, imgeden egoya uzanmaktadır. Kendisini aynadaki imgesi ile tanımlayan imgesel kayıta özne, kimliğini Öteki’den aldığını fark edememektedir. Özne daha ziyade, kendi kendisinin efendisi olduğuna inanır ve simgesel kayıttaki yabancılaşmasına kördür. Böylece ego-ideal (ikincil özdeşleşme) kaçınılmaz olarak ego ve ideal ego ile gergin bir ilişki içindedir. İdeal-ego ortaya çıktığında, ego-idealın simgesel etkinliği kaybolmakta veya tehlikeye girmektedir. Arzu grafiği, öznenin varlığının dinamiğinin, ego-ideal ile ideal-ego arasındaki çözülmez gerilim ile önemli ölçüde belirlendiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Şekil 9: Ö'den Ayrılan İmgesel Vektörün Yeri

İmgesiyle özdeşleşen özne, parçalanmışlık duygusunun yerine kendi görüntüsünü yerleştirmektedir. Böylece özne, bir görüntü formu göstereni sayesinde artık bir anlama sahip olmuştur. Henüz bir yasanın dayatılmadığı imgesel kayıttaki bu özdeşleşmesinin $[i(O)-e]$ imkânsızlığı, yani öznenin aynadaki görünüşüne özdeş olmaması ortaya ulaşılamaz bir ideal-ego çıkarır. Böylece öznenin kendisini, kendisine dışarıdan bakan olarak idealize ettiği ego-ideali $[I(O)]$ dayatılmış olur (Keskin, 2009).

Nihayetinde, arzu grafiğindeki imgesel vektör Ö'den ayrılmaktadır. Lacan ayna evresini Gerçek düzlemindeki eksikliğe değil, Simgesel düzlemdeki eksikliğe bir cevap olarak formüle etmiştir. Yani ayna evresi de simgesel düzlemin yapısından ayrılamamaktadır. Bu, imgesel vektörün neden “gösterenler hazinesi” olan Ö'den ayrıldığını açıklamaktadır.

Van Haute (2012, s.92), bunu bir örnekle somutlaştırmaktadır. Buna benzer bir örnek verilirse, örneğin bir anne ağlayan çocuğuna aynanın önünde “Selim’e bak! Ne kadar akıllı bir çocuk değil mi?” demiş olsun. Burada hareket Ö'den başlamaktadır. Görüntü $[i(o)]$ gösterenler sistemi (Ö) tarafından adlandırılmıştır: “Selim’e bak”. Böylece çocuk aynadaki görüntüsü ile özdeşleşmektedir.

Gösteren aktif olarak anlam üretir ve yapılandırır. “Selim’e bak! Ne kadar akıllı bir çocuk değil mi?” ifadesi gerçekliğe daha önce var olmayan bir düzen getirerek daha önce orada olmayan bir anlam kurmaktadır. Artık ağlayan çocuk, daha önce işgal etmediği bir yeri (akıllı çocuk) işgal etmektedir. Böylece “akıllı çocuk” göstereni daha önce orada olmayan ve ağlayan çocuğun kalıcı olarak işaretlendiği bir anlam belirler. Çocuk simgesel olanda yerini almaya çağrılır. Artık simgesel olanda bir yeri olan çocuk kendisine “ben akıllı bir çocuk olacağım” demez. Aksine tam da Öteki’nin dili tarafından işaretlendiği için zaten “akıllı bir çocuk” olduğunu fark eder. Başka bir deyişle, çocuk bir önceki anda (Öteki tarafından açıklandığı anda) zaten “akıllı çocuk” olduğunu fark eder, bu nedenle öznenin dildeki zamanı, Lacan’a göre, “Olacak olduğum” (İngilizce’deki Future Perfect Tense) zamanıdır (Gallop, 2018, s.83; Van Haute, 2012, s.93-94).

Diğer yandan, öznenin Simgesel düzleme girişi küçük öteki (kişiler, diğer insanlar) ile kurduğu imgesel ilişkiyle bağlantılıdır. Özne, ancak büyük Öteki aracılığıyla öteki ile ilişki kurabilmektedir. Örneğin, madalyalar genellikle değersiz metal parçalarıdır ancak yine de pahalı mücevherlermiş gibi değerlendirilir. Çünkü bu madalyalar özneyi aşan ve onun hayatına anlam ve içerik verebilecek bir ideale (şampiyonluk, başarı vb.) bağlılığın somut işaretlerini taşımaktadırlar. Özneyi Öteki’nin karşısına yerleştiren imgesel özdeşleşmenin aksine simgesel özdeşleşme, arzuyu imgesel bir ötekinin saf bir kopyasına indirgemedi belirler. Örneğin bir öğrenci, hocasının (imgesel öteki) onu sevmesi için hocasının davranışlarını taklit etmeyecek, hocanın sevilen öğrenci kriterine (büyük Öteki) uygun olacak şekilde davranacaktır (Van Haute, 2012, s.92-100).

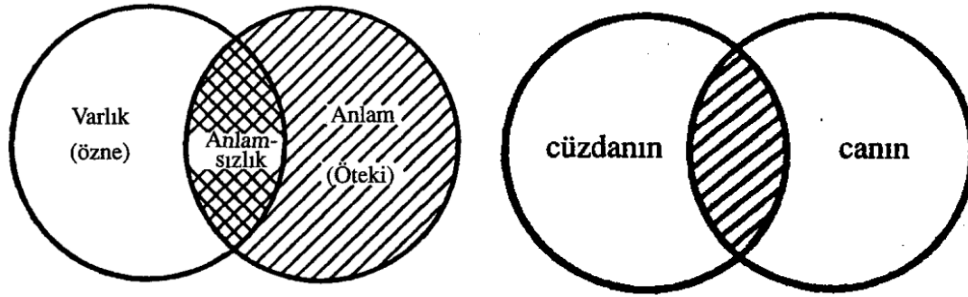
Sonuç olarak, i(o)-e vektörü İmgesel Düzlem bölümünde Ben kurulumu olarak bahsedilen, ayna evresindeki birincil özdeşleşmeyi temsil etmektedir. Tek yönlü (imgeden egoya) fakat geri dönüşlü kurulan i(o)-e vektörü, kısaca öznenin kendisini hoş gördüğü, olmak istediği şeyi temsil eden imgeyle özdeşleşmesidir. İmgesiyle özdeşleşen özne, ego-idealinin kurulumun da şartını oluşturan ilk yabancılaşmasını burada yaşayacaktır.

Tek yönlü vektör aynadaki imgeden egoya, Ben’e, doğru gitmektedir ve Ben, Simgesel kayıtlı bir gerilim halindedir. Bu nedenle, İmgesel kaydın özne oluşturduğu kendilik bilgisi bir yanlış tanınma (meconnaissance) olarak ortaya çıkmaktadır çünkü

öznenin özdeşleştiği imge, ona yansıyan ama onunla özdeş olmayan imgedir. Dolayısıyla egonun ayna evresinde oluşma süreci aynı zamanda simgesel belirlenime karşı yabancılaşmayı içermektedir. Bu yanlış tanınma, aynı zamanda öznenin temsili için döndüğü simgesel düzenin indirgenemez bir unsurunu oluşturacaktır. Sonuç olarak özdeşleşme, bir yabancılaşma olarak ortaya çıkmaktadır (Evans, 2002, s.101-112).

\$-I(O) vektörü ise gösterenlerin kesinleştirdiği öznenin, simgesel özdeşleşme ile gözlendiği yerle, sevmeye değer görünecek şekilde “baktığı yerle” özdeşleşmesidir (Stavrakakis, 1999, s.31; Žižek, 2019, s.121). Bu yer, İdeal-Ego’nun [I(O)] yani öznenin ikincil özdeşleşmesinin yeridir. Özne kod hakkında, kod ancak Öteki’de içeriliyorsa konuşabilir¹¹. Öznenin yaydığı kodun kaynağı Öteki’dir (Lacan, 1966, s.235).

Anlam üreten Öteki’nin alanına giren öznenin ikincil özdeşleşmesi de bir yabancılaşma içerir. Lacan, öznenin bölünmüşlüğü’nün üstesinden gelmesi imkânsız bir olgu olduğunu ifade ederken Hegel’in efendi-köle diyalektiğini bir referans noktası olarak alır: Özne bir gün efendi mertebesine ulaşabileceği (bölünmüşlüğü’nün üstesinden gelebileceği) yanılsamasıyla yaşamak zorundadır.

Şekil 10: Özne ve Anlam – Cüzdanın Canın (Lacan, 2017a, s.224)

Lacan bunu bir küme gösterimiyle açıklamıştır (Şekil 10). Özne, varlık ve anlam (Öteki’nin alanı) arasında bir seçim yapmak zorundadır ama bu seçim ya paran ya canın seçenekleri karşısındaki seçime benzerdir; Özne, cüzdanını seçerse canından olup ikisini de kaybedecektir, canını seçerse hayatına cüzdansız olarak, yani tırtıklanmış olarak devam edecektir. Dolayısıyla yabancılaşmayı gerçekleştiren şey, hangi seçim yapılırsa

¹¹ Dilin birimi gösterenler iken, kodun birimi belirteçtir. Gösteren ve belirteç arasındaki fark, belirteç ve nesnesi arasında sabit ve bire bir bir ilişki varken gösteren ve gösterilen arasında böyle bir ilişki yoktur. Örneğin duman, ateşin belirtecidir fakat barışı sembolize eden güvercin sembolünde böyle bir ilişki yoktur (Evans, 2002, s.26).

yapılsın sonucun ne biri ne de diğeri olmasıdır. Tıpkı bunun gibi, eğer varlık seçilirse özne kaybolacak, anlamsızlığa yuvarlanacaktır. Anlam seçildiğinde ise kesişimdeki tırtıklı kısım ayakta kalacaktır. Bu anlamsızlık kısmı, öznenin gerçekleşmesinde bilinçdışını oluşturan kısımdır (Lacan, 2017a, s.224-225).

Dolayısıyla bilinçdışı ne başlangıçtan beri var olandır (primordial) ne de dürtüseldir; bilinçdışı gösterenin etkisinden başka bir şey değildir (Lacan, 1966, s.129). Öznenin Öteki'nin söylemine girmesi zorunludur zira anlam ancak Öteki aracılığı ile mümkündür. Varlık ve anlam arasındaki gerilimli ilişki ise öznedeki bilinçdışı olarak baki kalacaktır. Lacan buradan “Bilinçdışı, Öteki'nin söylemidir” ve “İnsanın arzusu Öteki'nin arzusudur” önermelerine ilerleyecektir (Lacan, 2017a, s.44; 1966, s.130).

İnsan ve arzusu arasındaki ilişkiye dair insandaki bilgisizlik durumu, insanın ne talep ettiğinden çok, insanın arzusunu nereden beklediğinin bilgisizliğidir. Çünkü arzusunun belirli bir nesnesi yoktur. Özne, Öteki'ye mucizevi bir cevap beklediği şu soruyu sorar: Benden ne istiyorsun? (Che vuoi?)¹²

Nihayetinde fantazide sahnelenen arzu öznenin kendi arzusu değil, Öteki'nin arzusudur. Fantazi denen düşlem oluşumu, “Benden ne istiyorsun” sorusuna cevap verecek olan mekanizmadır. Böylece özne arzusunu “Ne istiyorum” sorusu ile değil, “Ötekiler benden ne istiyorlar, bende ne görüyorlar, ötekiler için neyim” soruları ile sorgulamaktadır.

Bu bilinçdışı arzu ile ilk karşılaşma, grafikte Ö'ye yerleştirilen Öteki ile ilişkide gerçekleşmektedir. Bu bilinçdışı arzu, özneye esrarengiz görünen Che vuoi sorusunu doğurur ve özne Öteki'nin gerçekten ne istediğini sorgulayan bu soruya bir cevap bekler. Bu ilişkiyi, bir çocuk ve annesi (daha genel anlamda ebeveynleri) arasındaki ilişkiye benzetmek mümkündür. Ö'ye yerleşerek çocuğa anlamı sunan anne, çocuğun anlam üretimini atfettiği Öteki'dir. Böylece çocuğun “ne istiyorsun” sorusu, annesi için kim olduğunun cevabını bulmak için sorulmuştur. Oedipus kompleksi ise çocuğun cevap

¹² “Che Vuoi?” İtalyancadır. Avuç içi yukarı doğru bakarken beş parmağın birleştiği bir jest ile birlikte anılır. Sadece bir sorudan ziyade, söylenen bir şey karşısında verilen “ne demek istiyorsun, derdin ne” nidası gibi anlaşılması daha makuldür.

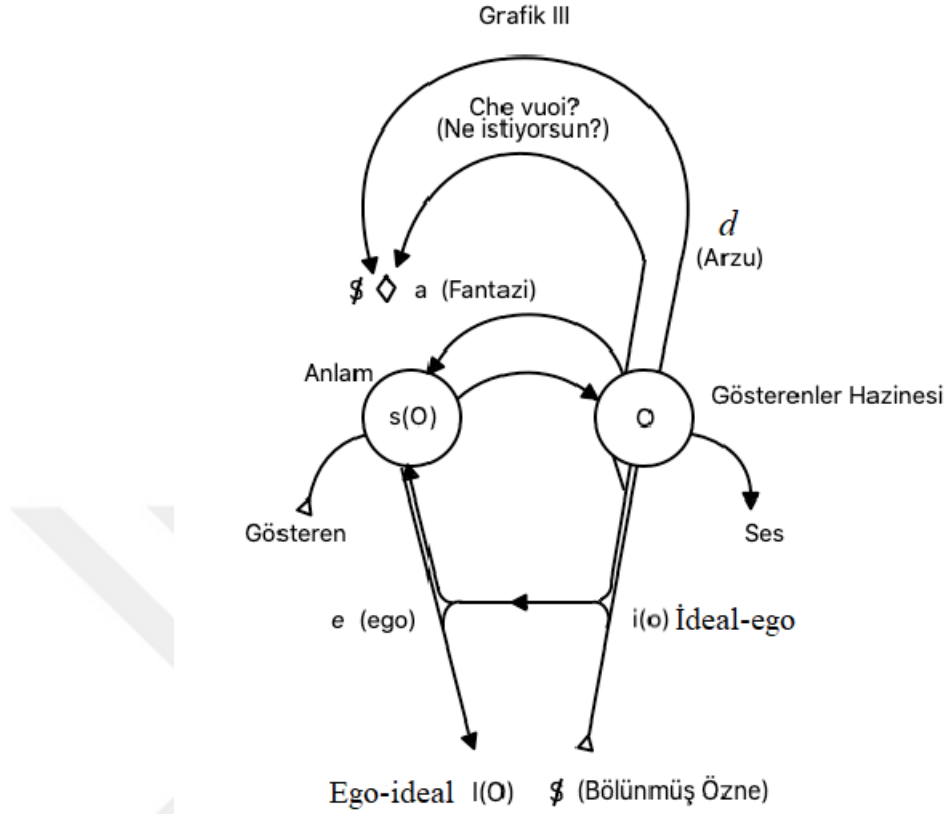
beklediği bu Öteki'nin (annenin) aslında babayı arzuladığını fark etmesidir. Böylece çocuk, Lacan'ın Baba-nın-adı adını verdiği metaforla simgesel düzeni tanıyacaktır.

Bununla birlikte, öznenin bu soruya nihai bir cevap bulması mümkün değildir çünkü arzu nesnesini bir kez ve herkes için belirleyen nihai bir gösteren yoktur. Özne ve Öteki arasındaki ilişki temelde çözülemez bir eksiklik etrafında yapılandırılmıştır. Sonuç olarak, “Ne istiyorsun?” sorusunun cevabı her seferinde ertelenir. Tam da bu nedenle, soru değişmiş bir formda özneye yönelir: “Öteki için ben neyim?”

Öznenin bu sorusu, bizi üçüncü grafikteki fantazi formülü olan $\$ \langle \rangle a$ 'ya taşımaktadır.

2.2.1.2. Üçüncü Grafik: Ne İstiyorsun? Che vuoi?

Üçüncü grafiğe (Şekil 11), d (d=desire) ile temsil edilen arzu vektörü ve vektörün ikiye ayrılarak oluşturduğu alanın ortasına “Ne istiyorsun – Che vuoi?” sorusu eklenmiştir. Bölünmüş öznenin çıkıp gösterenler hazinesinden geçerek ikiye ayrılan arzu vektörü, Lacan'ın bölünmüş özne ve objet petit a ile kurduğu Fantazi cebirinde, $\$ \langle \rangle a$ 'da birleşmektedir ve vektörün ortasında da “Ne istiyorsun” sorusu yer almaktadır. Böylece fantazinin, “Ne istiyorsun” sorusuyla temsil edilen Öteki'nin arzusuna bir cevap olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Burada bir paradoks yatar: Fantazi, özneye hem bir şeyi arzulaması için gereken çerçeveyi sunmakta, aynı zamanda Öteki'den gelen soruya karşı bir savunma geliştirmektedir. Arzunun gerçekleşmediği ama en azından sahnelendiği ve kurulduğu bu yer, Öteki'nin eksikliğini, Öteki'nin arzusunun boşluğunu gizleyen bir perde olarak ortaya çıkmaktadır (Žižek, 2019, s.135).

Şekil 11: Ne İstiyorsun? – Che Vuoi? (Lacan, 1966, s.239’den uyarlanmıştır)

Lacan yirminci seminerinin sonunda objet petit a’ına yönelen bilinçdışı özne ve Öteki arasındaki ilişkiyi şu diyalogla aktarır: “Senden talep ediyorum. -ne? -reddetmeni – neyi? – sana teklif ettiğim şeyi – neden? – çünkü bu o değil.”

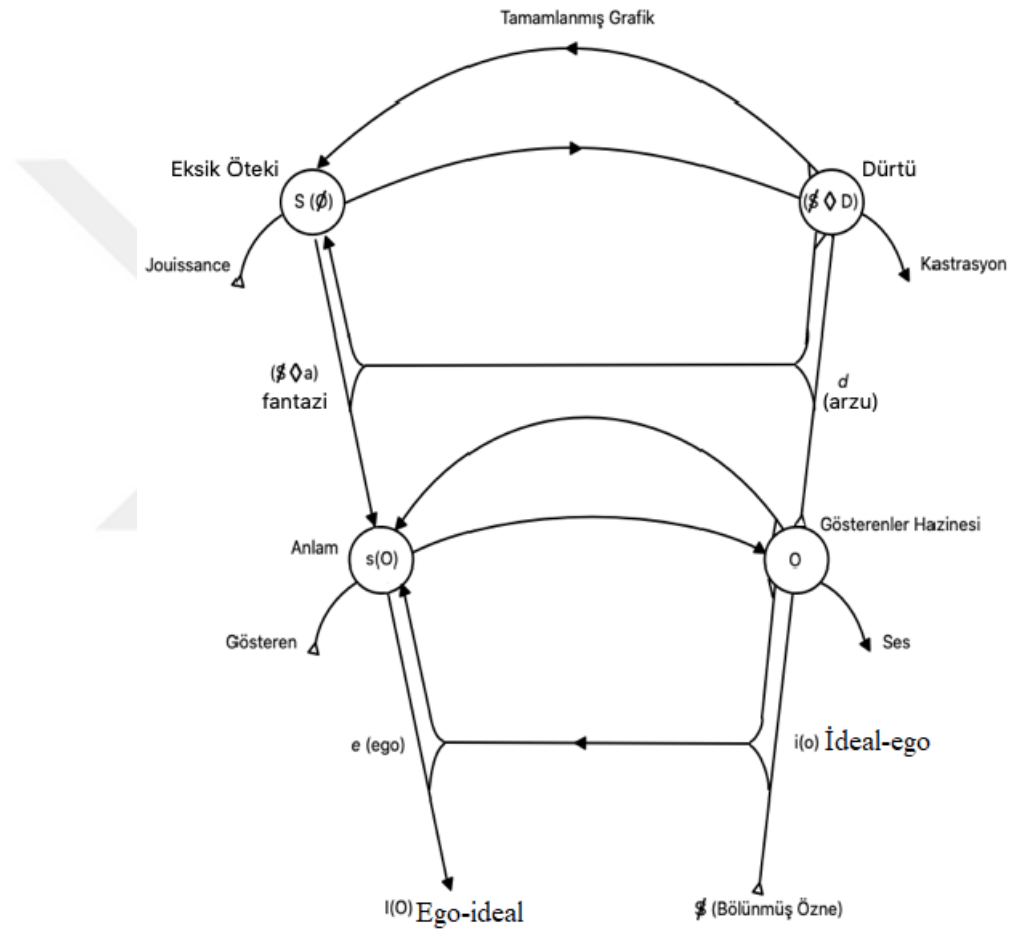
Son cümledeki “o”, objet petit a’dır. Dolayısıyla objet petit a bir varlık veya nesne olarak değil, bir talebin varsaydığı boşluk olarak ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak objet a, her talebin arzusundadır, Jouissance’ı tatmin edecek nesnenin isteğidir (Lacan, 2019, s.147).

Öyleyse arzu ile ilişkilendirilen Jouissance bu sorgulamanın neresindedir? Lacan’ın bu ilişkiye dair sunduğu formül şudur: “Sana sunduğum şeyi reddetmeni istiyorum, çünkü bu o değil”. “Bu o değil”, elde edilen Jouissance’ın beklenen Jouissance’tan ayırt edildiği çığılıktır, dilde söylenebilen şeyin nesnesiz kaldığı yerdir. Konuşan varlığın Jouissance’ının olduğu yere kaydedilen boşluk, konuşma sayesinde su yüzüne çıkacaktır. Lacan burada “özne konuştuğu yerden zevk (Jouir) alır ama bu öznenin

bir şey bildiği anlamına gelmez” önermesini sunacaktır (Lacan, 2019, s.131-134). Öznenin konuşup zevk aldığı ama hakkında bir şey bilmediği bu yer bilinçdışıdır.

2.2.1.3. Tamamlanmış Grafik: Jouissance ve Kastrasyon

“Ne istiyorsun” sorusuyla bütünlüğe ulaşamayan özne, artık anlam ve Jouissance düzeyi olarak iki ayrılmış olan dördüncü ve son Lacan grafiğine (Şekil 12) taşınmaktadır.

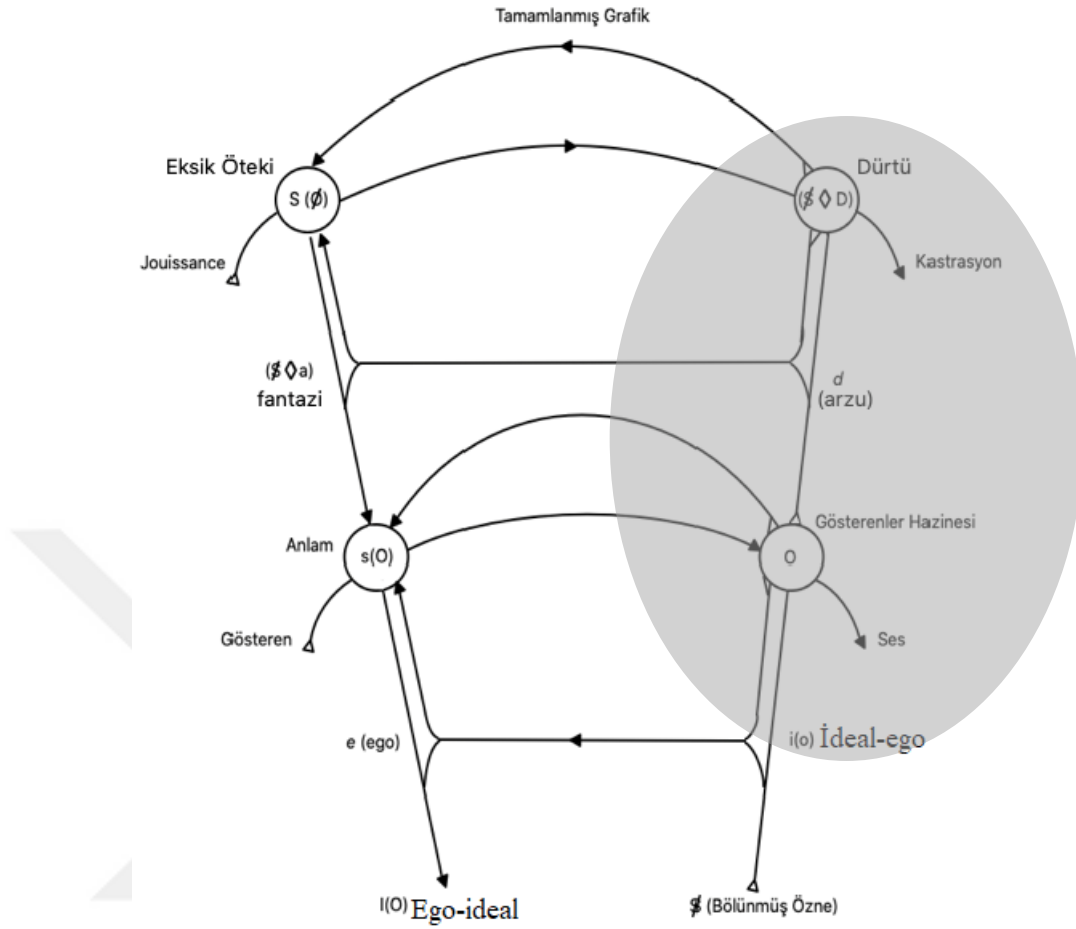

Şekil 12: Jouissance ile Tamamlanmış Grafik (Lacan, 1966, s.241'den uyarlanmıştır)

Dördüncü grafiğe, anlamı oluşturan zincirin (Gösteren-Ses) üzerinde yer alan Jouissance-Kastrasyon zinciri eklenmiştir. Jouissance'tan çıkan zincir iki noktada bölünmektedir: eksik Öteki $s(\bar{O})$ noktası ve bölünmüş öznenin talebe doğru giden, $S \langle \rangle D$ (D = talep - demand) ile gösterilen dürtü noktası. Grafiğin bu üst bölümü, bize bilinçdışını veren bölüm olacaktır.

Freud'un itki ve dürtü kavramları arasındaki ayrımı, cinsellik teorisinin merkezinde yatar. Freud'a göre, diğer hayvanların cinsel yaşamının aksine, insan cinselliğinin ayırt edici özelliği herhangi bir itki (bir nesneye nispeten sabit ve doğuştan gelen bir ilişkiyi ima eden bir kavram) değil, dürtüsel (drive) güçlerle düzenlenmesidir. Dürtüler son derece değişken olmaları ve öznenin yaşam geçmişine bağlı olarak gelişmeleri ile itkiden farklıdır. Lacan, Freud'daki bu ayrımı korur ve dürtünün nihai, arkaik veya başlangıçtan beri var olan bir şey olmadığını söyler. Dürtü, tamamen simgesel ve kültüre dayalı bir yapıdır (Lacan, 2017a, s.171).

Kastrasyona uğramadan önce geline son dikim noktası $S \leftrightarrow D$ (bölünmüş özne $\leftrightarrow$ talep) formülü ile temsil edilen dürtüdür, yani özne ve talep ilişkisi içeren noktadır. Lacan, Psikanalizin Dört Temel Kavramı isimli on birinci seminerinde dürtüden bahsederken şöyle bir örnek verir: "Ağzı tıka basa doldursanız bile (dürtü seviyesinde açılan ağız) besinle doymaz, doyuran, tabiri caizse yemek zevkidir.". Dolayısıyla dürtü, biyolojik olandan tamamen ayrılmıştır. Lacan, dürtü kavramını incelerken Freud'u takip eder: Dürtüdeki nesnenin hiçbir önemi yoktur. Böylece, dürtü, nesnenin etrafında dolaşan, nesnenin etrafında tur atan ama ona erişemeyen bir işlevdedir (Lacan, 2017a, s.177). Dürtü, gösterenin özne üzerindeki etkisiyle bedendeki zevkin kısıtlanmasının tam olarak gerçekleşmemesi sonucu bedenin erojen bölgelerindeki "zonklamalar" olarak kendisini göstermektedir (Žižek, 2019, s.140). Lacan talebi, anal ve oral dürtülerle eşleştirir. Örneğin oral dürtü, bebek ve annenin süt emdiği memesinin bir "yiyip yutma, kendini yiyip yutturma" düşlemi üzerine kuruludur. Bebeğin emdiği şey kendisinden ayrı fakat ona ait olandır ve oral dürtü öznenin onunla tamamlandığı bir şey üzerindeki hak arayışıdır (Lacan, 2017a, s.206).

Şekil 13: Kastrasyon

Sonuç olarak ($S \leftrightarrow D$), öznenin bilinçdışı arzusunu belirleyen ve ona şekil veren gösterenler zincirini belirlemektedir. $S \leftrightarrow D$ noktası, grafiğin alt kısmındaki “göstericilerin hazinesinin yeri”ni belirten $\bar{O}$ ’de bir tanımlanma olarak anlaşılmalıdır. Gösterenler sisteminin yerleştirildiği $\bar{O}$, Öteki ile ilişkiyi yapılandıran gösterenleri içeren dil sistemini ifade eder. Bu nedenle, bu Öteki’den gelen gösterenlerin özne üzerinde bir etkisi olacaktır. Arzu başlangıçta $\bar{O}$ ’de bulunan spesifik gösterenler tarafından yapılandırılmıştır. Böylece $S \leftrightarrow D$ noktasına neden $\bar{O}$ ’den ilerleyen bir çizgiyle ulaşıldığı anlaşılmaktadır (Şekil 13).

Öyleyse Jouissance’tan başlayan zincirin sonunda yer alan kastrasyon ne anlama gelmektedir? *Kastrasyon*, Lacan’ın çalışmasında yabancılaşma ve bölünme ile yakından ilgilidir. Yabancılaşma, konuşan öznenin dilde yer almak için bir parçasından vazgeçmek zorunda kalmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bölünme ise ikinci bir vazgeçiş

gerektirmektedir: Öteki'den gelen talep Jouissance uğruna, dürtüler aracılığı ile fantazi alanında bir nesneye dönüştürülmektedir: $\$ \langle \rangle D$ yerine $\$ \langle \rangle a$ (Fink; 1999, s.99).

Lacan yirminci seminerinde, öznenin Öteki ile ilişkisi ve Öteki'nin tatmini üzerine, "Aristoteles ve Freud: Öteki Tatmin" başlıklı bir konuşma yapar. Bu konuşmasında "Konuşan varlığın tüm ihtiyaçları, karşısında eksik kaldıkları bir başka tatminde ima edilmiş olmaları nedeniyle kirlenmiştir" (Lacan, 2019, s.61) der. Öteki tatmin, bilinçdışı düzeyinde tatmin edilendir ve grafiğin üst zincirine denk gelecektir ve bu tatmin dile dayalı olan Jouissance'a bağlıdır. Lacan, aynı konuşmasında Aristoteles'in "Nikomakhos'a Etik" isimli eserinden bir pasaj okur:

"Her türlü sanat/hüner ile her türlü araştırma, her türlü eylem ile düşünüp taşınarak alınmış her türlü karar belli bir iyiye meylediyor gibidir. Hatta bazen çok haklı olarak, iyi "her koşulda meyledilen" olarak tanımlanmış olabilir. Yine de öyle görünüyor ki bu amaçlar arasında bir fark var." (Lacan, 2019, s.62).

Lacan, pasaj okumasının ardından dinleyicilere şöyle seslenmektedir: "Hodri meydan, Yunanca metne göndermede bulunan çok sayıda not olmadan bu yoğun kütleyi aydınlatabilecek varsa buyursun". Ardından Lacan, kültürü insana yapışan şey olarak tanımlayacaktır ve kültürün insanı kuşatan koşullar olduğunu söyleyecektir ve insan ile toplum arasındaki bağı sorgulayacaktır.

Lacan toplumsal bağı, söylem ile eş tutar: "Toplumsal bağ konuşan varlığın üstüne yerleşip ona damgasını vurmasıyla kök salar ve ancak böylece adını hak eder". Sonrasında Aristoteles'in pasajına geri dönülmektedir: sanat, hüner, araştırma, eylem, bütün bunlar ne demektir? Dinleyici bunları duymakta ve bir anlamları olduğunu varsaymaktadır. Lacan'a göre elden ele dolaştıktan, üzerine çokça tartışıldıktan sonra günümüze gelmiş bir Aristoteles metni tek başına pek bir şey ifade etmemektedir, sorulması gereken bir soru vardır: "Bu tür şeyler onları ne düzeyde tatmin ediyordu? Böyle bir metin neden ona dert olmuştur?". Bu sorular, Lacan kavramsallaştırmasında şuna denk gelecektir: "*Belli bir Jouissance'a ne düzeyde kabahat bulunurdu?*"

Nitekim, Aristoteles'in bir şey demek istediğini düşündüğümüz takdirde, etrafındakileri merak etmemiz gerekmektedir: “*Sepetinde, ağında ne vardır, ne çıkarır, ne işler eliyle, neyle uğraşır, kiminle mücadele eder, neyi savunur, ne çalışır, neyin peşinden gider?*” (Lacan, 2019, s.60-64).

Lacan, “gerçekliğe jouissance aygıtlarıyla yaklaşılr” formülünü önümüze koymaktadır fakat şunu merkeze almak kaydıyla: Dilden başka aygıt yoktur. Jouissance, konuşan varlık için konuşulması yasak olandır. Jouissance yasağı, dilin simgesel yapısının doğasında vardır. Öznenin içinde bulunduğu Yasa bu yasağa dayandırılmıştır. Jouissance'ın tek belirtisi beraberinde yasağı getiren sınırsızlığıdır. Bu yasağın oluşumu da Jouissance'ı temsil eden tek sembolün seçimi ve aynı anda ondan fedakarlığı gerektirecektir. Bu sembol ise fallustur. Lacan'a göre bu seçimin mümkün olmasının sebebi fallusun, yani penisin görüntüsünün ayna evresindeki görüntüde bir olumsuzluk olmasıdır. Fallusu önceden belirleyerek arzu grafiğine Jouissance'ı eklemeyi mümkün kılan da budur.

s(Ø), öznenin belirlenemezliğini (indeterminability) göstermek için yeni bir gösterenin gerekliliğini ifade eder. Göstereni olmayan bu gösteren fallustur. Özne sadece bu belirlenemezliğe ilişkin olabilir, çünkü belirlenemezlik bilinçdışında belirli bir gösteren tarafından kazanılmıştır. Fallus olan bu gösterenin anlamı da kastrasyon karmaşası ile birlikte ifade edilir. Öznenin alt-üst oluşunu tamamlayan süreç, kastrasyon karmaşasıdır.

Doğumundan sonra annenin ilgilendiği tek şey ve annenin tamamlayıcısı olmak arzusundaki çocuğun, annenin imgesel fallusu olmaya çalışmaktan vazgeçerek Simgesel düzlem'e girmesi ancak Jouissance'tan feragate bağlıdır. Böylece kastrasyon, belli bir Jouissance'ın reddi anlamına gelmektedir. Sonrasında, Simgesel düzlemdeki yasağı doğuracak Oedipus karmaşası (ensest tabusu), paradoksal olarak zaten imkânsız olan bir şeyin yasağı olarak ortaya çıkacaktır. Oedipus kompleksinin işlevi, eğer Jouissance yasak olmasaydı hazzın elde edilebileceğine dair nevrotik yanılsamayı sürdürmektir. Bu yasak, onu aşma arzusunu yaratır ve bu nedenle Jouissance temelde sosyal kabul sınırlarını aşındırıcıdır (Evans, 2002, s.94).

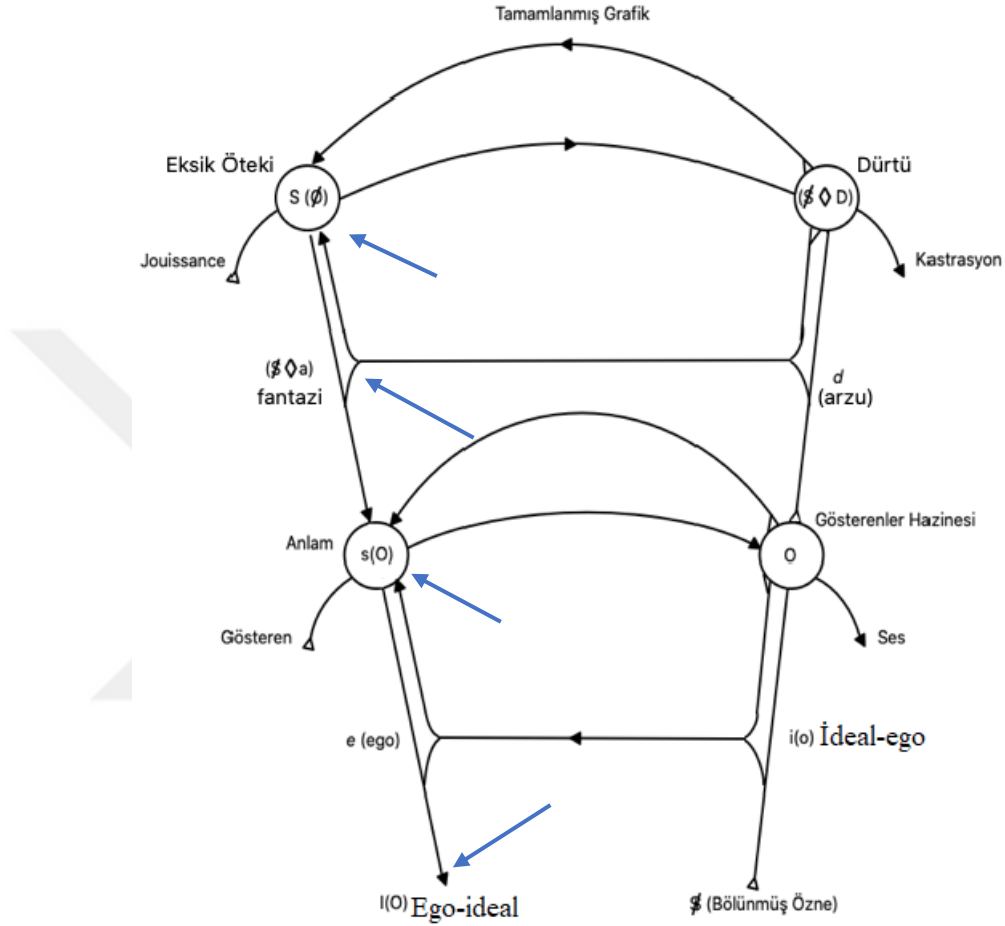
Arzu grafiğinde Ö harfi, talebin ilk Öteki'sinin yerini temsil etmekte ve arzunun hareketini temsil eden bir ok Öteki'ye “Che vuoi? - Benden ne istiyorsun?” sorusunu sormaktadır. Lacan bu soruyu şu şekilde somutlaştırmaktadır: Öteki'nin Jouissance'ında ben neyim? Ötekinin Jouissance'ı olarak hangi pozisyonu alabilirim veya almalıyım?

Lacan'a göre, öznenin bu soruya verebileceği çeşitli cevaplar klinik yapıların çeşitli biçimlerini (psikoz, nevroz, sapkın) tanımlamakta ve bu cevaplar bilinçdışı öznenin Öteki'ye karşı benimseyebileceği çeşitli pozisyonları ifade etmektedir. Dolayısıyla varoluşun anlamı sorunu, Jouissance ile ilişkiyle ilgili bir sorun olarak anlaşılır. Bu ilişki, öznenin kendisi için kim veya ne olduğu sorusunun cevabını belirlemektedir (Van Haute, 2012, s.226).

Öznenin bu ilişkide alabileceği konumlar Lacan tarafından üç klinik yapıya ayrılır: *Psikoz*, *nevroz* ve *sapkınlık*. Lacan'a göre, burada normal olarak adlandırılacak bir mental sağlık pozisyonu yoktur. Nüfusun istatistiksel çoğunluğunda bulunan anlamında normal yapı nevrozdur ve mental sağlık, özne bölünmüş olduğundan asla ulaşamayacak bütünlüğe dair aldatıcı bir idealdir. Bu klinik yapılar, tanımı gereği bölünmüş olan öznenin karakteristiğidir ve onu insan yavrusundan özneye dönüştüren temel mekanizmadır. Dolayısıyla Lacanyen terminoloji için bu klinik yapılar psikopatolojik bir semptomlar topluluğu değil, değiştirilemeyecek yapılardır. Psikanalitik tedavinin amacı, örneğin bir klinik yapı olan nevrozun ortadan kaldırılması değil, analizanın (danışanın) nevroz karşısındaki pozisyonunun değiştirilmesidir (Evans, 2002, s.126, s.196; Keskin, 2009, s.401). Örneğin, öznenin gösterenler ağındaki yanlış konumlanması veya bastırma nevrotik (histeri, obsesif nevroz) sonuçlar doğururken, gösterenler ağının yani simgeselleştirmenin tümünden reddi daha ciddi psikotik (şizofreni, paranoya, halüsinasyon) sonuçlar doğurmaktadır (Evans 2002, s.163).

Grafikte anlam düzeyinin [s(O)-O], neden bilinçdışı düzeyinin (Jouissance-Kastrasyon) altında olduğu böylece anlaşılabilir. Bu iki yapı arasındaki tutarsızlık ise Öteki'nin eksikliğini oluşturmaktadır. Jouissance'ın dile gelemeyen, simgeselleştirilemeyen yapısı gösteren zincirine dahil olduğu andan itibaren, Öteki'nin üzerini çizer, onu eksiltir. Bu kısaca şu anlama gelmektedir: objet petit a, dil engeliyle öznenin kendisinden ayrılmakla kalmaz, Öteki'nin kendisinden de ayrılır: Öteki'nin

kendisi objekt a'ya sahip değildir, yani Öteki de arzulamaktadır. Burası, Lacan'ın özne kavramsallaştırmasına alanın açıldığı yerdir. Özne, kendi eksikliğini Öteki'deki eksikle özdeşleştirir ve kendi eksikliğinden kaçır.

Şekil 14: Tamamlanmış Grafiğin Sol Yanının Okunması

Grafiğin sol tarafı yukarıdan aşağıya okunduğunda karşımıza çıkan dörtlü sırasıyla şöyledir (Şekil 14):

- (i) Jouissance'ın müdahalesiyle simgesel düzende oluşan tutarsızlığı ifade eden eksik Öteki,
- (ii) bu tutarsızlığı perdeleyen, $\$ \Delta a$ ile temsil edilen fantazi formülü,
- (iii) fantazinin hükmü altında olan mutlak anlamlandırmanın etkisi $s(O)$ ve,
- (iv) Ego-idealine ulaşan bölünmüş özne: $I(O)$.

Böylece *Fantazi*, dünyayı tutarlı ve anlamlı bir şey olarak yaşamayı sağlayan çerçeveyi kuran olarak ortaya çıkmaktadır. Arzunun sahnelendiği bu fantazi sayesinde, Jouissance “evcilleştirilir” ve tutarsız olanlar birbirine bağlanır.

Özdeşleşmelerin sonucu olarak beliren kimlik¹³, arzunun hem nedeni hem de etkisi olarak işlev görür. Kimliğin arzunun nedeni olarak rolü, öznelere özdeşleştikleri nitelikleri tam olarak gerçekleştirme çabası içinde görülebilir. Diğer yandan kimliğin arzunun etkisi olarak rolü de kimliklerin her zaman Öteki aracılığıyla motive edildiği gerçeğinde görülebilir. Arzu ve özdeşleşme arasındaki yakın etkileşim göz önüne alındığında, özdeşleşmeyi bir arzu biçimi olarak ele almak mümkündür.

Burada Lacan’ın söylem formülasyonu devreye girer. Lacan’da söylemin iki uğrağını saptamak mümkündür.

İlkin, söylemin Lacanyen yaklaşımdaki anlamı Lacan’ın “*Bilinçdışı Öteki’nin söylemidir*” önermesinde ortaya çıkar. Söylem, dilin kişileri aşan doğasının bir sonucu olarak özneye yönelir ve konuşulan söz her zaman bir başka muhatabı, bir ötekinin varlığını gerektirir. Böylece bilinçdışı, özneye bir dil öncesi veya biyolojik bir ilksel (primordial) etki değil, özneye kendisi dışında bir yerden gelen sözün etkisidir ve Öteki’nin söylemi olarak tanımlanır.

İkinci uğrakta ise söylem, konuşma eyleminin her zaman gerektirdiği bir konuşan ve dinleyici ilişkisinden biraz farklı bir biçimde tanımlanır. Söylem, dilin içerisinde kurulan toplumsal bağıdır (Lacan, 2019, s.60). Böylece söylem, özneyi Simgesel düzlem içindeki konumunu değiştirmeye iter, temsillerinden bazılarını bırakmaya ve/veya yenilerini benimsemeye zorlar (Bracher, 1993, s.28-29).

¹³ Dilimizde “kimlik” ve “özdeşleşme” kavramları arasındaki dilbilimsel ilişki takip edilemese de, bu sözcüklerin sırasıyla Fransızca’da “identité” ve “identification” ve İngilizce’de “identity” ve “identification” olarak ilişkiselliği unutulmamalıdır.

Lacan, 20. Seminerinde (2019, s.24) öznelarası ilişkiyi düzenleyen, dile dayalı dört toplumsal bağ saptamıştır:

- Efendinin Söylemi
- Histeriğin Söylemi
- Üniversitenin Söylemi
- Analistin Söylemi

2.2.2. Öznelarası Yapılarda Lacan'ın Dört Söylemi

“Söylemin değiştirilmesi – bir şey hareket eder, sizi kateder, bizi kateder, katedilir ve kimse bundan etkilenmiş görünmez.”

Lacan, Yine/ Hâlâ (2019, s.24)

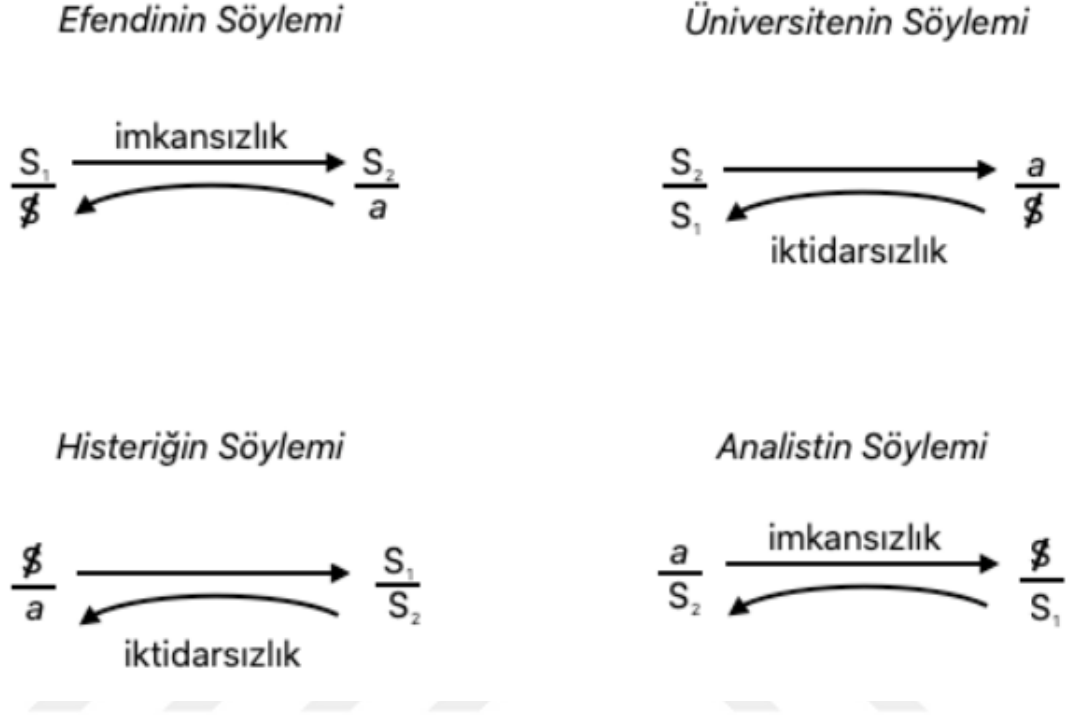
Öznenin bireyler arası gerçekliğinin alanı olan ve öznenin işlevine bir anlam veren konuşmanın (speech) kaynağı, her zaman bir söylemdir. Bilinçdışı ise bireyi aşan söylemde, öznenin bilinç seviyesindeki sürekliliğinde, tutarlılığında ve öznenin hep yeniden kurulan kimliğinde öznenin emrinde olmayan kısımdır (Lacan, 1966, s.37). Bu, Lacan'ın en bilinen önermelerinden “Bilinçdışı Öteki'nin söylemidir” önermesinin de nedenidir.

Söylemler, bir grup insan üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak ego ideallerine, imgelere ya da bir grubun üyelerinin fantazilerine gösterenler aracılığı ile kuvvet uygular. Genellikle birbiriyle çelişen bu kuvvetler sayesinde, öznel önceki arzularını ve kimliklerini bırakmaya ve yenilerini edinmeye ya da eskilerine daha fazla bağlanmaya çağırırlar.

Lacan, analitik sürecin yerini de belirlediği dört söylemi, her bir söylemin hem üretimini hem de neyi gizlediğini ifade eden bir çalışma temelinde teorileştirmiştir. Sözün ötesine yerleşen ¹⁴ bu dört sosyal bağ, Lacan'a göre iletişim için zorunlu bir destek görevindedir (Lacan, 2019, s.109). Lacan tarafından (i) *Efendinin söylemi*, (ii) *histeriğin söylemi*, (iii) *üniversite söylemi* ve (iv) *analistin söylemi* olarak isimlendirilen dört

¹⁴ Lacan burada “dilin fiili etkilerinin dışına çıkmamakla birlikte” diyerek devam eder. Söylem, sözün (speech) ötesinde olsa bile, yazılabildiği sürece ancak simgesel kaydın merkeze alınması ile mümkündür. Simgeselleştirilmesi imkânsız olan Gerçek'i alt üst eden, öznenin zorunlu olarak dahil olmasıyla onu bölünmüş hale getiren dil mefhumu böylece söylemden farklılaşır.

söylem, Lacan mathemesindeki dört sembolün (S1, S2, \$, a) yerinin değiştiği bir etkileşim içinde gösterilir.

Şekil 15: Dört Söylem (Lacan, 2019, s.24'ten uyarlanmıştır)

S1: Efendi (Ana) Göstereni

S2: Bilgiyi

\$: Bölünmüş özneyi ve

a: jouissance artığı olan artık-zevki, objet petit a'yı temsil eder.

Söylemler, üzerine dört terimin yerleştirildiği tek bir düzenek üzerinden açıklanmaktadır. Bu düzenekte fail/hakikat ve öteki/üretim konumları sabit olmak koşuluyla, konumların üzerine ana gösteren(S1), bilgi(S2), bölünmüş özne (\$) ve zevk fazlası nesne (objet petit a) yerleştirilir:

Şekil 16: Dört Söylemdeki Konumlar (Lacan, 2019, s.24)

Bu gösterimdeki sol konum, sağ konuma etkir. Tarafların kendi içerisindeki ilişkisi bir temsiliyet ve gizleme ilişkisidir: Hakikat, fail tarafından temsil edilir ve fail ötekiye etkiler. Bu ilişki sonunda çıkacak üretim ise, ötekinin altına yazılmıştır. Sonuç olarak *fail* konuşan kişiyi, *öteki* onun hitap ettiği kişiyi, *üretim* de söylemin etkisi olarak oluşan şeyi temsil etmektedir. *Hakikat* ise söylemden kaçan ve aynı zamanda söylemi belirleyen ve oluşturmaktadır.

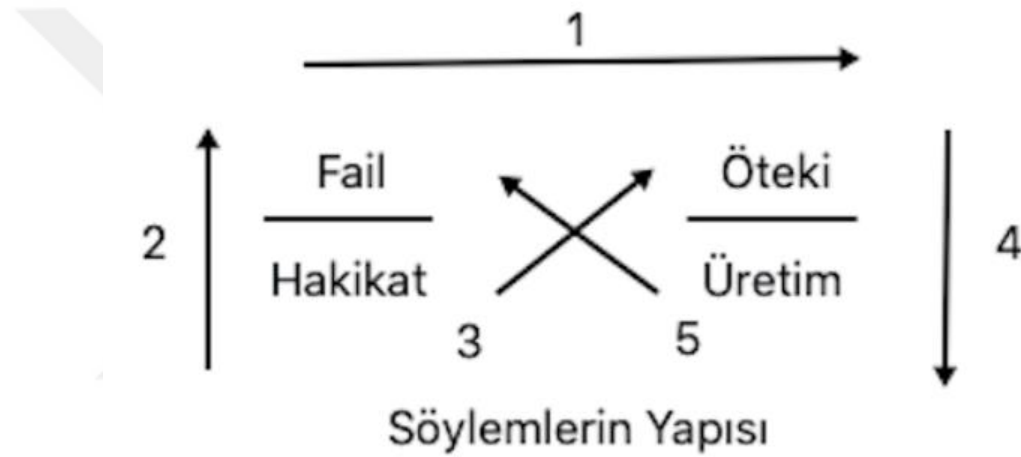
Sol konum, konuşan özne veya mesajı gönderen aktif faktörler tarafından işgal edilmiştir. Sağ konum ise belli varsayımlar aracılığıyla çağrı yapılan, mesajı alan faktörler tarafından işgal edilir. Her bir tarafın üst konumu açık olan veya temsile sahip olan faktörü, alt konum ise gizli, örtük veya bastırılmış faktörü, görünür yüzeyin altında hareket eden veya meydana gelen faktörü temsil eder. Lacan'ın bu noktadaki hareket noktası gösterenin gösterilene olan üstünlüğüdür.

Sonuç olarak, sol üst konum failin veya egemenliğin yeridir; bir söylemde apaçık olan faktör tarafından işgal edilir. Sol alt konum gizlenmiş olanın yeridir. Baskın faktörün temelini oluşturan, onu destekleyen ve ortaya çıkaran, olasılığının koşulunu oluşturan ancak onun tarafından bastırılan faktör sol alt konumdadır. Lacan dört söyleminde bu apaçıklık ve bastırılmışlık, temsil ve onu mümkün hale getiren hakikat ikiliğini teorize etmiştir.

Sağ konumda, alıcının tarafındaki üst konum, mesajdaki baskın faktör tarafından harekete geçmeye çağrılan faktör tarafından işgal edilen ötekinin konumudur. Bu etkileşim, belirli bir mesajı veya söylemi almak ve anlamak için bir ön koşuldur. Örneğin, sistematik bilgi bir söylemin baskın ögesiye (sol üst pozisyonu işgal eder), alıcılar bu söylemi anlamak için en azından bir süreliğine önceden verili bir bilgiye sahip olmalıdır.

Öznelerin, söylemin baskın faktörü olan ana gösteren tarafından çağrılmalarının bir sonucu olarak üretilen şey, üretimin konumu olan sağ alt kısımda gösterilir.

Fail ve hakikat ile öteki ve üretim arasındaki ilişki Aristotelesçi önerme mantığı şemasına uygundur. Birinci ok ile fail, onu bilinçdışı seviyesinde destekleyen hakikat ile ötekine yönelir (ikinci ok). Üçüncü ok ile hakikat gündelik yaşamda da kişiden habersizce doğrudan ötekine yönelmektedir. Dördüncü ok ile bu iki yönelimin sonucunda dilsel yapının dışında bir üretim ortaya çıkar. Beşinci okla üretim tekrar faile döner ve böylece bir döngü oluşur. (Lesourd, 2018, s.110)

Şekil 17: Söylemlerin Yapısı (Lesourd, 2018, s.110)

Bu dört söylem önermesinin önemi, Lacanyen öznenin söylem içinde kendisini üretebilmesi ve aynı zamanda sosyal anlamların kaynağı olabilmesinde yatar. Lacanyen kuramın öznesi, söylem çatışmasına tepki olarak sınırlı da olsa bir söylem üreterek kendisini oluşturabilir. Özellikle analistin söyleminde öne çıkan bu üretim hiçbir zaman öznenin tam olarak hakimiyetinde veya kontrolünde olmasa da önemli nokta öznenin buna muktedir varsayılmasıdır (Alcorn, 1997, s.44). Dolayısıyla özne gösterenler zincirinde kaysa da tamamen yitip gitmiş değildir ve kendisini sınırlı da olsa üretebilen konumdadır. Aksi takdirde, bir özne üzerine konuşmak mümkün olmazdı.

Burada dikkat edilmesi gereken diğer nokta üretim ve hakikat (her iki alt konum) arasındaki bağı yokluğudur. Hakikat (sol alt konum), faili (sol üst konum) kendi sözünde destekler ve böylece ötekine (sağ üst konum) yönelen fail bir üretime (sağ alt konum) neden olur fakat bu üretim, hakikati ıskalar: Üretim doğrudan söylemin failine yönelir. Böylelikle dile dayalı söylem yapılarının hepsinde öznenin dünyaya kendi saf doğası aracılığıyla ulaşımının imkânsızlığı gösterilir: Özne dünyaya ancak, onda bilinçdışı adı verilen şeyi oluşturacak olan dilin etkisi aracılığı ile katılabilmektedir (Lesourd, 2018, s.111). Bu, bilimsel söylemin bir kurgusu olan kendisiyle özdeş öznenin de mümkün olmadığını işaret eder.

Örneğin, bilgi sistemlerinin (S2) psikolojik ve sosyal güçleri, özneyi belirli noktalara konumlandırır ve böylece özne için belirli bir "kimlik" oluşur. Bu konumlandırmalar belirli bir kimlik duygusu (veya ego), belirli bir jouissance ve bilinçdışının yapılandırılmasını gerektirir. Bu konumlandırmalardaki en önemli faktör, başta dayatılan tekil karakteristiktir. Lacan buna Bir'lik göstereni adını verir. Bir göstereni, kategoriler üzerine konuşulmasını mümkün kılan gösterendir.

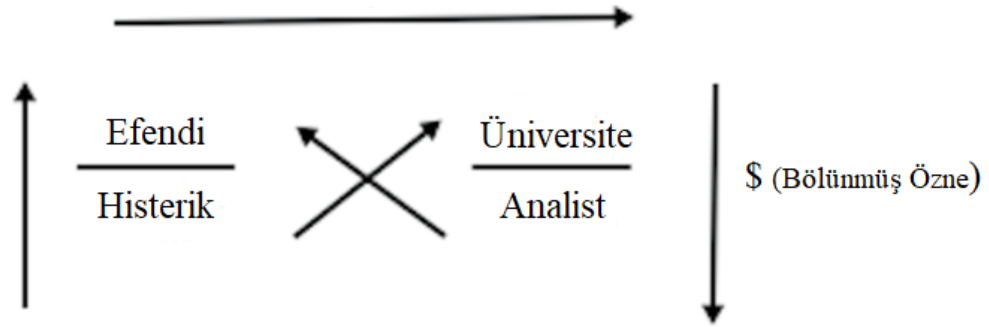
Bu tekil karakteristik, çocuğa Öteki (anne, baba ve daha geniş anlamda toplum) tarafından atfedilen anlamların ilkidir. Örneğin ayna evresinde çocuğun kol, bacak, göz, burun gibi parçalanmış organlardan oluşan bir duyumdan ismiyle çağırılan tek bir benliğe geçişi bu tekil karakteristiğe örnektir. Bu, öznenin birincil özdeşleşmesini oluşturur ve bu birincil özdeşleşme, öznenin yaşamı boyunca, öznenin arzusu, algısı ve davranışı üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmaya devam eder.

Ancak, birincil özdeşleşmeyle oluşturulan bu benlik, ikincil özdeşleşmelerle desteklenir ve genişletilir. Birincil özdeşleşme (ideal-ego), ancak bu ikincil özdeşleşmelerle (ego-ideal) kendisini gösterir. Genellikle kolektif değerler veya idealler olan bu ikincil özdeşleşmeler, kimlik sağlayıcı işlevleriyle söylemde çok önemli bir rol oynarlar. Bu değerler ve idealler, Lacan'ın ana (efendi) gösterenler (S1) olarak adlandırdığı şeydir.

Ana gösteren, bir öznenin özdeşleştiği, kendini tanımladığı (veya karşı olduğu), güçlü bir pozitif veya negatif değer oluşturan herhangi bir gösterendir. Böylece ana gösterenler bir mesajı anlamlı kılan, özneye anlayamayacağı yabancı bir dilde duyduklarından ziyade onda bir etkiye neden olan şeydir.

Lacan bu noktayı, bir söylemi okunabilir kılanın ana gösterenler olduğunu söyleyerek ifade eder. Bu nedenle, Lacan'a göre ana gösterenin varlığı zorunludur: *"Bilgide, ana gösteren olarak işlev gören bir şeyin üretilmiş olması zorunluluğu vardır."* (Lacan, 2007, s.218).

Bracher'a göre (1997, s.112) ana gösterenleri, bir iletinin hem göndericilerinin hem de alıcılarının ana gösterene tepki verme biçimiyle tanımak mümkündür. Gönderenler bunları son söz, alt satır, mesajlarındaki talepler veya bu talepleri sabitleyen, açıklayan veya haklı gösteren terimler olarak kullanırlar. Alıcılar ise ana gösterenlere benzer bir tutumla yanıt verirler: Diğer terimlerin taşıdıkları değerler ve varsayımlar sorgulanabilirken, ana gösterenler bir açıklamaya gerek olmadan, bir değere veya geçerliliğe öylece sahip olarak kabul edilirler.

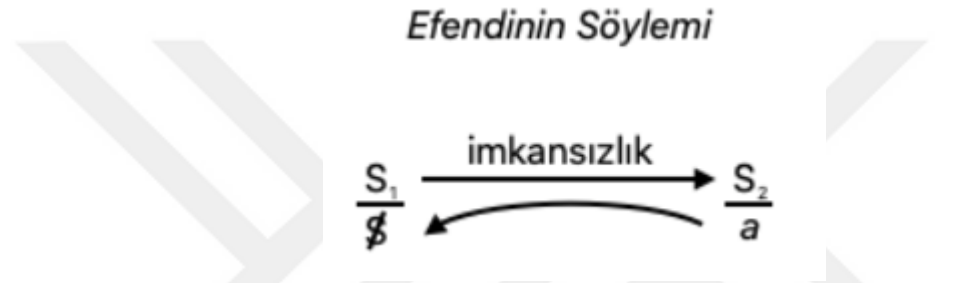
Şekil 18: Dört Söylemin İlişkisi (Lesourd, 2018, s.118)

Lacan'ın dört söylemi arasındaki ilişki zamansaldır ve yeri tarihsel olarak saptanabilir (Şekil 18). Buna istisna olan tek zaman-dışı söylem hakikatin yerine yerleşen histeriğin söylemidir. Diğer söylemlerin tümü insani hakikatin söyleminden türemektedirler. Toplumsal bağın düzenleyicisi ve yasağın kurucusu olan efendinin söyleminin sonucu olan üniversite söylemi, üniversite söyleminin üretimi olarak da analistin söylemi dört yapı arasında zamansal olarak takip edilebilen bir ilişki oluşturmaktadır (Lesourd, 2018, s.118).

Dile girmesiyle bölünen özne (\$) ve objet petit a (a) ise önceki bölümde ayrıntılı olarak tartışılmıştı. Bu bölümün ilerleyen başlıklarında Lacan'ın dört söylemi açıklanacaktır.

2.2.2.1 *Efendinin Söylemi*

Lacan, efendinin söyleminde öncelikle öznenin dil tarafından belirlenişini ve dilin içine girmesiyle arzu nesnesine ulaşımının imkânsızlığını ortaya koyar. Bu S1-S2 ilişkisinin sonucunda oluşan arzu nesnesi (a), efendinin söyleminin üretimidir (Şekil 19).

Şekil 19: Efendinin Söylemi (Lacan, 2019; 24'ten uyarlanmıştır)

Diğer yandan efendi gösterenin (S1) varlığı, bir bilginin (S2) üretimi için mutlak gereklidir. Bu ilişki S1 – S2 vektörü ile ortaya koyulur. Gösterimde fail konumunda olan ana gösterenin altındaki hakikatin konumu ise bölünmüş öznedir. Böylece özne ancak kendisini temsil eden ana gösterenin (S1) bilgiyle (S2) ilişkisinden ya da diğer bir deyişle ana gösterenin (S1) özneyi temsil ettiği diğer tüm gösterenler sistemi (S2) arasındaki ilişkiden çıkarılabilir. Özne, belirli gösterenlerin neden ana gösteren olarak işlev gördüğünü açıklamak için varsayılması gereken şeydir (Bracher, 1997, s.114).

Hakikat rolündeki bölünmüş özne, kendimizi tanımlayamadığımız, kendimizi kavramadığımız veya kendimizle uyuşmadığımız çeşitli şekillerde çalışır. Lacan özne ve ana gösteren arasındaki ilişkiyi iki ifadeyle açıklar: (i) Özne düşündüğü yerde olmayandır ve orada kaybolmuştur. (ii) Düşündüğü yer ise olmadığı yer olan bilinçdışıdır. Özne bu iki delikten aynı anda geçer. Ana gösteren ise özneye sahip olmadığı bir tekillik (univocal) vaat ederek, öznenin bölünmüşlüğü maskeler (Lacan, 2007, s.103).

Sonuç olarak ana gösteren (S1), bilgi ağı olan S2'ye bir müdahale olarak görülmelidir. S1'in S2'ye bu müdahalesinin altında yatan ise öznedir. Lacan'a göre bu gizli saklılığı ifade eden "bunun altında bir şey var" formülünden kaçmanın bir yolu yoktur. Bununla birlikte, bu "bir şey" hiçbir şekilde sınırlandırılabilir, tanımlanabilir bir şey değildir: "Basitçe altta yatandır, bir öznedir, bir tözdür"¹⁵ (Lacan, 2007, s.48).

Efendinin söylemi failin konumu olan efendinin karşısına kölenin yerleştiği bir efendi-köle ilişkisi içerisinde kurulur. Lacan'a göre, özellikle modern çağın başlangıcıyla efendi söyleminin bugün oldukça değişmiş bir versiyonuyla karşılaşmaktayız (Lacan, 2007, s.175). Bununla birlikte efendinin söylemi, ana gösterenlerce teşvik edilen çeşitli söylemlerde aktif ve görünürdür. Efendinin söylemi, bilgiyi kendi değerlerine göre düzenleyen ve fantaziyi (\$<>a)¹⁶ bastırılmış bir konumda tutan ana gösterenlerin egemenliğini kurarak öznelere bilince teşvik eder.

Lacan, bu temel eğilimin farklı alanların ve disiplinlerin söylemlerinde mevcut olduğunu düşünmektedir. Felsefe buna açık bir örnektir ve efendinin söyleminin çıkış noktasıdır (Lacan, 2007, s.173). Lacan'a göre felsefi çalışmalar belirli bir konuşma biçimini geliştirme girişimlerinden başka bir şey değildir. Bununla birlikte, bu tür konuşma yolları asla sadece konuşma yolları olarak kalmazlar: Bunlar aynı zamanda düşünme, hissetme, arzu etme ve hareket etme yollarıdır ve sonuçları insanların yaşamlarında görülür.

Lacan'ın felsefeyi bir efendi söylemi olarak tanımlaması, felsefenin temel işlevinin belirli ana gösterenleri ifade etmek, bu ana gösterenleri yüceltmek ve teşvik etmek olmasından kaynaklanır. Örneğin ontoloji, tüm fenomenleri merkezi ana gösteren olan "varlık" üzerinden görmektedir. Bu ana gösteren etrafında ontoloji, "*süreklilik*", "*var olmak*", "*potansiyellik*" gibi anlamları taşır ve böylece diğer tüm gösterenlere bir anlam ve değer verir. Benzer şekilde etik, tüm eylemi merkezi ana göstereni olan "*iyi*" nin özellikleri ya da karşıtları olarak kurduğu ana gösterenler çerçevesinden açıklamakla

¹⁵ Lacan burada töz yerine Antik Yunanca "Hypokeimenon" sözcüğünü kullanmıştır. Hypokeimenon, basitçe, tüm değişimlerden arta kalandır, temel tözdür.

¹⁶ Bu ilişki, efendinin söyleminin alt konumlarında okunabilir. Fantazinin bastırılmış olmasının anlamı, efendinin söyleminde üretimin (a) hiçbir zaman hakikate (\$) ulaşamamasıdır.

ilgilenir. Epistemoloji ise tüm olguları "*bilgi*", "*gerçek*" ve "*gerçeklik*" gibi efendi gösterenler açısından tartışır.

Diğer dört söylem de efendi söyleminin yapısı ile karakterize edilir. Örneğin öğretme, bir disiplini oluşturan bilgi prosedürünü ve temel kavramlarını açıklamaya hizmet eden efendi gösterenlerin dayatılmasıyla, bir efendi söylemi olarak başlar.

Lacan'a göre bilim de efendinin söylemi ile bir dayanışma içerisindedir (Lacan, 2007, s.149). Bilim, Lacan'a göre, sadece bir anlamının ilerlemesi meselesi değil, daha ziyade efendinin söylemini oluşturan ve koruyan bir güçtür. Lacan'a göre bilim, gerçeği ampirik araştırmalarla anlamaya adanmış olduğunu iddia etse de bilime hâkim olan çeşitli ana gösterenleri teşvik etmek için etkili bir şekilde işlev görür. Bu ana gösterenler, bilimsel disiplinlerin açıklayıcı paradigmalarını yapılandırmakla sınırlı değildir; ayrıca toplumun daha büyük sosyal ve politik gündemlerine rehberlik etme işlevini de yerine getirir. Bu ana gösterenler, örneğin "*özgürlük*," "*bağımsızlık*," "*bireysellik*," "*eşitlik*", sadece hangi bilimsel girişimlere daha büyük fon sağlandığını belirlemekle kalmaz; aynı zamanda sorulacak sorular ya da çözülecek sorunlar olarak hangi konuların en başta tanımlandığını belirler (Bracher, 1997, s.119).

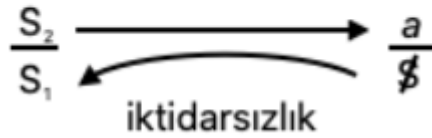
Sonuç olarak Lacan'ın felsefe ile doğduğunu belirttiği efendinin söylemi, bir şehrin Krala, Şefe, Tanrıya göre yönetildiği tarihin en eski zamanlarında insan ilişkilerini yapılandıran söylemdir. Papa'nın bir insanı kutsaması veya bir ölüye aziz unvanı verme yetkisi buna örnek gösterilebilir. Nitekim bu yapı, tarihsel olarak modernizmin görünür başlangıcı olarak kabul edilebilecek Fransız Devrimi ile silik hale gelir. Aydınlanma filozoflarının var olan bütün bilgiyi bir araya toplama ve yayma çalışması olan ansiklopedicilik ile karakterize edilebilecek olan Fransız Devrimi sonucunda, yurttaşın krala olan yabancılaşması sorunsallaştırılmış ve bir cumhuriyet, demokrasi söylemi kurulmuştur. Efendinin figürlerinden birisi olan Kral fikrinin sonu, modern çağa girişin işaretidir (Lesourd, 2018, s.122).

Efendinin aracılığı ile kurulan toplumsal bağın sonunda, Lacan tarafından belirlenen ikinci bir söylem belirir. Bu söylem Üniversitenin Söylemi olarak adlandırılır.

2.2.2.2. Üniversitenin Söylemi

Üniversite söyleminde bilgi (S2), söylemin faili konumundadır. Söylemde gizli kalan ve bilim insanını harekete geçiren hakikat konumu ise ana gösterenlerindir (S1). Bilginin yöneldiği öteki, zevk-fazlası objekt a'dır. Dolayısıyla üniversite söyleminde bilgi (S2), bilgi için gereken nesneye, objekt a'ya müdahale eder ve burada üretim, kendisine gösterilen bilgi nesnesine yabancılaşmış öznedir (Lesourd, 2018, s.123).

Üniversitenin Söylemi

Şekil 20: Üniversitenin Söylemi (Lacan, 2019, s.24)

Baskın ve bütüncül bir bilgi/inanç sistemine (S2) tabi olan yabancılaşmış özne bu sistemin üretimidir. Bu, öznenin kendisi ve dünya hakkındaki söz-öncesi deneyimine aracılık edildiği anlamına gelir. Çocuk henüz dünyaya geldiğinde onunla en başta ilgilenenlerin (ebeveynlerin) de eylemleri ve tutumları kısmen bu bilgi veya dil sistemi tarafından belirlenir. Böylece çocuk başta ebeveynler tarafından çocuğa atfedilen konumlara yerleşir. Diğer yandan özne, dili anlamaya ve konuşmaya başladığında kendisine dair olan hissini, yani kimliğini, bilgi gösterenlerinden (S2) sağladığı konumlar aracılığıyla biçimlendirir (Bracher, 1997, s.116).

Dolayısıyla bu söylem yapısında bilginin (S2) etkisi bebeklik dönemiyle sınırlı değildir. Bu etkiler özellikle eğitim ve bürokraside görünebilirler. Lacan'a göre bürokrasi, üniversite söyleminin görülebilen biçimlerinden birisidir: Bürokrasi bilgidен başka bir şey değildir (Lacan, 2007, s.31).

İçinde bireyin yerinin olmadığı, kişilik mefhumundan yoksun bir Sistem olan bürokrasi aslında bir Sistemden (S2) başka hiçbir şeyi içermemektedir. Bireylerin arzuları ve kendilerine özgü ifadeleri için bir alana yer yoktur. Bireyler yalnızca Sistemi yürürlüğe koyma, çoğaltma veya genişletme işlevi gören şekillerde hareket etmeli, düşünmeli ve

arzu etmelidir. Dolayısıyla bürokrasi, belirli biçimlerde özneler oluşturarak eğitim işlevini yerine getirir (Bracher, 1997, s.117).

Sonuç olarak üniversite söylemi içinde objet a'ya yabancılaşan özne bir bilenden, hocadan, mentordan, koçtan; kendisini özne olarak kurabilmesi, objet a'ları edinebilmesi için yardım istediğinde, ona nesnel bilginin (S2) pozisyonundan konuşan birisi tarafından belirli davranış biçimleri verilir. Böylece özne, uzmanın bilgisine uygun olarak üretilmiş hale gelir (Lesourd, 2018, s.124).

Dolayısıyla efendi söyleminden farklı olarak üniversite söylemi, ana gösterenlerden bahsetmez. Ana gösterenler söylemde söylenmeyen kurucu hakikatin yerini tutarlar. Lesourd'a göre (2018, s.124) bunun kanıtı, temelde her türlü öznelliğin dışarıda bırakıldığı tarafsızlığı ve nesnelliği işaret eden bilimsel yönergelerdir. Modernizmin otorite iddiası, bu bilimsel söylem ile taşınmakta ve konuşan varlıkların ilişkilerini etkilemektedir.

Bilgi konumundan konuşan bir hoca ile öğrencisi veya uzman ile danışanı arasındaki ilişkide görünür hale gelen üniversite söylemi, nesnellik adına özneyi bildirici sözün dışında bırakır. Söylemde fail (sol üst konum) her türlü öznelliğin dışarıda bırakıldığı, nesnel bilginin (S2) yerinden konuşur. Böylece efendinin söyleminde kölenin işgal ettiği yeri, üniversite söyleminde öğrenci işgal eder ve bilginin (S2) kendisi efendi gösteren konumuna yükselir. Lacan'a göre üniversite söyleminin "bilmeye/öğrenmeye devam et" komutuna boyun eğmemek olanaksızdır. Böylece bu bilgi ana göstereninin, özellikle bilimsel bilginin değerini sorgulamak daha baştan imkânsızdır. Lacan, insan bilimlerinden "kendisine insan bilimleri demeye cesaret gösteren alan" diye bahsetmiş ve özellikle insan bilimlerinde "bilmeye devam et" komutunun, dörtlü şemanın sağına yerleşen öğrencide oluşturduğu kıpırdanmayı, efendi söyleminde ana gösterenin etkisiyle harekete geçen kölenin yeriyle değiştirmiştir (Lacan 2007, s.105).

Lacan, bu ana gösterenin zeminini sorgular ve bunun daha da temel bir ana gösterenden oluştuğunu gösterir: kendisiyle özdeş, aşkınsal ve bir o kadar da aldatıcı olan bir "Ben" göstereninden. Dolayısıyla, üniversite söylemini kuran nihai kök, böylesi bir "Ben" varsayımdır. Lacan'a göre kendisine hükmeden, kendi kendisiyle tamamen özdeş

bu ideal Ben miti, üniversite söylemini kuran hakikatten ayrılamaz (Lacan, 2007, s.62-63). Sonuç olarak bilimsel bilgiyi bildiren herkes nesnel bilginin (S2) bu stabil, tutarlı ve kendisine özdeş öznesini varsayar ve bu kendisine özdeş bir "Ben" varsayımını hakikate yerleştirmek demektir (Bracher, 1997, s.117). Nitekim Lacanyen özne kuramının merkeze aldığı şey, üniversite söyleminde hakikat konumuna geçen bu Ben'in asla gerçekleşmeyecek bir idealden, bir aldatmacadan ibaret olduğunu göstermekten başka bir şey değildir.

Böylece özneye objet a'nın nesnel bir biçimini sunan üniversite söylemi, özneleşme talebinde bulunan histerik öznenin şikâyet ine bir cevap sağlayamaz. Hakikatinde kendisiyle özdeşleşmiş bir özne olan üniversite söylemi, Öteki'nin arzusundakiyle özdeşleşmek isteyen öznenin şikâyet ine bilimsel bir cevap vermek konusunda sessiz veya yetersiz kalır.

Tarihin bu anında artık Lacan'ın analistin söylemi dediği şey mümkün hale gelmiştir. Efendinin söyleminde özne Efendi'ye boyun eğen (Kralın tebaası, Tanrı'nın kulu gibi) olarak tayin edildiğinden zaten histerik şikâyet ine (Kral'ın arzusunda olmak, Tanrı'nın arzusunda olmak gibi) bir cevap alıyor gibidir (Lesourd, 2018, s.125). Üniversite söylemi altında ise kesinlik ve bilgi arayan özne, analizde söz konusu olan tek öznedir. Bu yüzden analize giren özne sadece modern bilimin öznesi olabilir ve psikanaliz ancak modern bilimin doğuşundan sonra mümkün olmuştur (Glynos ve Stavrakakis 2002, s.57-59).

Analistin söyleminden önce, her zaman ana göstereni (S1) sorgulamasıyla zaman-dışı olarak konumlanan tek söylem olan histeriğin söylemi ele alınacaktır.

2.2.2.3. Histeriğin Söylemi

Histeriğin söylemi, dört söylem içerisindeki ilişkide hakikat konumunu işgal eder. Dört söylem arasında hakikat yerleşerek efendi söylemini kuran ve efendi söyleminde temsil edilen histeriğin söylemi, öznenin temel bir şikâyeti olması sebebiyle diğer üç söylemin aksine zaman-dışıdır. Efendi söylemini felsefe ile, üniversite söylemini modernizm ile ve analistin söylemini de üniversite söyleminin başlangıcı ile karakterize eden Lacan, temel bir şikâyetin dile geldiği histeriğin söylemini her zaman hakikate

yerleşen zaman-dışı bir söylem olarak formüle etmiştir. Öyleyse, histeriğin söylemine zaman-dışılığı veren öznenin temel şikâyeti nedir?

Şekil 21: Histeriğin Söylemi (Lacan, 2019, s.24)

Öncelikle, Lacan tarafından formüle edilen her dört söylemin, her zaman sosyal bağa atıfta bulunduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla bir klinik yapı olarak nevrozun bir biçimi olan histeri ile histeriğin söylemi aynı şey değildir (Evans, 2002, s.80).

İnsan yavrusunun dünyaya gelişiyle tek başına karşılayamadığı ihtiyaçları, çevresine yönelttiği kısmen duyulabilen, anlaşılabilen ve tatmin edilebilen bir çağrıyı ortaya çıkarmaktadır. İnsanın kendine benzeyenler (ö) ve Öteki ile kurduğu ilişki bu kısmenlik, dolayısıyla doyumsuzluk ile temellenmiştir. Bu şikâyet ile temellenen toplumsal ve konuşan varlıklar arası ilişki, öznenin konumuna dair üç olanak ortaya çıkarır. İlk iki olanak, tam doyumun imkânsızlığının tanınmasıyla Öteki'ye karşı alınan iki konumu açıklar. Son olanak ise bu imkânsızlığın reddiyle ilişkilidir. Doyumun imkânsızlığı tanındığında:

-Özne Öteki'ye doyumunu sağlayamadığı için bir kötülük atfedebilir ve özneler-arası ilişki bir zorbalık ilişkisiyle şekillenir.

-Özne doyumun sağlanamamasını kendi güçsüzlüğüne atfedebilir ve özneler-arası ilişkiye melankoli hâkim olur.

-Üçüncü ve daha genel seçenekte özne, doyumun imkânsız olduğunu reddederek, bunu Öteki'ye şikâyet etmeye devam etmektedir. Böylece dört söylem arasındaki hakikat konumuna şikâyet olarak yerleşen histeriğin söylemi, bir temel şikâyet

i temsil etmesiyle zaman-dışı ve her zaman varlığını sürdürecektir bir söylem olarak ortaya çıkar (Lesourd, 2018, s.118-120).

Sonuç olarak dile girişıyle birlikte yabancılaşan öznenin efendi ve üniversite söyleminde bastırılan yabancılaşması, histeriğin söyleminde egemenlik ve ifade kazanır. Histeriğin söyleminde, söylemin faili (sol üst) konumunu bölünmüş özne alır. Histerik yapıda söylem, konuşmacısının semptomu (sol altı işgal eden objet petit a konumu) tarafından belirlenir. Histerik söylem, toplum tarafından kendisine verilen ana gösterenlerle (S1) örtüşemeyen veya tatmin olmayan öznenin, kendine has Jouissance deneyimini yaşadığı anlarla (utanç, anlamsızlık, kaygı ve arzu gibi) karakterize edilir. Böylece histeriğin söyleminde fail konumundaki özne, ana gösterenleri sorgular. Lacan'a göre histerik söylem, bilginin (sağ alt konum), ana gösterenlerle ilişkisini açığa çıkarır. Özne, kendisini bölen ana gösterene yabancılaşır (Lacan, 2007, s.94-95).

Histerik öznenin mesajının alıcısı (sağ üst konum); öznenin kaygı, anlamsızlık ve utancın üstesinden gelmesi ve ona istikrarlı, anlamlı, saygın bir kimlik sunması için özneye anlam ifade eden bir ana gösteren ihtiyacına yanıt vermeye çağrılır. Bu tür yanıtlar bireylere örneğin danışmanlar, koçlar, terapistler ve din adamları tarafından; kitlelere ise reklamlar ve politik konuşmalar ile verilir.

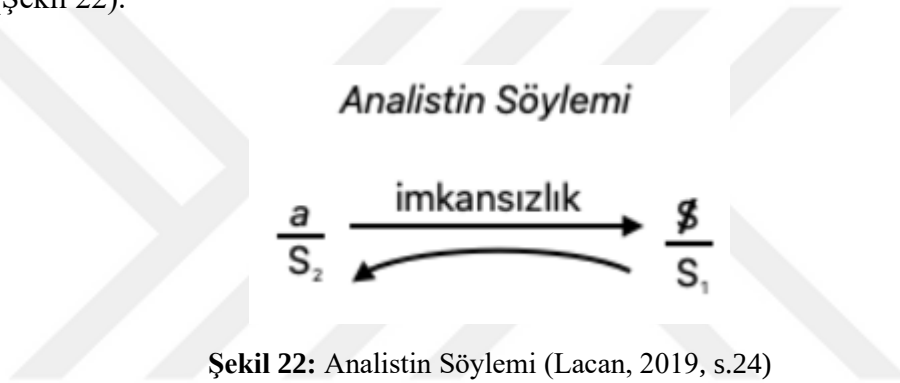
Lacan'ın gösteriminde de belirttiği gibi, ana gösterenlerin aldıkları yön sonucunda histerik öznenin stabil kalabileceği bir bilgi/inanç (S2, sağ alt konum) sistemi yine ana gösterenlerin (S1) etkisi ile üretilir. Dolayısıyla öznenin yabancılaşma ve bölünmesini faile yerleştirmesine rağmen histeriğin söylemi, ana gösterenlere (S1) ve öznenin kendisinin üretmediği bir bilgi/inanç (S2) sistemine yönelir. Lacan, histerik kendisi üzerinde hakimiyet kuracak bir efendi arar derken, histeriğin söyleminde ana gösterene yapılan bu çağrıyı merkeze alır (Lacan, 2007, s.90, 95; Bracher, 1997, s.123; Lesourd, 2018, s.120).

Analizde söz konusu olan tek özne, yani modernizmin ve üniversite söyleminin kendisiyle özdeş ve stabil varsayılan öznesi, son söylem olan analistin söyleminde yabancılaşmasının tanındığı yere gelir. Bu tanınma temelinde verili ana gösterenlerden

ayrı olarak, özneye kendi fantazisine ve o fantaziden kaynaklanan arzusuna daha az karşıt yeni ana gösterenler, analistin söylemi içinde analize giren özne tarafından üretilir.

2.2.2.4. *Analistin Söylemi*

Lacan'a göre, dil yoluyla özneye etki eden psikolojik ve sosyal tiranlığa karşı koymanın tek yolunu analistin söylemi sunmaktadır. Analistin söylemi, mesajının alıcısına (sağ üst konum) bölünmüş özneyi yerleştirerek, öznenin kendi yabancılaşmasını, kaygısını, utancını, arzusunu ve semptomunu sahneye koyar. Mesajı alan konumundaki özne kendi varlığının ve kimliğinin yeni ana gösterenlerini (S1) üreterek analiste cevap verir (Şekil 22).

Şekil 22: Analistin Söylemi (Lacan, 2019, s.24)

Bu tür bir üretim, özne için tiranlıktan radikal bir kopuş ve özgürlüğe katılım anlamına gelmez çünkü özne, hâlâ bir ana gösterene bağlıdır. Bu, analistin söyleminde üretilen şeyin bir başka efendinin söylemi olduğu ve böylece sürecin ilerici olmaktan ziyade dairesel olduğu anlamına gelir.

Fakat efendinin söyleminde hakikate yerleşerek ana gösterenle temsil edilen özne ile analistin söyleminde mesajın alıcısı konumu olan özne arasındaki fark kritiktir: Analistin söyleminde ana gösterenler, dışarıdan özneye dayatılmak yerine özne tarafından üretilir (Lacan, 2007, s.174).

Analistin söylemindeki bu üretim, sembolizasyondan hariç tutulan ve efendinin söylemiyle bastırılmış olan objet petit a'yı (sol üst konum) fail konumuna getirmesiyle yapılır. Analist, analizanda histerik söylemi, yani yabancılaşmış öznenin utanç, anksiyete, anlamsızlık veya arzu öznesi olarak ortaya çıktığı söylemi açığa çıkarmak için çalışır. Bu analizanın sadece korkularını, hayal kırıklıklarını, endişelerini veya diğer semptomlarını

belirttiği tematik bağlam içerisinde değil, aynı zamanda analizanın kullandığı söz dizimi (syntax), kendine veya ötekilere yaptığı referanslar, kullandığı imgelerin doğası, analizde çizdiği dairesel süreç ve fiziksel veya dilsel hatalar, şakalar, dil sürçmeleri takip edilerek yapılır.

Analist, danışanın bu histerik söylemine, dışarıda bırakılanları, bastırılanları, yani objet petit a'yı aydınlatacak ve vurgulayacak şekilde yanıt verir. Analistin bu yanıtı hiçbir zaman açık bir yorum içermeyebilir; örneğin analist sadece oturumu sonlandırarak veya danışanın konuşmasının belirli bir noktasında bir ünlem vererek hastanın konuşmasının noktalayabilir veya aktarıma karşı tamamen sessiz kalabilir. Analistin spesifik yanıtı ne olursa olsun, söylemin dışında bırakılan şeyin etkisini, yani objet petit a'yı, danışanın arzusunun nedenini temsil ettiği ölçüde etkilidir. Böylece analiz, danışanları sembolik kimliklerini somutlaştıran fakat yabancılaştırıcı ana gösterenlerin bazılarını ayırmak ve daha az kısıtlayıcı, daha az çatışmalı yeni ana gösterenlerin üretimi üzerine yürütülür. Analizin kilit noktası, öznenin bölünmesinin veya yabancılaşmasının derinliğini ve yoğunluğunu üreten ve reddedilen unsurla karşı karşıya kalmasıdır.

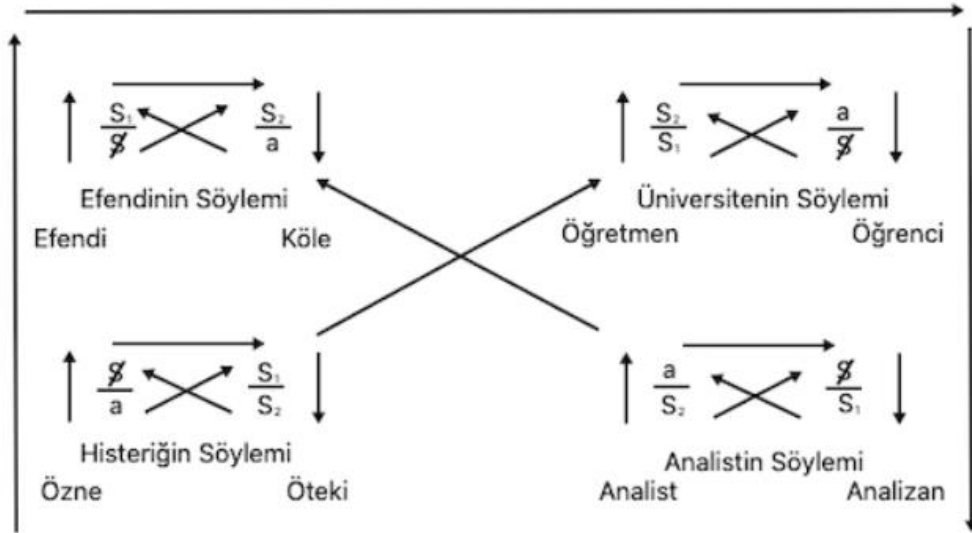
Sonuç olarak analistin söylemi, ana gösterenlerin ve tüm gösterenlerin arkasında çalışan objet petit a'yı, biliçdışı bir fantaziyi, arzu sebebini ortaya çıkarmak için bir kültürün çeşitli, ayrık ve çelişkili söylemlerini okumak anlamına gelir. Analizanların yabancılaşmalarının harekete geçirilmesiyle gösterenler sisteminin kavrayamadığı gerçek ortaya çıkarılır. Böylece danışan, ana gösterenlerin örtüşmediği kimliğine veya özdeşleşmesine müdahale edebilmesi için yeni ana gösterenlerin üretimine çağrılır.

Analistin söylemiyle yapılan, bir toplumun öznelinin değerlerinde, ideallerinde, bilinçli arzularında ve kimliklerinde istediklerinin (ve belki de aldıklarını düşündükleri) gerçekten istediklerinin tek ifadesi, hatta en doğru şekilde somutlaşmış örneği olmadığını ortaya çıkarmaktır. Bu belirli bir idealin gerçekleşmesi, belirli bir arzusunun tatmin edilmesi, belirli bir kimliğin oturtulması veya belirli bir değer oluşturulması değildir. Daha ziyade, Öteki'nin arzusunun ve Jouissance'ının nesnesi olarak belirli bir pozisyonu işgal etmek anlamına gelen belirli bir fantazinin yürürlüğe girmesi anlamına gelir (Bracher, 1997, s.124-126).

Böylece analistin söylemi, öznenin bir üretilen olduğu dünyada direkt olarak özneye hitap ederek ona yer vermesiyle, efendi ve üniversite söylemlerinden ayrılmaktadır. Analistin söylemi, tıpkı efendi söylemine direnç olarak işleyen üniversite söylemi gibi, tanım gereği üniversite söylemine direnç olarak işlemektedir. Bilimin söylemi, efendi söyleminin mutlak müktedirliğine ve efendi-köle ilişkisi yerine kanıtlayıcı bilgi ve onun nesnesini koyarak direnirken, analistin söylemi öznenin kaçınıp yeniden konuşan varlıklar arası ilişkisinin tam ortasına yerleştirir. Bu yeni ilişkinin kalbinde yanlış anlama, yanlış tanıma ve bilgisizlik vardır ve direniş bilginin (S2) totaliterliğine yöneliktir. Böylece analistin söylemi, öznenin kanıtlanabilirliğine, belirlenebilirliğine karşı bir direniş olarak öznenin merkezine ana gösterenlerin sorgulandığı temel şikâyet i yerleştirir (Lesourd, 2018, s.126-127).

2.2.2.5. İmkânsızlık ve İktidarsızlık Arasında Dört Söylemin İlişkisi

Bireyler kendi yaşamlarında ve kendi anlatılarının çeşitli noktalarında farklı evreleri izleyerek bir yerden diğerine geçerler ve hiçbir birey toplumsal bağı oluşturan söylemlerin sadece birisine sabitlenmez (Şekil 23).

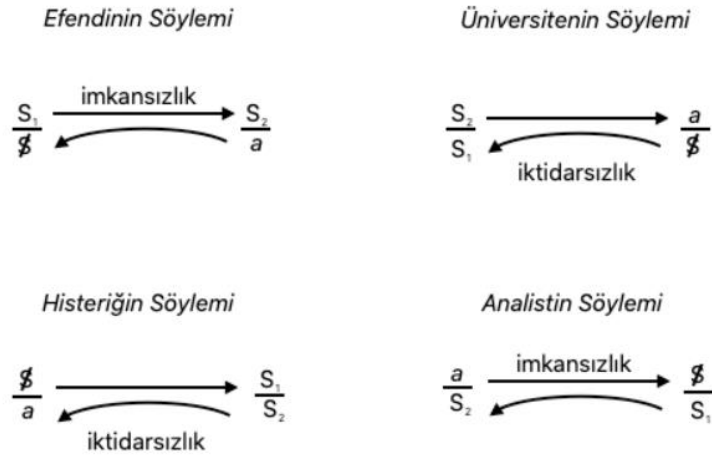
Şekil 23: Söylem Çiftleri (Lesourd, 2019, s.132)

Efendi söyleminde fail, adlandırmayı elinde bulunduran efendi olarak bulunurken, özne olarak fail konumunda bulunmaz. Örneğin baba, çocuğun hayatında öncelikle bir özne olarak değil, baba olma işleviyle, yani baba göstereni (S1) aracılığıyla adlandırılır. Efendi veya kral da yine kendi varlığıyla değil, onu kral yapan gösterenle kral olduğu için fail konumundadır. Efendinin hitap ettiği, köle, teknik bilgisi ile objet petit a'nın üretimini sağlayan modern uzmanlaşmış işçidir.

Üniversite söyleminde fail, bir bilgiyi (S2) onu oluşturan hakikati (S1) bilerek veya bilmeksizin dile getiren öğretmen, mentor, terapist veya hocadır. Öğretmenin hitap ettiği öğrenci, bilgisizliğinden doğan eksiklik (objet petit a) ile belirli bir öznelik üretir.

Histeriğin söyleminde fail, kendi eksikliğiyle veya semptomuyla (objet petit a) donanmış olarak şikâyet halindedir. Histerik söylemdeki failin şikâyet i Öteki'ye (S1) yöneliktir ve Öteki, gösterenler hazinesi olarak objet petit a'nın ne olduğunu bilen sanılandır.

Analistin söyleminde ise fail, bilinçdışı hakkındaki bilginin (S2) hakikatini bildiği varsayılan, objet petit a konumundan konuşandır. Failin veya analistin hitap ettiği, analize konu olan bölünmüş özne, kendi konumundan ana gösterenleri üretir. Kendi ürettiği gösterenleri tanıyacak, kabullenecek ve kullanacak olan da analistin hitap ettiği bölünmüş öznedir (Lesourd, 2018, s.137-138).

Şekil 24: Dört Söylemde İmkânsızlık ve İktidarsızlık

Lacan dört söylemde de kendi öğeleri arasında bir imkânsızlık veya iktidarsızlık ilişkisi belirler. Bu ilişkilerin iktidarsızlık olanı söylemin alt tarafları (sol-sağ alt konumlar), imkânsızlık olanı ise üst tarafları (sol-sağ üst konumlar) ele alınarak gösterilir. Söylemde ifade edilen sosyal bağ iktidarsızlık ve imkânsızlık etrafında döner ve dinamiklerini bu diyalektik ilişkide bulur.

Burada hatırlanması gereken nokta Saussure'ün dilbilime katkısıdır: Dil bütüncül bir farklılıklar sistemidir. Dilsel kimlikler ve değerler tamamen ilişkiseldir ve sonuç olarak dil her bir anlamlandırma eylemine dahildir. Laclau da Saussure'u takip ederek, (Laclau, 1996, s.67) dilin bütüncül yapısının temel gereksinimi olarak gösterenler arasındaki ilişkisellik ve farklılığı öne çıkarır: Gösterenlerin farklılığıyla kurulmayan bir dil sisteminde hiçbir anlam veya gösterge mümkün olamaz. Laclau'nun burada ortaya sürdüğü problematik, bu gösterenler sisteminin imkânlılığı ve sınırının ne olduğudur. Laclau'ya göre gösteren (signifier) sisteminin sınırları, anlamlandırma (signification) sürecinin kesintiye uğraması veya bozulması olarak ortaya çıkar. Bu nedenle, gösteren sisteminin imkânlılığını ve sınırlarını, anlamlandırma sürecinin sürekli genişlemesinin bir tıkanmasını oluşturan paradoksal durumda aramak gerekir. Lacan'da failin ötekiyle olan imkânsızlık bağı, kaynağını bu paradoksal durumdan alır.

İmkânsızlık, failde temsil edilen fakat fail tarafından söylenmesi mümkün olmayan hakikatin varlığından kaynaklanır. Lacan, bu imkânsızlığa “Öteki’nin eksikliği bütün hakikati söylemenin olanaksızlığıdır” (Lacan, 2019, s.131) önermesinde işaret eder. İktidarsızlık ise bu ilişkiden doğan üretimin her zaman faile dönmesi ve hakikati ıskalayacak olmasının sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

İmkânsızlık, failin kendisini bütünleyici olan “Bir” göstereni olarak dayatmasıyla, dolayısıyla ötekiye karşı bir genelleme girişimiyle karakterize edilmektedir. İktidarsızlık ise bu genellemeyi temsil eden Bir’lik göstereni altında kendi biricikliğini bulamayacak olan öznenin, kendi gösterenini aramasındaki acizliğinden kaynaklanmaktadır.

Böylece iktidarsızlık öznenin kendi özgün varlığını yakalamasındaki güçsüzlüğünü ifade ederken, imkânsızlık ise öznenin sembolik düzenin evrensel kategorileri aracılığıyla kendisini karakterize etmesinin imkânsızlığını ifade eder (Lacan 2007, s.176; Bracher 1997, s.6; Quackelbeen, 1997, s.132). Dört söylem, iktidarsızlık ve imkânsızlığa verilen dört cevaptır (Hook, 2011, s.75).

2.2.2.6. Dört Söylemde Liderliğin İz

Liderlik, ortak kelime dağarcığından alınan ve tam olarak yeniden tanımlanmadan bilimsel disiplinlerin teknik kelime dağarcığına dahil edilen bir kelimedir. Yönetim bilimlerinde 1930’larla başlayan liderlik araştırmalarıyla liderlik tanımlanmaya çalışılmış, bu tanımlar ise bir grup veya kuruluştaki faaliyetleri ve ilişkileri yönlendirmek, yapılandırmak ve kolaylaştırmak için diğer insanlar üzerinde kasıtlı etkinin uygulandığı bir süreci içerecek şekilde yapılmıştır (Hemphill ve Coons, 1957, s.7; Burns, 1978, s.18; Drath ve Palus, 1994, s.4). Liderlik nasıl tanımlanırsa tanımlansın, etki edilen bir ötekiye izleyici adını vererek, onun üzerinde harekete geçirici bir kuvvet uygulanması etrafında tanımlanmaktadır (Ford ve Harding 2015, s.3).

Lacan efendinin söylemi formülasyonuna efendi ve köle diyalektiğini yerleştirmiştir. Efendinin söyleminin, efendi ve köle diyalektiği bağlamında kurulan ilk toplumsal bağ biçimi olduğu tartışılmıştır. Bu toplumsal bağda bir şehrin bilge-kralının veya var olabilecek her şeyin efendisi bir Tanrı’nın fail konumuna geçerek özneyi temsil

ettiği ve ötekiye onu harekete geçiren bir kuvvet uygulaması söz konusuydu. Bu söylemin formülasyonunda efendi, köleyi (S2) kendisine uygun bir değer (a) üretmek için çalıştıran ana gösterendir (S1). Ana gösteren, diğer tüm gösterenler için özneyi temsil eder ve efendinin söylemi bir bütüncüllük girişimidir. Ancak bu girişim hiçbir zaman özneyi tam olarak temsil edemediği için her zaman başarısız olur.

Liderlik, göstereni olmamasıyla, yani sadece kendi kendisini göstermesiyle bir yüzer-gösteren olarak konumlandırılabilir: Liderliğin anlamı her zaman ifade ettiğinden fazlasıyla taşar ve bu liderlik sözcüğüne herhangi bir şeyi ifade edebilme potansiyeli verir (Laclau 1996: 82).

Yönetim bilimi literatüründe bir ana gösteren (S1) olarak ele alındığında liderlik, lider ile birlikte efendi söyleminin faili konumuna, izleyici veya çalışan ise söylemin ötekisi (S2) konumuna yerleşir. Kendisini liderlik göstereni üzerinden temsil eden ve kimlik kazanan özne, ötekiye veya izleyiciyi harekete geçirerek bir değer üretimini sağlayandır. Efendi söyleminde özne, tıpkı çocukluk dönemindeki babanın bir erkek olarak değil de babanın işlevini işaretleyen gösterenle temsil edilmesi gibi, liderlik göstereni ve kimliğiyle temsil edilir. Efendi söyleminin en göze çarpan özelliği, ana gösterenin dominant özelliğinin alıcı tarafından tanınmasında yatar. Alıcı böyle bir söyleme maruz kaldığında, sunulan ana gösterene tam açıklayıcı bir güç ve ahlaki bir yetki atfeder ve diğer tüm gösterenler ana gösterene yönelir (Bracher; 1997, s.61).

Liderlik söyleminin yapısı içinde lider kimliğiyle özdeşleşen birey, izleyiciye kendi özneliği içerisinden değil, liderlik kimliğinin temsili içerisinden hitap eder. Lider veya efendi, kendi arzusunun (a) nedeninden habersizdir ve utanç, kaygı, anlamsızlık ve doyumsuz arzu gibi öznel durumlarda deneyimlendiği kendi bölünmesini bastırmıştır. Dolayısıyla lider, efendi gösterenler ile o kadar başarılı bir şekilde özdeşleşir ki, kendisiyle özdeş, bölünmemiş bir özne olduğuna inanır. Fakat bunun sonucunda efendiden veya liderden bir şey eksilir: Kendi öznel arzusunu oluşturan objet petit a. Lacan'a göre efendinin konumunun özü bu kastrasyondur. Jouissance efendiye yasaklanmıştır. Dolayısıyla efendinin söylemi hem her konuşan varlığın diğeriyle olan ilişkisinin tamamlanmamışlığını, hem de herhangi bir efendiye duyulan yabancılaşmanın sıradan biçimini ifade etmektedir (Lesourd, 2018, s.112).

Liderlik söyleminin, efendi söyleminden kaynaklanan bu ilk yapısı, liderlik tanımlarının neden hükmetme ve etkileme etrafında dolaştığını açıklamaktadır. Kökenini ana gösterenlerin temsil edildiği bir hükmetme, komut verme ve sözü üretme göstereninden alan lider kimliği, izleyici üzerinde bir biçimde hakimiyet kurmayı lidere bir kimlik olarak diker. Böylece lider, hangi davranışın meşru olduğunu ve nasıl davranılması gerektiğini belirleyerek, bilgi alanı (S2) olan ötekiye bir müdahale olarak ortaya çıkar.

Ford ve Harding'in (2015) lider-izleyici ilişkilerinin altında "tehlikeli kalabalıkları kontrol etme arzusunun" yattığını öne sürmesi, hükümdarın söyleminden kökünü alan bir liderlik varsayımının tezahürü gibidir. Örneğin genellikle yönetim bilimlerinin miladı kabul edilen, 1911'de F.W. Taylor tarafından yayınlanan Bilimsel Yönetimin İlkeleri isimli kitapta demir taşıyan çalışanlardan "yük taşıyan öküzden pek farkı olmayan fiziksel ve mental olarak hantal insanlar" olarak bahsedilmektedir (Taylor; 1911, s.86).

Nitekim efendinin söylemi, efendinin (örneğin Kral ve Tanrı'nın) dışarı atılması ve insani yasaların dışında tutulması ile kurulan toplumsal bağın adıdır ve modern dönem öncesindeki tutarlılığını böyle kazanmıştır. Günümüzün eşitlikçi modernist söylemi¹⁷, efendinin söylemine bir yabancılaşmadır ve Lacan'a göre bu tip bir ana gösteren günümüzde ancak değişmiş haliyle dolaşabilmektedir (Lacan 2007, s.175).

Dolayısıyla Ford ve Harding'in sezgisi, Lacan'ın modernizm sonrası ana gösterenlerin efendinin söylemindeki fail konumundan, üniversite söyleminde sözü edilmeyen hakikat konumuna taşınmasına da şahitlik etmektedir. Üniversite söyleminde hakikatin (S1) temsil edildiği nesnel bilginin sorguladığı şey (S2), bilgi için gereken nesnedir (objet petit a). Üniversite söyleminde özne ise bilgi nesnesi tarafından üretilendir.

¹⁷ Burada İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin ilk maddesi hatırlanabilir: Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler, birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 1948).

Liderlik söyleminde, lider göstereni tarafından temsil edilen özne her koşulda bölünmüş öznedir. Dolayısıyla özne gösteren tarafından temsil edilir, fakat bölünmüşlüğü temsil edilmez (Lacan, 2007, s.89). Böylece her kimlik gibi liderlik de tamamlanmış ve eksiksiz değildir ve rutin olarak çöküşe muhtaçtır (Driver, 2013, s.24).

Sonuç olarak lider, “Bu işin nasıl yapıldığını size ancak ben gösterebilirim, benim dediğim en doğrusudur” dediğinde sözü üreterek efendinin söylemine yerleşir. Aynı lider, “ben gerçekten onların lideri miyim, benim lider olarak meşruiyetimi ne sağlar?” sorularıyla kendi kimliğinden şüphe duymaya başladığı anda ana göstereni sorgulayarak histerik söyleme yerleşir. Bu histerik sorgulama, liderliğin nesnel davranışlarını araştıran veya üreten, lideri tanımlamakla ilgilenen üniversite söylemi tarafından gizlenir. Üniversite söylemine (örneğin akademik bir kursa veya sertifika programına) sorgusuyla başvuran histerik özneye, nesnel bir tarafsızlıkla kendisinin, örgütün veya örgüttekilerin iyiliği için ne yapması gerektiği, nasıl davranması gerektiği öğretilir (Žižek, 2009, s.715). Böylece modern çağda lider, efendinin söylemindeki fail rolünü histerik sorgulamasının ertelemesini sağlayan nesnel bilginin borazanını kullanarak yerine getirir: “Bunu sizden nesnel bilginin tarafsızlığı gereği rica ediyorum, ben sizin lideriniz değil, sizin iyiliğinizi isteyen hizmetkarınızım.”

Bu matris öznelarası ilişki açısından okunduğunda, her söylemin bireyin yerleştiği belirli bir konumu ifade ettiği görülmektedir. Efendinin söylemi fantazi tarafından sürdürülen siyasal otoritenin başlangıcını, üniversite söylemi “uzman” unvanı veren post-siyasal düzeni, histerik söylem ise bir karşı çıkışı işaret etmektedir.

Diğer yandan matrisin yönetim bilimleri açısından okunması da mümkündür. Lacan’a göre üniversite söyleminin, özellikle insan bilimlerinin hakikatinde yatan en temel ana gösterenin kendisiyle özdeş, bölünmemiş, mitik bir özne varsayımı olduğu aktarılmıştı. Lacan tarafından ana gösterenlerin işlevi, bir özneyi diğer gösterenler için temsil etmek olarak tanımlanmıştır (Lacan, 2007, s.89). Dolayısıyla örneğin politik söylemdeki “demokrasi, birey, eşitlik” gibi pek çok diğer ana gösteren de üniversite söyleminin hakikatinde, sözü edilmediği zamanlarda bile nesnel bilgi tarafından (S2) taşınmaktadır. Böylece akademide liderlik söyleminin, bir dönemin ana gösterenleriyle ilişkisi Lacan’ın söylem kuramıyla gösterilebilir hale gelmektedir.

Bilimsel söylem, akademinin nesnel öznesinin liderlik kimliğiyle kurduğu fantazmik ilişki sonucunda ortaya çıkan histerik sorguya bir cevap üretmeye çalışmaktadır. Böyle bir cevap, ancak hakikatte gizlenen ve sorgulanamayan ana gösterenlerin nesnel bilgide temsil edilerek bilgi nesnesine (objet petit a) yapacağı müdahaleyle mümkündür. Lacanyen formülasyona göre böyle bir müdahaleden çıkacak üretim ancak bölünmüş öznedir ve bu üretim her zaman hakikati ıskalayarak faile yönelir. Bu, bilimsel söylemin üretimi olan bölünmüş öznenin her zaman nesnel bilgiye yöneleceği anlamına gelmektedir. Günümüzde bunun sonuçlarını uzmanlarca liderlik üzerine yapılan eğitimlerin, verilen mentorluk hizmetlerinin, düzenlenen sertifika programlarının veya lider kimliğini “elinde tutan” kişilerin motivasyon konuşmalarının bolluğunda görmek mümkündür.

Liderlik kimliğinin rutin olarak çöküşünü ve liderliğin bilimsel söylem tarafından tekrar tekrar araştırılmasını, günümüzde ancak modifiye edilmiş haliyle bulunabilen efendi söylemi ve modernizmin değerlerini taşıyan üniversite söyleminin arasında sıkışan liderlik çerçevesinde aramak mümkündür. Dolayısıyla izleyici ancak liderin sözü ürettiği yerde, direnişi beraberinde taşıyan zevk fazlası objet petit a’yı üreten olarak yer alabilmektedir. Böylece feodal dönemde efendi söyleminde kölenin yeri olan öteki konumunu endüstri devriminde işçi, günümüzün post-modern söyleminde ise izleyici işgal eder. Nasıl isimlendirilirse isimlendirilsin efendinin söyleminde öteki konumunu alan köle, işçi veya izleyici (veya ebeveynlik durumu altında çocuk), sözün üretiminin bir efendi tarafından gerçekleşmesi ve böylece yasayı ve yasağı bekleyen özneler olarak belirlenmektedir.

Sonuç olarak Lacanyen kuram ile liderlik ve liderliğin güç alanı, bilimsel literatürün nesnel tanımlama alanının dışında ele alınabilir. Bir gösteren olarak liderliğin anlamı, tanımının hep daha fazlası veya azı olacaktır. Liderlik, öznenin alt-üst oluşlarıyla birlikte ona eşlik eden, değişime ve çöküşe muhtaç bir kimlik olarak özneye yaşamına devam etmesini sağlayan fantaziyi sağlayacak, baştan çıkarıcı bir gösterendir.

BÖLÜM 3.

ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ VE METODOLOJİ

Lacan'ın ölümünün (1981) üzerinden neredeyse 40 yıl geçmiştir. Bu sürede politika ve şirketler seviyesinde pek çok değişim yaşanmıştır. Fakat Spicer ve Cederström'a (2010) göre örgüt kuramının eleştirel analizleri için Lacan'ın katkısı, her zamankinden daha günceldir.

Lacan'ın otonom egonun bir yanlış tanınmadan ibaret olduğuna dair görüşü, onu çağdaş yönetimde hâkim olan kendi kendine yetme, yetkilendirme gibi iyimser inançlarla sıkı bir çelişkiye sokar. Ayrıca Lacanyen analiz, günümüzde yönetim bilimcilerin, kurumsal liderlerin ve psikologların benimsediği ve kullandığı özgünlük, mutluluk gibi kavramlarla bezeli otantik dilin ihtiyaç duyulan bir eleştirisini sunar.

Lacanyen kuramın referanslarıyla yola çıkılmış bu tez çalışmasının metodolojisi, doğası gereği güvenilirlik ve ölçülebilirlik gibi kriterlerin konusu olamayacaktır. Bu bölümün ilk başlığı olan “*Modern Bilim ve Lacanyen Kuram*” altında Lacanyen kuramın modern bilimle ilişkisi, Freud ve Descartes etrafında çizilen bir yörüngede netleştirilmeye çalışılacaktır.

Bölümün “Lacan’da metnin yorumlanması: Çalınan Mektup” başlığında öncelikle Lacan'ın bir Edgar Allan Poe hikâyesi üzerine verdiği seminer tartışılmıştır. Bu Poe hikâyesinin oldukça detaylı verilmesinin sebebi, Lacan'ın bir edebi eseri yorumlama yöntemini tüm açıklığıyla gösterebilmektir. Devamında ise literatürdeki psikanalitik film inceleme yöntemleri aktarılacaktır.

Film analizinde yararlanılan payı büyük yaklaşımlar McGowan (2008)'ın kesişim sineması kavramsallaştırması ve Parker'ın (2004) film incelemesi için önerdiği yedi boyuttur. Bu bölümde detaylandırılacak olan kesişim sineması, izleyicinin eksik nesne olan objet petit a'ya ulaşımının imkânsızlığını sahnelemektedir. Bu tez çalışmasının araştırma nesnesi olarak bir kesişim sineması örneği olan Kış Uykusu (Ceylan, 2014) filmi seçilmiştir.

Kış Uykusu filmi direkt olarak bir şirketin, bir örgütün veya bir takımın lideri olarak etiketlenen bir karakter içermemesi sebebiyle, dolaysız olarak bir liderlik tartışmasına sebep olacak bir kimliği içermemektedir. Kış Uykusu filminin liderlik kuramları ile paralel incelenmesini mümkün kılan nokta, literatüre hâkim liderlik kuramlarının hem bir komuta ilişkisi hem de lider kimliğini elinde tutan birey özelinde bir iyi oluş (well-being) dili içermesidir.

Örneğin, ilk dönem liderlik kuramlarından olan *özellikler yaklaşımında* sadece “büyük” insanların sahip olduğu özellikler, liderleri izleyicilerden ayıran özellikler bağlamında incelenmiştir. Özellikler yaklaşımında lider ve izleyici arasındaki komuta ilişkisinin baskınlığını görmek mümkündür. Buna karşın liderlik literatüründe son dönemlerde yapılan araştırmalar, izleyicinin lider ile kendiliğinden empati kurmasını koşullayan veya hali hazırda iyi oluşa sahip liderin izleyiciyi eğitmesini içeren bir dil içermektedir. Bu yaklaşıma örnek olarak *adaptif liderlik* veya *hizmetkar liderlik* verilebilir. Bu çalışmanın 1. Bölümünde tartışıldığı üzere, yaklaşıma göre hizmetkar bir liderden beklenenler eşitsizlikleri gidermek ve sosyal adaleti sağlamaktır. Buradaki iyi oluş dilinde arka plana atılan emir komuta ilişkisi hala var olsa da liderden beklenenler belirli bir bilgi söylemi içerisinde yapılandırılmış davranışlarla tanımlanmıştır.

Bu noktada Kış Uykusu filminin analizi, liderlik bağlamında Lacan’ın dört söylemi ile incelenmeye uygun hale gelmektedir. Komuta veren bir lider efendi söyleminin efendi konumuna yerleşirken, öteki konumuna yerleşen izleyiciye hitap etmektedir. Diğer yandan hizmetkar bir liderin sosyal adaleti sağlama davranışını, günümüzün eşitlikçi söylemine yerleştirmek de mümkündür. Böylece lider, üniversite söyleminin müdahale ettiği bilgi nesnesine uygun bir davranış sergileyendir.

Nitekim lider kimliğini elinde tutan bireyin lider olarak adlandırılması gerekmez, liderlik gösterenine uygun biçimde tanınmaya çalışması ve buna göre davranması kafidir. Liderliği içeren çalışmaların sadece biçimsel olarak tanımlanmış örgütler içerisinde değil, aynı zamanda sokak çeteleri (Whyte, 1943) arasında veya çocuk grupları (Sherif, 1954, 1958, 1961) arasında da yapılabilmesinin sebebi de budur. Kış Uykusu filmi, özellikle Aydın (Haluk Bilginer) karakterinin hem komuta veren hem de iyi oluş dilini içeren

dilemmasını yansıtmayı bakımından liderlik bağlamına, içerdığı kimlik gerilimi ile öznellik tartışmasına ve Lacanyen analize uygundur.

Filmde Aydın karakteri eski bir tiyatro sanatçısıdır ve Kapadokya’da eşi ve kardeşiyle birlikte yaşayan bir otel işletmecisidir. Filmde Aydın hem eski bir tiyatro sanatçısı olmasının erdemiyle, hem bir otel işletmecisi olmasıyla, hem de ataerkil aile yapısında erkek tarafı olmasının özelliklerini sergilemesiyle kendi hayatının ve etrafının efendisi veya lideri olmaya çabalamaktadır. Aydın’ın film boyunca süren kimlik gerilimi, öznenin liderlik kimliğini elinde tutma çabasına paralel olarak okunmuştur.

Bu bölümün araştırma nesnesini oluşturan Kış Uykusu film incelemesine “Simgesel, İmgesel ve Gerçek Arasında Öznelerarasılık” başlığı ile başlanmıştır. Bu başlık altında Lacan’ın Poe hikâyesi okumasına paralel bir okuma yapılmış, bir gösteren etrafında sıralanan özneler tartışılmıştır. “Nevrotik Kırılım: Öteki’nin Arzusunda Olmayı Arzulamak” başlığında Lacanyen klinik yapılardan histerik ve obsesif nevrotik, dört söylem analizine bir geçiş oluşturmak amacıyla tartışılmıştır. “Dört Söylem Üzerinde Fail ve Öteki” başlığında ise Aydın ve Nihal arasında gerçekleşen üç sahne, Lacan’ın dört formülasyonuna bağlı kalınarak detaylıca tartışılmıştır.

Film analizini içeren ve tezin araştırma kısmını oluşturan bu bölüm, filmin liderlik bağlamı içerisinde tartışılmasıyla sonlanmıştır.

3.1. Modern Bilim ve Lacanyen Kuram

Alvesson’a göre, dil ve söylem üzerinden yapılan bir araştırmada toplumsal gerçekliklerin açık bir şekilde tasvir edilebileceğini düşünmek oldukça naiftir. İnsanların iç gerçekliklerini veya dış koşullarını tanımlama kapasitesi, Wittgenstein’in 1953’te işaret ettiği gibi, öylece var olarak kabul edilemez. İnsanların mülakatlarda, yazılı olarak ya da günlük etkileşimlerinde söylediklerinin “gerçekten” düşündüklerinden farklı olabileceği ya da tutum ve davranışlarının her zaman uyumlayabileceği açıktır.

Alvesson’a göre sorun bundan daha derindir. İnsanların açıkça ifade edilen veya ifade edilebilen kesin, zıtlık taşımayan fikirlere, değerlere ve tutumlara sahip olup olmadığı da sorgulanabilir. Dürüst olmama, kendini aldatma, tabular, yanlış anlamalar ve

araştırmacının etkileri gibi, insanların söylediklerine büyük ölçüde veya daha az ölçüde damgasını vuran tüm sorunların ortadan kaldırıldığını ve insanların kendilerini dürüstçe, açık ve net bir şekilde ifade ettikleri ideal bir tartışma durumu hayal edilse bile, bu optimal koşullar altında insanların gerçekliği görme, deneyimleri ifade etme veya kendilerini algılama biçimleri hakkındaki ifadelerin aslında belirli bir fikri, inancı veya benlik imajını bir şekilde yansıtır yansıtmadığından şüphelenmek olasıdır (Alvesson ve Skoldberg, 2009, s.202).

Lacanyen kuram, Alvesson tarafından ortaya konulan bu endişelere cevap veriyor gibi görünmektedir. Lacan yirminci semineri Yine/Hâlâ'nın bir kısmında tüm yıldız sisteminin dünyanın etrafında dönüyor sanılmasından (geocentric), dünyanın aslında güneşin etrafında dönmesinin (heliocentric) keşfi üzerinden merkezilik gösterenini tartışmıştır. “Kopernik Devrimi” olarak adlandırılan bu keşif, Lacan’a göre bir devrim değildir zira merkezilik göstereni değişmemiş, insanlar yerkürenin merkezde olmadığına keşfiyle sarsılmamış ve onun yerine güneşi kolayca yerleştirmişlerdir. Geriye kalan merkez göstereni ile her bir insanın kendi dünyasının, kendi küçük ailesinin merkezinde olduğu hoş duygusu devam etmiştir. Lacan’a göre Kopernik’e atfedilen devrim aslında Kepler’in dünyanın aynı şekilde değil, elips çizerek dönmesi ve merkezi tartışma konusu yapmasıdır. Böylece dünya dönüyor ifadesi, dünya düşüyor’a vardığında bir altüst etme ağırlığı kazanmıştır.

Lacan’a göre “bütün” olarak tasavvur edilen dünya, bir bakış ve imgesel bir kavrayıştan ibarettir. Bu Bir’lik göstereninin sonucu ise zaten dünyanın bir parçası olan bir kişinin, dünyanın bilgisini edinebileceği varsayımdır. Lacan, bu benzetmenin ardından analitik söylemin yolunu göstermiştir: “*analitik söylemde bize dünyayı olduğu haliyle sürdürmekteki tüm ısrar ve sebatı terk etmemiz gerektiğini öğreten bir şey yok mu?*” (Lacan, 2019, s.53)

Lacanyen bilinçdışı varlığın düşünmesi değil, varlığın konuşma yoluyla zevk alması ve bunun hakkında daha fazla bir şey bilmek istememesidir. Lacan, “insan ilişkileri” olarak adlandırılan şeyi katlanılır kılanın, onlar hakkında düşünmemek olduğunu söyleyecektir. Bu önermesiyle Lacan psikanalizin işlevini, davranışçılık yaklaşımının da karşısına yerleştirecektir. Lacan’a göre davranışçılık, davranışlarda

öznenin hiçbir maksadı olmadığını varsayarak beşerî bilimleri bunun üzerine kurmayı ve tüm davranışları kapsamayı ummuştur.

Analitik söylemin seyri ise dilde bir çatlağı ya da süreksizliği üreten şeyi parçalamak, böylece onu analiz etmek ve işaretlemektir (Lacan, 2019; s.52, 123, 124). Lacan’a göre bir şey simgelendiği anda, bir yer değiştirmeyi (displacement) içermektedir ve analiz ancak bu yer değiştirmenin yorumlanmasıyla mümkündür. Dolayısıyla bir fenomen ancak kendisinden başka bir şeyi temsil ediyorsa analiz edilebilecektir ve fantazi ancak ortaya çıktığı ana bağlı olarak değer biçilebilir bir simgesel değere sahiptir (Lacan, 2017b, s.25).

Öyleyse Lacanyen Özne Üzerine bölümünde mahiyeti tartışılan öznenin, modern bilimdeki yeri ve modern bilimle ilişkisi nedir? Lacan, XI. Seminerinde Freud’un metodunun, Kartezyen bir metot olduğunu söylemekte, Descartes ile Freud arasında metodoloji üzerinden bir ilişki kurmakta ve sonrasında aralarındaki simetri ve asimetriyi açıklamaktadır (Lacan, 2017a, s.41).

Lacan’ın modern özneye atfettiği anlamı kavramada önemli olan, Descartes’ın arzusudur. Ancak bu arzu Descartes’ı bilgiye götürecek bir arzuysa bile, yine de bir bilgi arzusu değildir. Descartes’ın arzusu, kendi aklı ile kesinliğe ulaşma arzusudur. Seminer XI’de Lacan sorar:

“Descartes neyi arar? Kesinliği. *Doğruyla yanlış ayırt etmeyi öğrenmek için muazzam bir arzu duyuyorum, der -arzunun altını çizin- ki açık seçik görebileyim, - neyi? - eylemlerimi, ve şu hayatta adımlarımı güvenle atabileyim.*” (Lacan, 2017a, s.235, vurgular Lacan’a ait).

Lacan’a göre bu bir profesörün yaklaşımı değildir ve burada söz konusu bilme amacından bambaşka bir şey olan kesinlik arzusudur. Nitekim Descartes’ın bu kesinlik arzusu, Descartes’ı yalnızca şüpheyi götürmüştür (Lacan, 2017a, s.237). Descartes için kesinlik arzusunun geçici bir sonucu olarak ortaya çıkan şüphe bir başlangıç noktası değil, bir sonuçtur. Descartes’ın yöntemi onu her düşünceden şüphe etmeye iter ve şüphe edilemez tek bir şey kalır: “düşünmek” eyleminin kendisi. Sonuç olarak Descartes şüpheyi ortadan kaldırarak düşünme eylemini varlığın kesinliğine indirgemiş ve

“düşünüyorum, öyleyse varım” önermesine ulaşmıştır. Bu düşünce-şüphe sarmalında dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır: Kesinliğin ortaya çıkması ancak bu sarmalın tekrarlanmasıyla mümkündür. Dolayısıyla kesinlik bir kez elde edildi mi artık edinilmiş bir şey olarak kalan değil, her seferinde tekrar edilmesi gereken bir düşünce-şüphe sürecidir ve hatta Lacan’a göre doldurulması gereken bir çiledir.

Freud ile Descartes arasındaki simetri bu özneye dayalı kesinlikle yöntemindedir: Freud, örneğin kendi rüyalarından şüphe duyduğu noktada orada bir düşünce olduğundan ve bu düşüncenin ise bilinçdışı olduğundan emindir. Freud ve Descartes arasındaki asimetri ise, Doğa hakkındaki bilgiyi sağlayan hakikatin kaynağının ne olduğu konusudur. Descartes, kendi varlığındaki kesinlik bilgisini genişletmiş ve Doğa üzerine olan bilginin hakikatinin sağlayıcısını, Lacanyen terminolojide “bildiği varsayılan özne”yi Tanrı olarak belirlemiş ve böylece özneyi bilgiyi aramada kendi aklını kullanması konusunda serbest bırakmıştır.

Glynos’un (2002) belirttiği üzere, Descartes’ın bilgi ve hakikat arasında yaptığı bu ayırım, modern bilimin öznesinin karakteristiğini oluşturmuştur. Günümüzün seküler dünyası, orta çağda olduğu gibi Hakikat garantörünün Tanrı olduğu dünya değilse de “Tanrı’nın birçok ismi vardır” (Glynos, 2002, s.58). Glyson’a göre çağdaş perspektiften bakıldığında, bu inanç Bilim’in içine yerleştirilmiştir: Bilim insanların zor ve karmaşık ezoterik konularla başa çıkabilmelerine dair inanç, bilimsel topluluğa yapılan atıflarla dile getirilmektedir. Bu nedenle, sabit kalan sadece modern öznenin kesinlik arzusu ve bu kesinliğin bilgide bulunabileceği inancı değil, bu bilginin hakikatinin onun dışındaki bir şey/bir kişi tarafından garanti edilmesi şartıyla erişilebilir olmasıdır. Böylece modern özneyi karakterize eden şey, eş zamanlı olarak bilgi peşinde koşmak ve bunu kendisi dışındaki bir hakikatin garantisi altında aramaktır.

Modern bilim ve psikanaliz arasındaki ilişki burada başlamaktadır. Analize giren özne, kesinlik talep etmekte ve çaresizce bilgi aramaktadır. Psikanalitik deneyim ise öznenin çaresizliğinin, kendisi hakkındaki hakikati ve kendi arzusunu bilmiyor olduğunu göstermektedir. Lacan’a göre, psikanalizin üzerinde çalıştığı özne sadece modern bilimin öznesi olabilir ve psikanaliz ancak modern bilimin doğuşundan sonra mümkün olmuştur (Glynos, 2002).

Freud ve Descartes'ın asimetriye düştüğü nokta ise özneye dair hakikatte ortaya çıkmaktadır. Descartes, şüphe karşısında kesinliği desteklemek için kendisi dışında bir şeye, Tanrı'ya başvurmakta ve böylece bireysel aklını kullanarak edindiği bilginin gerçekliğini garanti etmektedir. Freud, tam tersine, şüphenin kendisini kesinliği desteklemeye dönüştürmektedir. Böylece, örneğin rüyasından şüphe eden ve orada bir düşünce olduğunu söyleyerek buna bilinçdışı adını veren Freud, özneyi “kendi evine” yerleştirmiştir. Lacan'a göre bilinçdışının kesinliğinin teyit edildiği bu an verili dünyanın değiştiği anlardan birisidir (Lacan 2017a, s.42).

Böylece, modern özne modelini kuran Descartes, hakikati hakkında hiçbir şey bilmek istememekte (öznenin Neden? Ben kimim? sorularını) ve hakikati bilgiye indirgemek istemektedir (bilimin öznesinin Nedir? Nasıl çalışır? sorularına). Hakikat ise simgesel bir inançla “bildiği varsayılan özne”ye yansıtılmaktadır. Bunun tam aksine, Freud bu hakikati bilinçdışına yerleştirmiş ve öznenin bağlandığı bu bilinçdışını da öznenin Jouissance'ının üretiminden ve arzusunun sürdürülmesinden sorumlu tutmuştur.

Sonuç olarak analizde söz konusu olan özne, kendine dair hakikati ve arzusunu bilmese de aklını çalıştırma yoluyla bilgiye ulaşabilen ve bunu da “bildiği varsayılan özne”ye olan inancı yoluyla yapabilen bir özne olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece Glynos'a göre Freud'un keşfi akli, bilinç düzleminin ötesine taşımaktır zira bilinçdışına, akıl yoluyla ulaşabilmek mümkündür.

Glynos'a göre Lacanyen okuma, Descartes'tan beri modern bilim tarihinin, gerçek bir garantiyi (beyin, genler, duyular veya mantıksal-matematiksel sistemler) benimseme lehine simgesel garantiyi (Tanrı, büyük Öteki) yerinden etme yönünde büyüyen bir ivme olduğunu göstermektedir. Bu nedenle modern bilim, özneyi bir dışlama girişimi ile karakterize edilebilirken, psikanaliz onu tam olarak üzerinde çalıştığı şey haline getirir. Lacan'ın öne sürdüğü “psikanaliz bizi bilimden ne anlamamız gerektiği konusunda aydınlatılabilir” önermesi de böylece anlam kazanmaktadır (Glynos, 2002).

Diğer yandan, tartışmanın gidişatı takip edildiğinde Alvesson'ın bilimsel bir araştırma sürecindeki kısıtlar olarak dile getirdiği duygular, kavramlar ve değerlerin veya dış dünya üzerine fikirlerin tutarlı olmaması (Alvesson, 2009, s.202) gibi sorunlar da

Lacanyen okuma aracılığı ile daha iyi anlaşılabilir. Lacanyen kuram, öznel durumlarının anlaşılması için bir yöntem sunarak bilimsel araştırmalarda da referans noktası alınabilecek bir alet çantası oluşturmaktadır.

3.2. Lacan'da Metnin Yorumlanması: Çalınan Mektup

Araştırmanın yöntemine bir giriş olarak, öncelikle Lacan'ın gösteren ve özne ilişkisini tartıştığı semineri tartışılmıştır. Lacan, 1956'da Edgar Allan Poe'nun Çalınan Mektup isimli hikâyesini irdelediği, öyküyle aynı isimde bir seminer vermiştir. Bu seminer, Poe'nun hikâyesinin gösteren etkisi olarak ortaya çıkan özne formülü (Lacan, 2017b, s.62) ve öznelarası yer değiştirme konularını kapsayacak bir okumasını içermektedir. Öncelikle, Poe'nun hikâyesi Lacan'ın seminerini anlamlı kılmak adına ayrıntılı şekilde özetlenecektir. Bu hikâyeyi okumuş olan okurlar, devam eden kısımda çerçeve içinde yer alan özet atlayabilir.

19. yüzyıl Paris'inde geçen Poe hikâyesi, anlatıcı karakter ve dedektif Dupin'in, Dupin'in evinin loş bir odasında karşılıklı oturumlarıyla açılır. Çok geçmeden, Paris Emniyet Müdürü Mösyö G. odaya girerek hikâyeye dahil olur. Mösyö G, başlarına dert olan bir vakayı Dupin'e danışmak ister. Mösyö G'ye göre bu vaka çok basit bir meseledir ama bir o kadar da tuhaftır. Mösyö G'nin kafası bu basit meselenin emniyet teşkilatını aciz bırakmasından dolayı karışmıştır. Dupin şöyle karşılık verir: "Belki de meselenin çok basit olması sizi yanıltan". Emniyet müdürü Dupin'i anlamaz ve kahkahalarla karşılık verir, böyle bir şeyin "hiç duyulmadığını" söyler. Dupin cevabında ısrar eder "Belki gizem *fazlasıyla* basittir, belki *çok fazla* ortadadır." (Vurgular esere ait).

Mösyö G. meselenin gizliliğini üstüne basa basa vurgulayıp, eğer bundan bahsettiği duyulursa işini kaybedebileceğini ve meselenin çözümünün büyük bir para ödülüne de bağlı olduğunu söyledikten sonra vakayı anlatmaya başlar.

Çok önemli bir belge, kraliyet konutundan aşırılmıştır. Belgeyi aşırın kişi, belgeyi alırken görülmüştür ve kim olduğu bilinmektedir. Ayrıca belgenin hâlâ aşırın kişide olduğu da bilinmektedir. Dupin sorularıyla Mösyö G.'den meseleyi biraz daha açık anlatmasını ister. Belgenin aşırın kişide olduğu bilinmektedir çünkü belge bir üçüncü kişiye açıklanırsa hemen doğacak bazı sonuçlar vardır. Belge açıklandığı takdirde "çok yüksek

mevkide birinin şerefine leke sürülecektir.”. Bu durum ise belgeyi elinde bulunduran kişiye, şerefi ve huzuru tehdit altında olan kişi karşısında büyük bir nüfuz sağlamaktadır. Bu nüfuzun kurulması da soyulan kişinin, hırsızın kim olduğunu bilmesine bağlıdır.

Mösyö G’ye göre bu hırsız, bir insana yakışan ve yakışmayan her şeyi yapabilecek yaradılıştaki birisidir. Hırsız, Bakan D.’dir. Söz konusu belge bir mektuptur. Yüksek mevkideki kişi yatak odasında bir mektup okuduğu sırada (hikâyede belirtilmese de kraliçe olduğunu anlarız), mektubu göstermek istemediği diğer şahıs (kral) odaya girer. Kraliçe aceleyle mektubu çekmeceye tıkmak istese de başaramaz ve mektubu adresi üst, içeriği alt tarafa gelecek şekilde masanın üzerine bırakır. Kral, bu önemsizmişçesine masada duran mektubu farketmez. Ardından odaya giren Bakan D. mektuptaki adresi tanır ve kraliçenin endişesini fark eder. Biraz iş konuştuğundan sonra cebinden çıkardığı önemsiz bir iş mektubunu masaya koyar ve kralın görmediği bir anda kraliçeye gelen mektubu cebine koyar. Mektubun alındığını gören kraliçe, kralın huzurunda ses çıkaramaz ve bakan kraliçeye ait olan mektubu alarak odadan çıkar.

Nihayetinde kralın görmemesi gereken mektup hakkında kral ile konuşamayan kraliçe, mektubun geri alınmasının şart olduğunu söyleyerek Mösyö G.’ye başvurur ve bir ödül vaat eder. Dupin’e göre mektubun hâlâ bakanda olduğu kesindir çünkü bakana nüfuz sağlayan mektubun kullanılması değil, elde tutulmasıdır. Mösyö G. de böyle düşünmektedir ve bu inançla yaptığı icraatları anlatır. Mösyö G, bakanın otelde olmadığı bir zamanda kaldığı oteli baştan aşağı, bütün odaları, her yeri aratmıştır. Dolaplar, yastık kılıfları, kütüphanedeki kitapların araları, hatta sandalyelerin ayakları aranmış, halılar kaldırılıp zemin büyüteçle incelenmiş fakat mektup bulunamamıştır. Haydut kılığında polis memurları bakanın yolunu iki defa kesmiş ve bakanın üstü de aranmıştır ama mektup hâlâ ortada yoktur. Dupin’e göre polisin bu zahmete girmesine bile gerek yoktur, zira Bakan D. hepten budala değildir ve yolunun kesileceğini öngörmüştür. Mösyö G’ye göre bakanın tamamen budala olmadığı doğruysa bile, aptaldan aşağı kalır bir yanı yoktur çünkü bakan aynı zamanda bir şairdir.

Dupin’den tavsiye isteyen Mösyö G, “evi bir daha baştan aşağı arayın” yanıtını alır. Mösyö G bunun gereksiz olduğunu, mektubun otelde olmadığından adı gibi emin olduğunu söyler fakat Dupin’den verecek daha iyi bir tavsiyesi olmadığı yanıtını alır.

Mösyö G çıkmadan Dupin, mektubun görünüşü gibi ayrıntıları sorar ve bu bilgileri verdikten sonra polis müdürü Dupin'in yanından ayrılır.

1 ay sonra yine aynı arkadaşıyla odasında oturan Dupin'e uğrayan polis müdürü, evi tekrar arattığını ama hiçbir sonuç çıkmadığını ve ödülün de iki katına çıkarıldığını söyler. Dupin ödülün ne kadar olduğunu sorduğunda Mösyö G ödülün “çok cömert” olduğunu, mektubu kendisine getirecek kişiye ödülün elli bin frank verebileceğini ama ödül üç katına da çıkarılsa elinden bir şey gelmediğini söyler. Dupin “neden gelmesin?” diye sorar. Daha ne yapabilirim diye soran polis müdürüne Dupin bir hikâye anlatır: Zengin ama cimri bir adam, bir doktordan parasını ödemediği tavsiiye almak istemiştir. Doktora “varsayalım arkadaşımın şu semptomları var” deyip semptomları saymış ve arkadaşı için ne tavsiiye edebileceğini sormuştur. Nihayetinde doktor zengin ve cimri adama “tıbbi tavsiiye almasını” tavsiiye etmiştir.

Bu hikâyenin ardından polis müdürü, tavsiiyenin bedelini ödemeye dünden razı olduğunu söyler. Dupin çekmecesinden bir çek defteri çıkarır, “sözünü ettiğiniz miktarı buraya yazın, ben de size mektubu vereceğim” der. Müdür G hayretler içinde kalır, Dupin'e çeki uzatıp, mektubu alıp, tek kelime etmeden odadan çıkar.

Peki dedektif Dupin, mektuba nasıl ulaşmıştır? Dupin düşünce yöntemini arkadaşına detaylıca anlatır. Dupin'e göre Paris polisi mesleğinde son derece ehildir. Dolayısıyla Dupin, polis müdürü G. oteli nasıl aradıklarını anlattığında, yapmış oldukları aramanın titizliği konusunda hiç şüphe duymamıştır. Paris polisinin önlemleri, Dupin'e göre, kendi türünün en iyisi olmakla kalmayıp mükemmel bir şekilde uygulanmıştır. Dolayısıyla mektup aradıkları yerde olsaydı, onu bulmamalarına imkân yoktur.

Dupin'e göre polisin tek kusuru bu vakaya ve Bakan D.'ye uygun olmamalarıdır. Dupin, burada tek mi çift mi oyununda yaptığı tahminlerle herkesin takdirini kazanmış 8 yaşında bir çocuğu örnek verir: Birisinin elinde tuttuğu bilyenin sayısının tek mi çift mi olduğunun tahmin edildiği bu oyunda, tahmini yanlış yapan bir bilye kaybetmekte ve doğru tahminde bulunan bilye kazanmaktadır. 8 yaşındaki bu çocuk bilye oyununu karşısındakinin zekâsını tahmin ederek oynamaktadır. Tek deyip kaybettiğinde, eğer karşısındaki bir aptalsa ikinci oyunda da tek diyeceğini öngörüyor ve kazanıyor, eğer rakibi zeki bir

çocuksa tıpkı ilk seferki gibi rakibinin aklına tek sayıda bilye almak gelecek ama karşısındaki bunu düşünebileceği için çift sayıda bilye alacaktır. Böylece çocuk çift diyerek kazanmaktadır. Bu Dupin'e göre akıl yürüten kişinin, rakibinin zekâsıyla özdeşleşmesinden başka bir şey değildir. Nitekim Dupin çocuğa başarısının sırrını sorduğunda çocuk, karşısındakinin ne kadar akıllı ya da aptal, ne kadar iyi ya da kötü kalpli olduğunu ya da o anda neler düşündüğünü anlamak istediğinde yüzünü elinden geldiğince rakibinin yüz ifadesine benzettiğini, sonra da bu ifadeye uygun hangi düşüncenin yüreğinde doğacağını beklediğini söyler. Dolayısıyla bu oyunda kazanmak, rakibin zekâsının doğru ölçülmesine bağlıdır. Dupin'e göre polis müdürünün bu başarısızlığının birinci nedeni, bu özdeşleşmeyi becerememesi, ikinci nedeni ise Bakan D'nin zekâsını yanlış ölçmesi ve sadece kendi fikirlerinin dahiyane olduğuna inanmasıdır.

Dupin'e göre polis müdürü, rakibinin zekâsını ölçerken çuvallamıştır ve bu yenilgisinin asıl nedeni ise, bir şair olarak ün yapan bakanın aptal olduğunu varsaymasıdır. Dupin, müdürün bilmediği bir şey bilmektedir: Bakan aynı zamanda diferansiyel ve integral kalkülüs üzerine önemli bir kitabın da yazarıdır. Dupin'e göre bakan bir şair ve matematikçi olarak akıl yürütmektedir ve sadece matematikçi olsaydı hiç akıl yürütemezdi ve emniyet müdürünün insafına kalırdı. Dupin burada, matematik ve matematikçiler üzerine bir tartışma açar. Ona göre matematiksel akıl yürütme par excellence, en mükemmel, akıl yürütme değildir. Dupin bir politikacı ve şair olan Chamfort'tan şu alıntıyı yapar: “Bahse girilebilir ki, halkın her fikri, benimsenen her uzlaşım, çoğunluğa uyduğu için aptalcadır”. Dupin'e göre matematikçiler, analiz terimini cebire dahil ederek büyük bir aldatmacaya girişmişlerdir. Hatta bu öyle büyük bir hatadır ki, Dupin bunu herkesin doğru kabul etmesine şaşar zira matematiksel aksiyomlar, evrensel gerçeğin aksiyomları değildir. Biçim ve nicelik ilişkileri bakımından doğru olan bir şey, örneğin ahlakbilimde çoğu defa yanlıştır. Dupin'e göre matematikçi, sadece bağıntı sınırları dahilinde doğru olan matematiksel gerçeklerin, mutlak gerçeklikler olduğunu ileri sürer ve herkesi bunun böyle olduğuna inandırır. Öyle ki Dupin matematikçilerin bile $x^2 + px$ 'in her zaman q 'ya eşit olduğuna inanmadıklarını söyler: “Bu beylerden birine, isterseniz, sırf denemek için, x^2+px 'in bazen tam olarak q 'ya eşit olmayabileceğine inandığınızı söyleyin, bakın bakalım ne olur? Ne demek istediğinizi

anlamasından sonra hızla yumruğunun menzilinden çıkmaya bakın zira sizi tepelemeye çalışacağına hiç şüphe yoktur.”

Dupin, bakanın hem saraya mensup bir dalavereci, hem şair hem de matematikçi olduğunu bilerek işe girişir. Bakan yaşadığı yerin gizlice aranacağını tahmin etmiştir ve polis arayabilsin diye orayı sık sık boş bırakmıştır. Böylelikle polis müdürü evi sevinçle arayacak ve aradığını bulamayınca mektubun evde bulunmadığı kanaatine varacaktır ki varmıştır da. Dolayısıyla bakan, polisin arama yaparken başvuracağı değişmez ilkeleri de öngörecektir. Emniyet müdürünün gözüne, sondajına, büyütecine açık olan her noktayı öngöreceğinden Bakan D, böyle bir eğilimi olmasa bile mektubu saklamak için ister istemez basit yerleri seçmeye yönelecektir. Dupin, ilk görüşmede gizemin çok açık olmasından dolayı polisin yanılabilceğinden söz ettiğinde müdürün attığı kahkahayı hatırlatır.

Dupin, arkadaşına bir soru sorar: Dükkanların üzerindeki tabelalardan hangilerinin daha fazla dikkat çektiğini fark ettiniz mi? Bunun üzerine Dupin, arkadaşıyla bir hikâye paylaşır. Harita üzerinde yazılı olan bir ismi bulmak üzerine olan bir bulmaca oyununda acemi oyuncu, rakibine zorluk çıkarmak için en küçük harflerle yazılmış olan sözcüğü bulmasını ister. Oyunda ustalaşmış birisi ise haritayı bir uçtan diğerine kaplayan bir sözcüğü seçer. Tıpkı bu oyunda olduğu gibi, aşırı büyük harfle yazılmış tabelalar da çok fazla göz önünde olduğu için dikkatten kaçır. Dupin’e göre bu, emniyet müdürünün anlayışının biraz üstünde veya altında kalmıştır. Emniyet müdürü, mektubun herkesin gözü önünde bir yere saklanabileceğini aklından bile geçirmemiştir.

Böylece Dupin, Bakan D’nin cüretkâr ve kıvrak dehasıyla gerektiğinde mektubu hemen kullanabileceği şekilde el altında bulundurmak zorunda olduğu gerçeğini de düşününce, bakanın mektubu hiç saklamamak gibi bilgece bir yola başvurabileceğini düşünür.

Dupin, düşünce yöntemini arkadaşına anlattıktan sonra nasıl uygulamaya geçtiğini anlatır. Yeşil camlı bir gözlük edinir ve Bakan D’yi geçerken uğrarmış gibi yaparak ziyaret eder. O an dairesinde olan Bakan D. sıkıntıdan pathyormuş gibi başka şeylerle oyalanır. Bu sırada Dupin, gözlüklerinin camının arkasından D’nin çalışma odasını detaylıca gözden geçirir ancak kuşku uyandıran bir şey görmez. Odayı bakışlarıyla

tararken, şömine rafının ortasında bir kartvizit kutusu gözüne ilişir. Bu kutuda birkaç kartvizitle birlikte kirli, buruşuk neredeyse iki parçaya ayrılmış bir mektup görür. Mektup neredeyse ortasından yırtılmış, değersiz bir şey gibi kutunun en üst bölmesine hoyratça atılmış gibidir. Dupin, mektubun üzerindeki damgayı okur ve D'nin adını görür. Mektup bir kadının küçük el yazısıyla D'nin kendisine yollanmış gibidir. Dupin mektubu görür görmez, onun aradığı mektup olduğunu anlar. Elbette dış görünüşü Mösyö G'nin anlattığından çok farklıdır. İlk mektupta S damgalı bir dükalık arması ve kararlılık ifade eden koyu harfli bir yazı varken, bu mektubun üzerinde bir kadının zarif el yazısı ve D'nin adı bulunmaktadır. Mektubun sadece boyutları aynıdır. Dupin'e göre böyle köklü farklılıklar, mektubun pisliği, buruşukluğu D'nin alışkanlıklarıyla hiç bağdaşmaz ve mektubu görenin önemsiz bir şey olduğu kanısına varması için tasarlanmış olduğunu düşünür. Üstelik mektup odaya giren herkesin adeta gözüne girecek kadar ortada bırakılmıştır. Tüm bunlardan kuşkulanan Dupin, mektubu yakından incelediğinde mektubun aradığı mektup olduğundan emin olur.

Bunun üzerine Dupin, bakanın çalışma masasına altın bir enfiye kutusunu unutmuş gibi bırakarak D'nin yanından ayrılır. Çünkü D. her şeyi yapabilecek cüretkar birisidir ve mektubu oracıkta alırsa Dupin otelden elini kolunu sallayarak çıkamayacaktır. Ertesi gün kutusunu almak bahanesiyle tekrar D'nin yanına giden Dupin, önceki gece hazırladığı ve D'nin mührünü taklit ettiği benzer bir mektubu kartvizit kutusuna koyar, Kraliçe'ye gelen mektubu alır ve odadan çıkar. Böylece on sekiz aydır mektuba sahip olan bakan, mektubun hâlâ onda olmadığını bilemeyecektir ve eskisi gibi davranmaya devam edecek, dolayısıyla kendi politik kariyerinin sonunu getirecektir. Kraliçe, bakana meydan okuduğu anda mektuba davranacak olan Bakan D, Dupin'in bıraktığı mektupla ve içinde kendisine bıraktığı notla karşılaşacaktır: “Böylesine ölümcül bir plan Atreus'a değilse bile Thyestes'e yaraşır.”.

Dupin'in dostu zarfın içine neden bir not koyduğunu sorduğunda ise Dupin, geçmişte Bakan D'nin Viyana'da Dupin'e karşı kötü bir oyun oynadığını, Dupin'in ise bozuntuya vermeden bunu unutmayacağını söylediğini aktarır. Dupin, el yazısını gayet iyi tanıyan Bakan D'nin, kimin tarafından alt edildiğini bilmesinin bakana iyi geleceğini söyler (Poe, 2018, s.469-488).

Lacan, seminerinde Poe'nun Çalınan Mektup hikâyesini, Freud'un yineleme otomatizmi (Wiederholungszwang) kavramsallaştırması çerçevesinde odağa almıştır. Lacan'a göre bu öyküde birbirini tekrarlayan iki sahne vardır. Lacan'ın ana sahne adını verdiği ilk sahnede Kraliçe önce yalnız başına mektupla birlikte. Sonrasında Kral ve bakan sırasıyla odaya girer. Kral mektubu ortada olmasına rağmen görmezken, mektup bakanın gözlerinden kaçmaz ve bakan mektubu ele geçirir (Lacan, 2020, s.36).

İkinci sahne ise bakanın bürosundadır. Mektup, bakanın otelindedir. Büro sırasıyla polis ve dedektif Dupin tarafından aranmıştır ama polis ortada duran mektubu göremezken, Dupin mektubu görmüştür ve ele geçirmiştir.

Lacan'a göre bu iki sekansın benzerliği sadece farklarının olmayışından daha fazlasıdır. Bu iki sahne, öznelarasılığı da açıklamaktadır. Hikâyede üç bakışı yapılandıran, üç özne tarafından taşınan ve farklı karakterler tarafından canlandırılan üç uğrak vardır.

Birincisi, hiçbir şeyi görmeyen bakıştır: Kral ve polis.

İkincisi, birincisinin hiçbir şey görmediğini gören ve sakladığı şeyin gizliliği konusunda kendisini aldatan bakış: Önce Kraliçe, sonra Bakan D.

Üçüncüsü, ilk iki bakışın, gizlenmiş olması gereken şeyi, onu gasp edecek kişiye karşı korunmasız bıraktığını gören bakıştır: Bakan D ve sonunda Dupin.

Kendi birliği içinde tarif edilen bu öznelarasılığı Lacan, mektup göstereni ile geliştirir. Öznelarası yineleme sırasında özneların kendi yerlerinden edilişleri ve birbirlerinin yerine geçme tarzı, Lacan'ın bu seminerdeki odak noktasını oluşturur. Bu yerinden ediliş bir saf göstereni, yani göstereni olmayan gösteren olan mektubu özneların elinde tutmasıyla belirlenmiştir (Lacan, 1972, s.39).

Lacan'a göre Dupin ve polis müdürü arasındaki ilk diyalog, işiten bir adam ile sağır bir adam arasında geçen bir diyalogdur. Bu tip bir diyalog, basitleştirilmiş olan iletişim nosyonunun gerçek karmaşasını sunmaktadır. Simgesel biçimde kurulamayan bu tip bir iletişim ancak nesneyle ilişki içerisinde sürdürülebilir. Böylece sayısız özne, ortak bir idealde bir araya gelebilir.

Diğer yandan Dupin'in yöntemi konusunda öne sürdüğü tüm paradokslar, tek mi çift mi oyunu ve hatta matematik konusunda x^2+px 'in q 'ya eşit olmadığı gibi argümanları Lacan şöyle tartışmıştır: “Bu bilgelik gösterisinde sihirbaz, sırrını açığa vurmak konusunda yöntemini anlatırken, gözlerimizin önünde hilesini yinelemiyor mu?” Lacan'a göre bu, sihirbazlığın zirve noktasıdır: Kurgusal bir karakter aracılığı ile izleyiciyi gerçekten kandırmak. Lacan'a göre imgesel kahramanlara gerçek karakterlermiş gibi göndermede bulunmayı haklılaştıran da bu etkidir.

Daha ilk sohbette polis müdürü için bir kahkaha sebebi olan “sorunun fazlaca basit ve açık olmasından dolayı karmaşık görünmesi” Dupin'in ilk eleştirisidir. Hikâyenin devamında her şey polis müdürünün aptallığı üzerine şekillenir: Polisin gizli masa ve çekmecelerden, sandalyelerin ayaklarına kadar yaptığı aramalar okuyucu için uzun uzun listelenir. Öyle ki “her yerin” arandığını ve böyle bir aramadan “hiçbir şeyin” kaçamayacağı söylenir. Lacan'ın burada yaptığı çıkarım, didik didik edilen alan aslında mektubu içerdiği için, mektubun algılanmaktan kaçmasının açıklanmıyor oluşudur.

Lacan'a göre mektubu bir gösteren olarak yorumlayabilmenin anahtarı budur. Gösteren, doğası itibarıyla yalnızca yokluğun bir simgesi olarak, kendi biricikliği içinde bir birimdir. Dolayısıyla hikâyede çalınan mektubun nerede olması veya olmaması gerektiği değil, nereye giderse gitsin, diğer nesnelerden farklı olarak nerede olacağı veya olmayabileceği söylenebilir.

Diğer yandan hikâye, okuyucuyu mektubun içeriğinden ve göndereninden tamamen habersiz bırakmaktadır. Mektubun üzerindeki damga ile ilgili verilen bilgilerden hiçbirisi, mektubun içeriği hakkında bir ipucu vermez. Lacan'a göre bir aşk mektubu veya komplo mektubu, ihanet mektubu ya da davet mektubu olsun tek bir şeyden emin olabiliriz: Kraliçe, kralının, yani efendisinin mektuptan haberdar olmamasını istemektedir.

Lacan burada kraliçenin rolüne dikkat çeker. Kraliçenin kralın eşi olması, onun tebaa olarak yükünü hafifletmez. Tersine, krallığın yasaya göre somutlaştırdığı iktidarın muhafızlığına yükseltir. Bu yüzden mektubun varlığı, içeriği ne olursa olsun, kraliçeyi krala sadakatini kuran zincire yabancı bir simgesel zincire yerleştirir. Mektubu yazanın

sorumluluğu böylece onu taşıyanın sorumluluğundan daha az önem taşır: Krala yönelik suç vatan hainliğiyle eş değerdir. Lacan burada “elinde tutan” ifadesini özellikle kullandığını vurgulamaktadır. Mektuba sahip olmak olanaksızdır, mektup ancak elde tutulabilir zira mektubun varlığına ilişkin hiçbir şey onu elinde tutanı uygun zincire geri döndüremez.

Böylece Lacan’a göre özneler aslında kendisi hakkında konuşmaya teşvik edildiği nesnelerce onaylanırlar. Hikâyenin hemen ilk sayfasında “basit ve tuhaf” olarak ifade edilen şey, mektubun tekiliğidir. Böylece mektubun gösteren olarak etkisi onaylanmaktadır. Lacan, Freud’un yineleme otomatizmi dediği şeyin de burada ortaya çıktığını söyler. Öznenin, simgesel düzlemin kanallarından geçmesi gereklidir. Ancak betimlenen şey, bundan daha fazlasıdır: Öznelerarasılık içinde kavranan şey, kendi varlıklarını, kendilerini kat edip bir gösteren zinciri uğrağında sıralanan öznelerdir.

Lacan, gösteren etkisi altında ortaya çıkan özne yaklaşımını net bir biçimde aktarmaktadır:

“Eğer Freud’un keşfettiği ve sürekli artan şok duygusuyla birlikte yeniden keşfettiği şey bir anlama sahipse, bu, gösterenin yerinden edilmesinin, doğuştan yeteneklerine ve toplumsal kazanımlarına bakılmaksızın, karakter ya da cinsiyeti hesaba katmaksızın özneleri kendi eylemlerinde, yazgılarında, reddedişlerinde, körlüklerinde, sonlarında ve akıbetlerinde belirlemesidir ve isteyerek ya da istemeyerek, psikolojinin malzemesi olarak düşünülebilen mevcut her şeyin tamamının gösterenin yolunu izleyecek olmasıdır.” (Lacan, 2020, s.57).

Nitekim özne mektubu, yani simgesel olanın hayranlık uyandırıcı belirsizliğini sahiplenmek için sıraya girdiğinde, onun anlamı özneye sahip olur.

Lacan’a göre bu, bakanın ilkinde onu zafere taşıyan durumun yinelenmesi ile gösterilir. Başlangıçta hem üçüncü hem de hırsız rolünde olan bakanın, ikinci konuma geçmesi hırsızlığın nesnesinden kaynaklanmaktadır. Bakanın görevi mektubu onu arayanlardan korumaksa, kendisinin mektubu ortada bırakmaktan başka çaresi yoktur. Otelini polis aramalarına tamamen açık bırakan bakan, bu aramalar dışında aslında savunmasız olduğunu kavrayamaz. Sonunda Bakan D, gizleyen kişi rolünü oynarken

Kraliçe'nin ve hatta gizleme eyleminin dış rolünü oynamak zorunda kalır. Dupin odaya girdiğinde Bakan D, bıkkınlığa varan bir can sıkıntısı sergiler. Sonuç olarak Dupin, tıpkı haritada isim bulma oyunundaki gibi odanın bir ucundan diğer ucuna uzanan mektubu fark ederek öznelarası üçlüye dahil olur (Şekil 25).

Diğer yandan, öznelarası üçlüye dahil olan Dupin için mektubu yasanın hizmetine, yani polise ulaştırmaktan başka yapacak bir şey kalmaz. Kendisini bu öznelarasılığın üzerinde konumlandırmayan Dupin de mektup gösterenini, para göstereniyle nötrleştirir ve mektubun simgesel döngüsünden çekilir (Lacan, 2020).

Sonuç olarak, bu öyküde mektup göstereninin belirlediği iki ana sahne vardır:

Şekil 25. Çalınan Mektup'ta İki Sahne

Gösterenin özne üzerindeki tezahürü, mektubun belirlediği öznelararın yer değiştirmesiyle gösterilmiştir. Homer'a göre Lacan'ın önerdiği diğer şey ise öyküdeki özne konumlarının Lacan'ın üç düzlemine, yani imgesel, gerçek ve simgesel düzlemlerine karşılık gelen yapısıdır (Şekil 26).

Şekil 26. Çalınan Mektup'ta İki Sahnenin Ortak Konumları

İlk konum, dünyanın verili olduğunu ve dünyayla ilişkimizin doğrudan olduğunu varsayan gerçekçinin konumudur. Lacan’a göre en büyük gösterenin yani hakikat göstereninin taşındığı bu konum bir insana bürünür bürünmez işgal ettiği yer, bir embesillik simgesi olmaya eşit derecede uygundur. Dolayısıyla ne kral ne de polis, bu yer körlüğü gerektirdiği için mektubu okuyamamıştır (Lacan, 2020, s.67). Bu konumu önce mektubu göremeyen kral, sonra da arayıp bulamayan polis işgal eder.

İkinci konum görenin konumudur. Bu konumda özne hem göremeyen bakışın farkındadır hem de üçüncü konumun neye açıldığını bilmektedir. Bu konumda gücü elinde tuttuğuna inanan özne, mektubu saklayabileceğine inanmakta ve mektuba sahip olduğu düşüncesiyle kendisini aldatmaktadır. Böylece özne, mektupla narsisistik bir ilişki içindedir ve imgesel konumuna yerleşmiştir. Bu ilk sahnede kraliçenin, sonra da Bakan D’nin yerleştiği konumdur.

Üçüncü konum ise ilk sahnede Bakan D’nin, sonra da Dupin’in işgal ettiği konumdur. Bu konumda özne olan bitenin farkında, mektubun neyi içerdiğini anlamakta ve en önemlisi nasıl davranması gerektiğini bilmektedir. Bu ise öznenin simgesel düzlem içindeki konumuna denk gelmektedir.

Hikâyenin sonunda ise Dupin, Bakan D’nin kutusuna koyduğu mektubun yerine, geçmişte Bakan D ile arasında geçen bir olayın intikamı için kendi iletisini yerleştirerek daha önce Kraliçe ve Bakan D’nin işgal ettiği konuma yerleşir. Böylelikle bir küçümsemenin intikamını alan Dupin, analist rolünü, yani öznelerüstülüğünü terk ederek ikinci konuma yerleşir.

Dolayısıyla özne, anlamlandırma zinciri dışında mevcut değildir ve aksine onun içinde olmaya diretir. Özne bir tekrarlama süreci içinde gösteren tarafından yakalanmıştır. Mektup, gösteren zinciri boyunca hareket eden bir yüzer-gösteren olarak özneleri belirlemektedir. Dolayısıyla mektubun nerede olduğu veya olmadığı önemli değildir. Tam da bu yüzden Lacan seminerini şöyle bitirir: Bir mektup daima varacağı yere varır (Homer, 2016, s.71).

Dolayısıyla edebi bir metnin yorumlanmasında da Lacanyen kuram ile ilerlemek mümkündür. Hem Lacan'ın okumasına benzer hem de Lacanyen kuramın farklı noktalarından alınan yaklaşımlar, film analizlerinde de kullanılmıştır. Bölümün devamında film analizinde kullanılan Lacanyen yaklaşımlar incelenecektir.

3.3. Lacanyen Film Analizinde Yöntem

Psikanalitik literatürde fantazi, öznenin gerçekliğini kısmen yapılandırma işlevine sahiptir. Bilinç ve bilinçdışı arasındaki işlemlerin gerçekleştiği yer olarak Fantazi, bilinçdışına uzamsal, zamansal ve simgesel bir değerin verildiği alandır. Fantazi alanında bazı kayıp nesneler hayal edilir ve belirli bir anlatıya yerleştirilir. Dolayısıyla fantazi bir sahneleme üzerinden tanımlanmaktadır. Bu sahneleme hissi Lacanyen özne için uygundur zira özne ona bakan bir izleyici olduğunu da varsaymaktadır. Rose'a göre (2001, s.125) sinema ile fantazinin paralelliği buradadır: Sinema, nesneleri, zamanları ve mekânları fantazilere bağlı olarak belirli temsil kodları aracılığıyla sahneler. Cowie, (1990, s.164, Aktaran Homer; 2016; s.176) fantaziye “toplumsal gerçekliğin ve bilinçdışının, ikisini birbirine dolayan bir gövdede birleştiği ayrıcalıklı bölge” olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla fantazi salt kişisel bir mesele değil; film, edebiyat, televizyon, söylem, dil gibi araçlarla toplum içinde sürekli gezinen devinimli bir yapı olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Driver (2009a) liderlik kimliğini de öznelere tarafından paylaşılan bir fantazi nesnesi (objet petit a) olarak tanımlamıştır.

Mise-en-scene, yani bir sinema karesinin içerdiği (ses, ışık, kostüm, karakterler, diyalog, eşyaların konumu gibi) her şey, arzusun sahnelenişi ve izleyenin arzusu arasındaki bağlantıyı film üzerinden kurar (Homer, 2016, s.176). Lacanyen bakışla (gaze) ilişkili Jouissance öznenin arzusunun bir nedeni olarak işlev görür, ancak Jouissance arzuya indirgenemez. Arzu, yokluk deneyiminden, neyin eksik olduğu noktasından gelişirken, Jouissance eksiklikten-yoksundur, tamlıktır. Bakış, öznenin kendini tamamlama ya da bütünlük kazanması yoluyla değil, öznenin Jouissance deneyiminde kendiliğinin kaybolmasıyla öznenin arzusunun tetiklenmesine aracılık eder. Dolayısıyla hem fantazi hem de film düzeyinde anlatılar tutarlılık sağlayıcı yapılar olarak ortaya çıkarlar.

Bu tez çalışmasının araştırma nesnesi olan “Kış Uykusu” filmi, öznenin kendine has Jouissance deneyimini ustalıklı sahnelemesi ile öznellik vurgusunun yapılabildiği bir eser olarak ortaya çıkmaktadır. Kış Uykusu filminde Aydın karakterinin kendisinin ve çevresinin efendisi olmak üzere kurduğu fantazi okuması, liderlik bağlamında yapılacak bir öznellik okumasına da imkân tanımaktadır.

3.3.1. Sinemada Fantazi

Lacanyen sinema teorisinde bir başka bakış açısı da feminist teoriler etrafında şekillenmiştir. Örneğin, Laura Mulvey’e göre, sinemada tek bir fantaziye izin verilmektedir: Eril kastrasyon kaygısı. Kadını görsel zevk ve hadım kaygısı kaynağı olarak tartışan Mulvey, film yorumlamasında bir yöntem önermiştir. Yöntem kabaca baba figürü olarak işlev gören veya Ödipal yörüngede olan erkek karakter ve anne rolünü oynayan veya kastrasyon tehdidi oluşturan kadın karakter teması etrafında şekillenmiştir. Erkek karakter ya (a) babanın yerini başarıyla doldurur ya da (b) kimliğini kaybeder; kadın karakter ise (a) erkek arzusu için bir fetişe dönüştürülür, (b) metinden çıkartılır ya da (c) ataerkil kadın tanımının ötesine taşınır (Bowie, 2020, s.198).

Cowie ise izleyiciyi eril pozisyona sabitleyen bu yaklaşımı sınırlayıcı görmüştür. Cowie'nin (1990) yaklaşımının kilit noktası, öznenin sadece bir fantazinin izleyicisi olması değil, aynı zamanda filmde ortaya konulan fantazide bir veya birden fazla rol alabilmesidir. Böylece Cowie’ye göre özne sabit bir pozisyondan filme dahil olmaz ve fantazi içinde farklı rolleri alır. Cowie’nin filmdeki fantaziye takip için kullandığı yöntem üç boyuttan oluşmaktadır: (i) Anlatı, (ii) karakterlerin eşitliği/ilişkisi ve (iii) görsel değişimler.

Anlatı boyutunda Cowie, filmin anlatısının oldukça geleneksel başarı türleri için nasıl bir dizi dilek içerdiğini araştırır. Bu başarılar özellikle erotik başarılar ve sosyal başarılardır. Ancak Cowie’ye göre filmler bazı daha yasak fantaziler de sunmaktadır ve bu fantaziler genelde ebeveyn ve çocuklar arasında gerçekleşmektedir.

Karakterlerin eşitliği ve ilişkisi boyutuna göre bir filmde hem anlatısal olarak (diğer karakterlerle ilgili olarak ne yaptıklarına göre) hem de görsel olarak (nasıl göründüklerine göre) belirli karakterlerin eşdeğer olduğunu önerilebilir. Örneğin iki

karakter, sadece birisinin baba olmasına rağmen baba figürüyle özdeşleştirilebilir. Böylece seyirciye özdeşleşmeleri için birden fazla fantazi yolu açılmış olur.

Üçüncü boyut olan görsel yer değiştirmeler boyutuna göre eğer fantaziler genellikle bastırılmış arzuları dile getiriyorsa, bunu baştan çıkarıcı ve reddetmeyi içermeyecek şekillerde yapmak zorundadırlar. Cowie'ye (1997) göre özellikle Hollywood filmlerinde bu yer değiştirmeler farklarla tekrarlanarak başarılıdır. Cowie'nin verdiği bir örnek New Voyager filminde Bette Davis karakterinin geçirdiği dönüşümdür. Karakter, hırpani bir kadın imajından göz alıcı bir kadın (hem erotik hem sosyal bağlamda) imajına, ayaklardan başlayıp kafaya uzanan bir değişimle işaretlenir: filmde Bette Davis, ilk imaj için düz ayakkabı, kalın çorap, gözlük ile gösterilirken: ikinci imajı için güzel ayakkabılar, ipek tayt, bir şapka ve gözlüksüz olarak gösterilir.

Cowie'nin fantazi tartışması açıkça psikanaliz kaynaklıdır. Cowie'nin yaklaşımında fantazi; özneyle, cinsellik ve bilinçdışıyla, çocuğun ilk bakıcılarıyla ilişkisinin dinamikleri ve cinsel farklılıklar ile ilgilenmektedir (Rose, 1991, s.126, 127).

3.3.2. Kesişim Sineması ve Bir Kesişim Sineması Örneği Olarak Kış Uykusu Filmi

McGowan (2008) The Real Gaze, Film Theory After Lacan isimli çalışmasında, sinema ve arzu-fantazi arasındaki ilişkiyi iki kategoride sınıflandırmıştır: (i) Entegrasyon sineması ve (ii) kesişim sineması. Bu iki yaklaşım arasındaki temel fark, arzu ve fantazi arasında kurdukları ilişkidir.

McGowan'a göre entegrasyon sineması, ideoloji ile el ele çalışmaktadır. Bakışın yıkıcılığını ortadan kaldırmak için filmlerin fantazi ve arzuyu belirli bir şekilde kullanmaları gerekmektedir. Bakışta bozulmayı ya da bakışta arzunun yokluğunu vurgulamak yerine, entegrasyon sineması fantazi ve arzuyu birbiriyle iç içe geçmiş olarak kullanır ve bunları aynılaştırır. Bu tür bir sinema objet petit a'nın imkânsızlığını, ampirik bir nesne olarak sunarak ve bu imkânsızlığı görünür bir nesneye indirger: Bu filmlerde, bakış artık imkânsız bir nesne ya da objet petit a olarak öne çıkmak yerine filmin temsil edebileceği başka bir ampirik nesne haline gelir. Sonuç olarak, geleneksel Lacanyen film

teorisi entegrasyon sinemasını hedefe yerleştirir. Lacanyen teoriye göre bu yaklaşım, seyircinin sorgulama sürecini bastırmak için çalışmaktadır.

Entegrasyon sinemasının üretimleri, kendi yarattıkları sorulara ideolojik cevaplar içerir ve böylece meraklı özneler yerine uyumlu özneler yaratmak gayretindedirler: Özne, bugün sahip olamadığı Jouissance'a ideolojiye başvurmak yoluyla bir gün ulaşabileceği konusunda ikna edilmektedir. Bu yolla entegrasyon sineması, öznelerin ideolojinin çelişkileriyle birlikte, onları çelişkiler olarak deneyimlemeden yaşamasına yardımcı olur. Özne böylece aslında var olmayan bir tutarlılığı görmeyi ve deneyimlemeyi öğrenir. Fantazi bu şekilde ideolojiye vazgeçilmez bir destek sağlar. Fantazi olmasaydı özne ideolojinin çelişkileriyle yüz yüze gelecek ve öznenin kendi gerçekliğini veya kimliğini tutarlı bir biçimde sürdürmesi için hiçbir yolu olmayacaktır. Özellikle Hollywood sineması, genel olarak bu tür film üretimlerine örnek verilmektedir.

Kesişim sineması ise entegrasyon sinemasının anti tezini oluşturmaktadır. Bu yaklaşımda özne, arzu ve fantazinin uyumsal-ideolojik bütünleşmesini deneyimlemek yerine, onların kesişimlerini travmatik olarak deneyimlemektedir ve fantazi ile arzu birbiriyle karıştırılmamaktadır. Kesişim sinemasının temel başarısı, entegrasyon sinemasının aksine objet petit a'ya erişimin imkânsızlığını bir imkân olarak sunabilmesidir. Kesişim sineması, içsel olan fantazi ve dışsal olan arzunun sınırlarını korumakta ve arzu tatmin edilemediğinde ortaya çıkan fantaziye deneyimlemeyi sağlamaktadır. Kesişim sineması seyircilere bakıştaki travmatik karşılaşmayı sunarak, psikanalitik yaklaşımın sinema uygulamasına teşebbüs etmektedir. Kesişim sineması, seyircilerin günlük hayatta hemen hemen hiç deneyimleyemedikleri bir deneyime imkân verir: fantazide, Öteki'nin eksikliğinden ziyade kendilerini görmek. Böylece özne, durmadan Öteki'nin başka yerlerinde Jouissance'ı aramak yerine kendi Jouissance biçimini, Öteki'deki eksiklik ile travmatik karşılaşması aracılığı ile deneyimleyebilmektedir. Tarkovski ve Lynch gibi yönetmenlerin yaklaşımları McGowan tarafından kesişim sinemasına örnek olarak gösterilmektedir (McGowan 2008).

Kış Uykusu filmi, kendi hayatının ve çevresinin liderliği fantazisinde olan Aydın karakterinin, travmatik nesneyle karşı karşıya kaldığında yaşadığı Jouissance deneyimini sahnelemesiyle bir kesişim sineması örneğidir. Kış Uykusu filmi, Parker'ın (2004, 2010) psikanalitik film incelemesi için önerdiği yöntem ile incelenecektir.

Çalışmanın devamında araştırmanın amacı, kapsamı, yöntemi ve kısıtları açıklanacaktır.

3.4. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, öznel problemnin gündeme getirildiği bir film analiziyle, gösterenler seviyesindeki öznelerarası rollerin liderlik bağlamında ortaya koyulmasıdır.

3.5. Araştırmanın Kapsamı

Araştırma bir kesişim sineması örneği olan Kış Uykusu filminin analizi ile yapılacaktır. Film analizinde öncelikle karakterlerin klinik yapıları, sosyal bağ üzerindeki konumların tartışılmasına bir giriş olarak Lacanyen kuram çerçevesinde tartışılacaktır. Son olarak Lacanyen söylem analizi, liderlik bağlamına taşınacaktır.

3.6. Araştırmanın Yöntemi

Film analizinde, Parker'ın (2004) önerdiği film incelemesi ve (2010) metin yorumu yönteminden yararlanılacaktır. Parker, psikanalitik film incelemesi için 5 adım önermiştir:

1. Adım: Araştırma materyalinin tanımlanması ve temsili

Bu adım filmin arka planını ve transkriptin bir kısmını içermektedir. Sunulan materyal, yeterli ayrıntılı açıklama ve alıntılar içermelidir, böylece okuyucu okunur haliyle filmi anlamlandırabilmelidir.

2. Adım: Karakterlerin veya ilişkilerin ilginç görünen boyutlarını belirlemek

Bu adımda karakterler arası diyaloglar ve anlatılarda ilişkilerin ilginç noktaları, metaforlar ve efendi-köle ilişkisi gibi yapılar belirlenmektedir.

3. Adım: İlişkideki karakterlerin hangi yönlerinin ilginç (veya patolojik) olduğunu diğer karakterlerden ayırarak incelemeyi derinleştirmek

Buradaki psikanalitik odak, örneğin bir karakteri harekete geçiren dürtünün ne olduğu ve diğer karakter için arzusunu ortaya nasıl koyduğudur.

4. Adım: İlişkilerdeki ilginç noktaların psikanalitik terimlerle nasıl karakterize edilebileceğini incelemek

Bu adımda sapkınlıklar, özdeşleşmeler, eril ve dişil roller üzerine analiz derinleşmektedir.

5. Adım: İlişkinin nasıl yapılandırıldığını, nasıl ahlaki hale getirildiğini ve belirli bir ahlaki duruşun üstlenildiği kültürel sözleşmelerin nasıl tasvir edildiğini incelemek

Bu adımda karakterin kendisi hakkında ahlaki bir hata yapmaktan ziyade, belirli bir ahlaki duruş varsayan belirli kültürel sözleşmeler tasvir edilir. Burada psikanaliz, patolojize etmek için kullanılmaz ancak psikanaliz tarafından zaten yorumlanmış olan fenomenlerin patolojik görünmeleri için nasıl çerçevelendiği analiz edilir.

Parker’a göre bu beş adımın doğrusal bir şekilde izlenmesi gerekmez ve daha önceki adımlara geri dönülmesi gerekebilir. Örneğin, araştırma materyalinin tanımlanması ve temsili, analiz ilerledikçe değiştirilebilen ilk adımdır (Parker, 2004, s.124 125).

Parker, 2010’da yayınladığı bir makalede ise mülakat metinlerini Lacanyen yaklaşım ile analiz etmek için 7 boyut ve bu boyutların her birinin 3 alt boyut içerdiği bir yöntem önermiştir. Parker çalışmasında yaptığı okumada, metnin veya metnin içinde temsil edilenlerin “sırlarının kilidini açtığını” iddia etmemekte veya psikanalizin klinik ortamın dışında nasıl “uygulanabileceğini” göstermeye çalışmamaktadır. Parker’a göre çalışmasının amacı, söylem ve psikanalizin üretken etkilerine dikkat ederek, öznelliğin

inşasına katılan psikososyal araştırmalarda indirgemeci olmama sözünü yerine getirmektir. Parker'ın belirlediği 7 ana boyut şunlardır:

- 1) Metnin biçimsel nitelikleri
- 2) Temsilin dikim noktaları
- 3) Fail ve belirlenim sorusu
- 4) Metinde bilginin rolü
- 5) Dildeki konumlar
- 6) Bakış açısının çıkmazları
- 7) Metnin yorumu

Parker çalışmasında The Negotiator filminde aldığı bir mülakatı analiz etmiştir. Parker'a göre hazır bir metni seçmenin avantajı, onu analiz eden araştırmacının görüşmeci konumunda olmamasıdır.

Metnin biçimsel nitelikleri adımımda metinden çıkarılabilecek anlamlara değil, metnin yapılandırılma biçimiyle ilgilenilmektedir. (i) Dilin bir farklılıklar sistemi olarak ele alınışı alt boyutunda, gösteren bir dış referans ile anlamını kazanan olarak değil, yapının içindeki diğer gösterenlerle ilişkisi bağlamında ele alınarak incelenmektedir. (ii) Gösterenin özneyi bir başka gösteren için temsil etmesi alt boyutunda ise gösterenin öznellik durumları incelenmektedir. Gösterenin bir görünür işaret veya duyulan sestene ibaret olduğu (iii) anlamsız göstergeler alt boyutunda, tekrarlanan bir gösterenin aldığı farklı anlamlar tartışılmakta, böylece anlamın içinin nasıl boşaldığı incelenmektedir.

Temsilin dikim noktaları boyutunda, metnin etrafında döndüğü sabit noktalar incelenmektedir. (iv) Dikim noktası alt boyutunda, bir gösterenin anlamının söylem tarafından sabitlendiği incelenmektedir. (v) Efendinin konumları boyutunda, bir gösterenin, diğer bir göstereni göstermek yerine kendisini göstermesi anlamına gelen mutlak gösterge ve bu gösterenin konuşan öznelere ile ilişkisi incelenmektedir. (vi) Anlamın geriye dönük sabitlenmesi (apres coup) boyutunda ise geçmişteki bir deneyimin, eş zamanlı olarak özne tarafından nasıl şekillendirildiği incelenmektedir.

Aracı ve belirlilik alt boyutunda, Lacan'ın üç düzleminden ikisi olan İmgesel ve Simgesel düzlemler metinde aranmaktadır. (vii) İmgesel ve Simgesel arasındaki fark alt

boyutunda, iletişimde söz konusu olan düzlem imgesel yapı ve simgesel düzlemine ait yapısal ilişki ayrı ayrı incelenmektedir. (viii) büyük Öteki'nin söylemi alt boyutunda, özneye etki eden dilde kurulmuş sosyal bağ, dolayısıyla metnin bilinçdışı aranmaktadır. Eksik olan ve metinde üzeri kapanan metnin bilinçdışıdır ve metnin yapısını oluşturmaktadır. (ix) Objet petit a alt boyutunda ise özneye fantaziyi kuran arzu nesnesi incelenmektedir.

Metinde bilginin rolü boyutu, bir anlatının içinde hareket eden öznelerin bilgi ile ilişkisini incelemektedir. (x) Bilgiyle olan ilişki alt boyutu, öznelerin belirli bir soruya ne cevap verdikleri ya da diğer bir ifadeyle “büyük Öteki benden ne istiyor” sorusunun incelendiği alt boyuttur. Bu boyuta pek çok farklı şekilde yaklaşmak mümkündür. Örneğin bildiği var sayılan özne (analist veya büyük Öteki) ve konuşan özne (analizan) arasındaki ilişki de bilgiyle olan ilişki alt boyutunda incelenilmektedir. (xi) Klinik yapılar alt boyutunda öznelerin aldıkları kimlikler, klinik tanımlamalar (obsesif nevrotik, histerik, sapkın gibi) ile incelenmektedir. Örneğin histerik ötekini suçlar ve kendi çatışmalarını izleyiciyi sıkıntıya sokacak şekilde dramatize eder; obsesif nevrotik ise kendisinin ve ötekinin sınırlarına hâkim olmaya çalışırken Öteki'nin kastrasyonundan kaçınmak için tekrarlayan hareketlerde bulunur. Fakat bu alt boyutun indirgemeci bir karakterizasyon olarak kullanılmayıp, Lacan'ın dört söylemine (histeriğin söylemi, efendinin söylemi, üniversite söylemi, analistin söylemi) geçiş olarak kullanılması önemlidir. Örneğin bir metinde, histerik öznenin stratejisi ötekini itham etmek üzerine kuruluyken, obsesif nevrotiğin stratejisi ötekine bağlılığı reddetmek üzerine kurulu olabilir. (xii) Dört söylemden birisi olan histeriğin söylemi üzerinden ele alınırsa, diğerini suçlayan ve bilgiye erişiminin üzeri çizilmiş olan öznenin arzusunu yönlendirdiği objet petit a bu alt boyutta incelenilmektedir. Böylece karakterlerin ilişkilerinin analizi öznelerin dışıl olan histerik veya eril olan obsesif nevrotik konumları üzerinden derinleştirilmektedir.

Dildeki konumlanmalar boyutunda, öznelerin dil ile olan ilişkisi ve konumu, hatta aktif bir konuşma esnasında bir konum almaktan kaçınan öznelerin de konumu incelenmektedir. Dolayısıyla bu boyut tamamen Lacan'ın dilbilim ile ilişkili olarak kurduğu yöntemi bağlamında ele alınmaktadır. Lacan'ın bir önermesi olan (xiii) “Bir

üstdil (metadil) yoktur” alt boyutunda, tanrı-bakış açısının ve söylemin dışında kalarak konuşmanın imkânsızlığından yola çıkılmaktadır. Örneğin, “dışarıdan” veya “yabancı” bir karakterin olayların dışında veya olaylara yabancı olduğu anlamından ziyade, bu karakterin tam da bir “yabancı” olarak aldığı konum incelenebilir. (xiv) Sözceleme-ifade öznesi alt boyutunda, öznenin konuşurken deneyimlediği bölünme incelenmektedir. Sözceleme ve ifade öznesi sırasıyla gösterilen olarak özneyi ve gösteren olarak özneyi ifade etmektedir (Keskin, 2009). İfadelerle oluşan simgesel düzlemde kendisini ifade eden özne, sözceleme ile simgeselde içerilmeyeni devreye sokmaktadır. Lacan bu bölünmeyi Giritli paradoksu olarak bilinen “Ben yalan söylüyorum” paradoksuna benzetmektedir. Paradoksta ifadeyi dile getiren özne ile sözcelemenin öznesi, yani “Ben” ve “yalan söylüyorum” iletileri çakışmaz. Dolayısıyla “ben yalan söylüyorum” ifadesi sözcelemede “ben seni kandırıyorum” anlamını üretir (Lacan, 1966, s.228-229; 2017a, s.147, s.18). Sözceleme-ifade öznesi alt boyutunda, öznenin konuşma eylemi sırasında söyledikleri ve iletiden artan Gerçek, yani sözceleme çözümlenmektedir. (xv) Tersine ileti alt boyutu Lacan’ın “gönderen, alıcıdan kendi iletisini her zaman iletinin tersi biçiminde alır” önermesi ile ilgilidir. Burada Lacan yine Girit paradoksuna gönderme yapar, “Ben yalan söylüyorum” iletisinin beklediği cevap aslında şudur: “Doğruyu söylüyorsun”. Dolayısıyla tersine ileti alt boyutu, konuşma eylemi esnasında Gerçek fazlasını incelemenin yollarından bir başkasıdır.

Bakış açısının çıkmazları alt boyutunda metinde, iletişimin doğasından kaynaklanan paradokslar incelenmektedir. (xvi) Anlaşmazlık alt boyunda, öznelere ortak bir anlam noktası yakalayamadığı durumlar analiz edilmektedir zira bu anlaşmazlıklar metindeki bakış açısı açmazlarını görünür kılmaktadır. Bu anlaşmazlığı simgesel yapı ile analiz etmenin bir yolu, karakterlerin her birinin diğeri tarafından nasıl duyulacağını belirleyen temsil boyutlarını Lacanyen (xvii) cinsiyet farkı perspektifi ile incelemektir. Lacanyen yaklaşımda tıpkı Oedipus kompleksi penise indirgenmediği gibi, cinsiyet farklılığı da kadın veya erkek biyolojik cinsiyetine indirgenmez. Cinsiyet farklılığı, cinsiyeti ne olursa olsun öznelere birbirlerine karşı çukurlaştığı bir ilişki-eksikliği üzerinden tanımlanır. Örneğin cinsiyet farkı, bir ırk ayırımına yerleştirilerek yerinden edilebilir ve bu yerinden edilme, histeriğin söyleminde konuşan öznenin dışıleştirilmesi ile pekiştirilebilir. Lacanyen yaklaşımın bu alt boyutta sağladığı şey, hem

biyolojik tanımlı cinsiyet farklılığını kat etmek hem de bu zıtlığın ırk ve sınıf gibi diğer güç ve tabiiyet eksenlerini nasıl organize ettiğini göstermektir. Dolayısıyla cinsiyet farkı doğası gereği ideolojik olarak ele alınmalıdır. (xviii) Gerçeğin patlaması alt boyutunda, imgesel ve simgesel olanın dışında, kavranması imkânsız bir üçüncü düzlem olan Gerçek düzlemi incelenmektedir. Analizinin imkânsız olduğu Gerçek, ancak simgesel ve imgesel olanda ortaya çıkmaktadır. Gerçek, öznelere kendileri tarafından ifade edilemeyen ama diyaloglarını mümkün kılan sınırdadır mevcuttur.

Son boyut olan yazılı materyalin yorumlanması, metinde bir yorumun yorumunun yapıyor olması ile ilgilidir. Bir metin okunduğunda, okuyucu neler olup bittiğini anladığı yanılsamasına çekilir. Her türlü okumayı mümkün kılan kültürel kaynaklar -simgesel olan- okuyucuyu, karakterlerin her birinin gerçekten ne anlama geldiğini bildiği fikrine çekebilir. Bu boyutun dikkat çektiği şey, araştırmacının aslında yorumların yorumlarını yapıyor olduğudur. Ancak yorumların ilk katmanının ne anlama geldiğini tam olarak anlamak mümkün değildir. Yorumların kendisi söylem kalıpları içinde yapılandırılmıştır. Lacan'ın işaret ettiği dört söylemden birisi olan "histeriğin söyleminden" daha önce bahsedilmişti. Bu boyutta diğer üç söylem olan efendinin söylemi, analistin söylemi ve üniversite söylemi alt boyutları incelenmektedir. (xix) Efendinin söyleminde, fail (agent) ana gösterenin konumundan konuşur ama aslında efendi de kavrar gibi görüldüğü şeyi tam olarak kavrayamayan üzeri çizili bir öznedir. Parker'ın örneğinde efendi konumunda bir karakter tarih ve biyografi konularında okumalar yaptığını söyleyerek, bir başka karakteri onun objet petit a'sı, yani arzu nesnesi hakkında konuşturarak, daha fazla şey öğrenmek istemektedir.

(xx) Üniversite söyleminde ise fail bilgi konumundan konuşur. Bilgi konumundan konuşan failin karşısında, ötekinin oyeri olan objet petit a vardır. Fail, bir efendi göstereni olarak hakikatin sabit referans noktaları varmış gibi hareket eder. Böylece fail, hitap ettiği kişiyi neden bahsettiğini bilmeyen bir üzeri çizili özne olarak üretir. (xxi) Analistin söyleminde ise fail, gizemli nesnenin, yani objet petit a'nın konumundan konuşarak hitap ettiği ötekiye histerize eder. Analistin bildiği varsayılan özne konumuna yerleşen fail, bölünmüş öznenin yeni efendi gösterenler üretmesini sağlar.

Sonuç olarak, Parker çalışmasında Lacanyen yaklaşım ile bir mülakat metninin analizinde kullanılabilecek 7 boyut ve 21 alt boyuttan oluşan bir kavramsal çerçeve sunmuştur (Parker, 2010).

Lacanyen yaklaşımın kullanım alanı ve kullanım yöntemleri çeşitlidir. Psikanalitik yaklaşım klinik uygulamalarda öznenin aktif katılımını gözetse de Lacan'ın dilbilim ile genişlettiği ve formüle ettiği yaklaşımı özellikle sosyal bilim araştırmalarında özneyi ve sosyal bağlamı ele alış biçiminden dolayı kullanışlı bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Laclau'ya göre (2005, s.85-86) bir kuramsal müdahale gerçekten fark yarattığında asla başlangıçtaki formülasyon alanıyla sınırlı kalmaz ve bilginin o zamana kadar içinde hareket ettiği ufkun bir tür yeniden yapılandırılmasını üretir. Althusser'in sıraladığı örneklerle; Platoncu felsefenin arkasında matematik, rasyonalizmin arkasında Galileo'nun doğayı matematikleştirmesi, Kantçılığın arkasında Newtoncu fizik vardır. Laclau'ya göre ise içinde yaşadığımız Freud çağında, bilinçdışının keşfiyle uyuma çabası içerisindeyiz. Sonuç olarak Freudcu buluşun çekirdeğinde bulunanın bir gelişimi sayılan Lacanyen kuram, sadece klinik ile sınırlı kalmayarak çağdaş düşünceyi kucaklayan bir dönüşümün merkez üssü haline gelmiştir (Laclau, 2009, s.85).

Lacan'ın belki de en büyük buluşu olan ulaşılmaz, eksik bir nesne, dahası bir eksiklik olarak ortaya çıkan objet petit a'nın işlevini sahnelemesiyle entegrasyon sinemasından ayrılan kesişim sineması tartışılmıştı. Özneyi temsil eden gösterenlerin, arzu ve fantazi ayrımı korunarak çöküşlerinin sahnelendiği bir kesişim sineması örneği, bu tez çalışmasının araştırma alanını oluşturacaktır.

Kış Uykusu filmi, gösterenlerin ve söylemin karakterize ettiği öznelarası ilişkilene biçimini ustalıkla gösterebilmektedir. Diğer yandan Kış Uykusu filmi, bilimsel literatürdeki nesnel benlik normundan farklı olarak bir öznellik tartışmasına imkân vermektedir. Böylece Kış Uykusu, liderlik tartışmasının içine öznelliği sığdırabilecek bir yapıt olarak öne çıkmaktadır.

Filmde incelenecek liderlik bağlamı ise bu bölümün girişinde kısaca verilmişti. Bu tartışma film analizinin sonunda yer alan “Efendilik Yolunda Liderin Serüveni” başlığında derinleştirilecektir.

3.7. Araştırmanın Kısıtları

Çalışmada liderlik yaklaşımlarının incelenmemesi ve öznenin liderlik kimliği ile ilişkisinin gösterenler seviyesinde ele alınması araştırmanın en temel kısıtını oluşturmaktadır. Buradaki önemli husus araştırmanın kişilerarası güç ilişkisine veya karakterlerin biyografilerine indirgenemeyecek olmasıdır. Analiz, Lacanyen kurama uygun olarak anlamsız gösterenlere odaklanacaktır. Dolayısıyla araştırma, metnin akışını düzenlemede ve kesintiye uğratmada anlamsız gösterenlerin oynadığı rolü belirlemek ve gösterenlerin işlevini tartışmak üzerine yapılacaktır.

Diğer yandan araştırma için film analizi yönteminin seçilmiş olması başlı başına bir kısıttır. Bir metnin veya filmin yorumu, her zaman bir yorumun yorumudur. Yorumun kendisi söylem kalıpları içinde yapılandığı için, yorumun temel katmanının anlaşılmasının bir yolu yoktur. Bu yüzden film analizi temelde Lacanyen söylem formülasyonlarına, özne ve gösterenlerin ilişkisine yapılacak atıflarla odaklanacaktır.

3.8. Öznelerarasılığın Uğrakları: Kış Uykusu Filminin Bir İncelemesi

“Aslında ilke haline getirdiğimiz şeyler, genellikle birtakım erdemlerle süslenerek topluma gösterilebilecek hale getirilmiş, artık üzerinde düşünmesi ve tartışılması sona erdirilmiş birtakım risksiz ön fikirlerden oluşur. Yani kimse, risksiz ve kimsenin itiraz etmeyeceği genel doğrulardan kendine bir ilke oluşturmakta sakınca görmez. Ayrıca artık sorgulanmayan bu doğrular, dış dünyanın belli bir düzen içinde algılanmasına zemin hazırlar ki, bireysel bütünlük bu karmaşık gerçeklik karşısında korunabilsin.”

-Nuri Bilge Ceylan (altyazi.org dergisine verdiği röportajdan)¹⁸

Lacan 1955'te verdiği ikinci seminerinde (1991, s.307-308), konuşan varlıklar ve makine arasında bir karşılaştırmaya girer. Bir makinede, zamanında gerçekleşmeyen şey öylece kenara atılır ve sonrasında makinede bir istek oluşturmaz. Nitekim bu insan için geçerli değildir ve zamanında gelmeyen her şey askıda kalır. Lacan'a göre bastırmaya karışan da budur. İfade edilmeyen şey hiçbir zaman var olmamıştır fakat bastırılan her

¹⁸ <https://altyazi.net/soylesiler/nuri-bilge-ceylanla-kis-uykusu-uzerine/> adresinden erişilmiştir. Erişim tarihi: 03.08.2020

zaman oradadır, ısrar eder ve olmayı talep eder. Var olmamaktan (nonbeing) var olmaya (being) bu gidiş insanın sembolik düzen ile kurduğu fundamental ilişkidir. Lacan’a göre, tatmin olmakta ısrar eden şeyin tatmini ancak özneler-arası bir tanınma ile mümkündür. Sembolik sürecin sonu, konuşulduğu andan itibaren var olmayanın var haline gelmesidir.

Dolayısıyla konuşmada (speech) bulunan anlam, makine dilinde bulunan enformasyondan farklıdır. Konuşma zamana ve arzuya duyarlıdır. Burada Lacan dil ve konuşma arasında bir ayrıma giderek anlamın ancak konuşma ile doğduğunu ifade eder. Hatta Lacan bu önermesini vurgulamak için kendi içinde çelişkili bir “dil ile hiçbir yere varılmaz” (1991, s.291) ifadesine başvurmuştur. Lacan’ın bu ifadedeki hedefi, kavramsal olarak dilden ayırdığı konuşmanın insani niteliklerle yüklenmesi ve insanlarca sahip olunmasından doğan ayrıcalıklı konumu vurgulamaktır.

Konuşma benzersiz bir anlam üretir çünkü konuşma, öznellik işlevleri tarafından benzersiz bir şekilde yapılandırılmış bir dildir. Bu “konuşma dili” arzu ve bastırma gibi öznellik fonksiyonları tarafından yönlendirildiği için, benzersiz anlamın üretimi mümkün hale gelir. Burada özne ve söylem arasında paradoksal bir kapsama ilişkisi ortaya çıkar. Konuşma, benzersizliği anlamında özne tarafından kapsanmasına rağmen, konuşmanın kendisi öznelğin doğası (arzu, ayna evresi gibi) tarafından kapsanır. Lacanyen öznelğin doğasında yatan ise insanın 1 ve 0 ile kodlanabilir bir makine dilinde olmadığıdır.

Lacanyen öznenin söylem ile girdiği iki boyutlu ilişki, kaynağını dil ve konuşma ayrımından alır. Bu ikili ilişkinin aşırı basitleştirilmiş özeti öznenin söylem üzerinde işlemesi ve söylemin de özneyi etkilemesidir. Söylemi şekillendiren öznellik işlevleri ile söylemi sağlayan sosyal güçler arasındaki bu iki taraflı etkileşim, konuşma üretiminin doğasını anlaşılır kılar. Lacan’ın söylem modeli ilk olarak, benlik içindeki bileşenler birbiriyle etkileşime girdiğinden, sosyal söylemi her zaman saptırabilecek ve kendine özgü bir şekil verebilecek belirli öznellik işlevlerinin (bastırma, arzu gibi) olduğunu ileri sürer. İkinci olarak ise Lacan, özne bir söylem topluluğunda etkileşime girerken, özneye etki eden birçok farklı ve ayrışık söylemin (ideoloji veya bilgi sistemleri gibi) incelenmesi gerektiğini ileri sürmektedir (Alcorn, 1997, s.19-44). Lacan dört söylem formülasyonu ile öznelerin söylemden nasıl etkilendiğini ve öznelerin söylemin üretimindeki konumlarını açıklar. Konuşan öznenin işlevinin dört farklı söylem üzerinde gösterilmesi

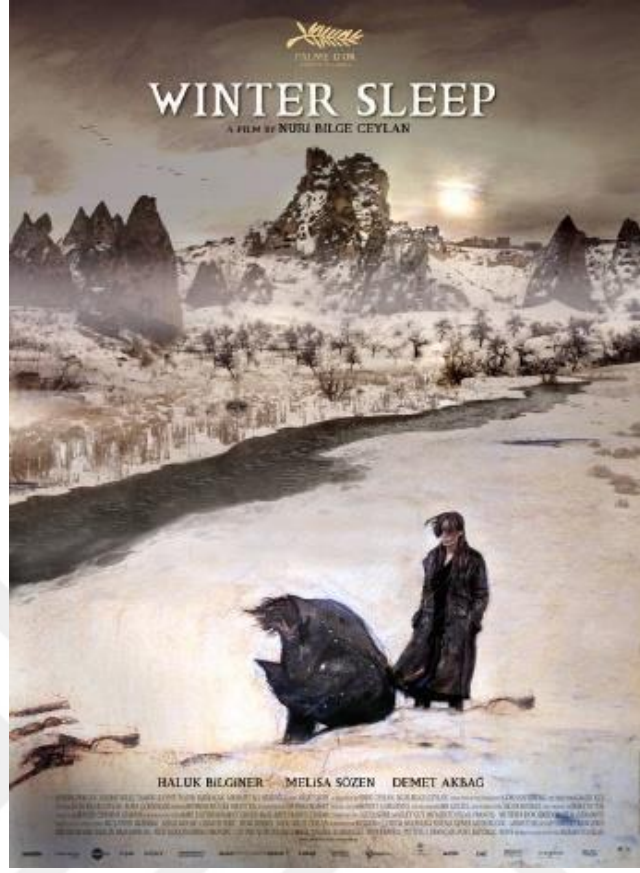
çalışmanın “Öznelerarası Yapılarda Lacan’ın Dört Söylemi” başlığında detaylıca tartışılmıştı.

Konuşan varlığın toplumsal bağ ve simgesel düzlem seviyesinde edindiği sembolik kimlikler ve arzu dünyasının istikrarı fantaziye bağlıdır. Özne, arzu dünyasını canlandıran eksik nesneyi sosyal gerçeklikte aramak için nesnelerle fantazmik ilişkiler kurar. Fantazi, özneye eksikliğin neden olduğu rahatsızlığı bir nesneyle dindirebileceği aldatmacasını teklif eder. Arzu sürekli olarak bir nesneden diğerine doğru ilerler çünkü fantazinin her yeni durağı, öznenin sağlayacağına inandığı tatmini sağlamada başarısız olur. Bu anlamda fantazi aynı kalır ancak arzu, özneyi her nesnenin temsil ettiği doğal başarısızlık nedeniyle imkânsız nesneyi aramaya devam etmeye zorlar. Özne, fantazinin geçmiş bir fantaziye tekrarlamadığına ya da daha önce aradığı nesneyi artık aramadığına inanır. Eğer bu inanç kaybolursa özne arzulamaya devam edemez. Örneğin, yeni bir ilişkiye umut dolu bir şekilde girme becerisi, yeni partnerin aslında yeni bir nesneyi temsil etmesine ve “bu sefer işler farklı olacak” inancına bağlıdır. Böylece fantazi aynı kalır ancak arzu bir başka nesne için sürekli ilerler. Özne nesnenin değişmediğini düşündüğünde ise her yeni ilişki bir öncekinin tekrarı olarak görünür ve arzu nesnesi bir arzu nesnesi olmaktan çıkarak travmatik bir nesne haline gelir.

McGowan’ın önerdiği kavramsallaştırmayla kesişim sinemasının amacı, izleyeni travmatik gerçekle karşılaştırarak öznenin objet petit a ile olan ilişkisinin doğasını sahnelemektir (McGowans, 2008, s.180). Bir kesişim sineması örneği olarak ele alınabilecek Kış Uykusu (Ceylan, Kış Uykusu, 2014) filmi, yönetmeni Nuri Bilge Ceylan’ın resmî sitesinde¹⁹ şöyle özetlenmiştir:

“Kış Uykusu filmi, eski bir tiyatro oyuncusu olan Aydın’ın, Anadolu bozkırlarının ortasında, adeta bir kış uykusuna yatmış gibi görünen ıssız bir mekanda, kendisiyle, hayalleriyle, sevdikleri ve taşrayla kurduğu ve düşe kalka sürdürmeye çalıştığı ilişkilerini konu alıyor. Karı-koca ve kardeşlik bağları da dahil her türlü insan ilişkisinin, çaresizlik, hayal kırıklığı, önyargılar ve çıkışsızlıkla mühürlenmiş olan o ağır kapısını aralıyor...”

¹⁹ <https://www.nuribilgeceylan.com/movies/wintersleep/story.php?mid=3> Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2020.

Kış Uykusu Film Afişi,

Kaynak: <https://www.nuribilgeceylan.com/>

Aydın (Haluk Bilginer), Kapadokya’da Othello isimli bir oteli işleten, aynı yerde yaşayan, yerel gazetede bir köşesi olan eski bir tiyatroçudur. Babasından kalan mülklerle Aydın kendi deyimiyle varlıklı birisidir. Otelde Aydın ile birlikte ondan yaşça genç eşi Nihal (Melisa Sözen) ve problemli bir evlilikten sonra eşinden boşanmış kız kardeşi Necla (Demet Akbağ) da yaşamaktadır. Aydın için çalışan ve kiraların toplanması, arabanın bakımı gibi işlerde ona yardımcı olan Hidayet (Ayberk Pekcan) ise Aydın’ın çevresinde sıkça yer alan bir diğer karakterdir.

Slavoj Žižek’e göre özne, öznelleşme-anlatısı yoluyla değil, yani geçmişten gelen gelenek parçalarından inşa edilen bireysel mit aracılığıyla değil; bunun yerine, bireyin geleneksel ağdaki desteğini kaybettiği anda ortaya çıkmaktadır (Žižek, 1993, s.42). Karakterlerin çatışmalarından doğan diyaloglarla bir makale-film özelliği (Lodge, 2014) taşıyan Kış Uykusu, Lacanyen söylemlerin vurgusunu taşıyan diyaloglarla,

karakterlerin sembolik kimlikleri için mücadelesi, klinik yapıları ve özellikle film sonunda Aydın karakterinin Gerçek'e yaklaşmanın ortaya çıkardığı alt-üst oluşla analiz olanakları bakımından zengin bir kesişim sineması örneğidir.

Çalışmanın devamında filmin bazı kilit sekansları ve diyalogları bir giriş olarak Lacan'ın üç düzlemi ve klinik yapılar etrafında tartışılacak, ardından Nihal ve Aydın arasında arka arkaya 3 farklı sahnede geçen diyaloglar dört söylem perspektifiyle detaylıca ele alınacaktır.

3.8.1. Simgesel, İmgesel ve Gerçek Arasında Öznelerarasılık

Film, Aydın'ın Kapadokya bozkırlarında tek başına dolaştığı bir anda başlar. Otele döndüğünde bir müşteri Aydın'a otelde diziler için at olup olmadığını sorar. Aydın, otelde at olmadığı cevabını verir. Otelin salonuna giden Aydın, otelde çalışan Fatma'ya (Rabia Özel) eşinin ve kız kardeşinin uyanıp uyanmadığını sorar. Sonrasında çalışma odasına geçen Aydın, internet üzerinden yolkı atlarını araştırır. Ardından cama doğru ilerleyen Aydın camdan dışarıya baktığı sırada ekranda Kış Uykusu yazısı belirir.

Bir sonraki sahnede Aydın, Fatma'nın otelde çalışan eşi Hidayet (Ayberk Pekcan) ile birlikte otele bir at edinmek için at terbiyecisine giderler. Dönüş yolunda Hidayet bir şeyler almak için arabadan indiği sırada Aydın, kendisine öfkeyle bakan bir erkek çocukla göz göze gelir ama sebebini anlamadan, bir rahatsızlıkla kafasını çevirir. Dönüş yolunda Aydın Hidayet'e sorar:

Aydın: Ötekenden var mı bir haber, icradan sonra ödedi mi bir şey?
Hidayet: Yok Aydın Bey, o da ödemedi bir şey. Tahliye davası açtık, çıkartırız diyor 1-2 ay içinde avukat.

A: Nereye çıkartıyorsun Hidayet ya. Kiracıyı koruyor kanunlar.

H: Bunlar o taktikleri nereden bilecek Aydın Bey? Avukat bile tutacaklarını zannetmiyorum.

A: Valla bazen şeytan diyor baba yadigarı falan dinleme, sat kurtul hepsini.

H: Esasında bunlar sizi biraz da yumuşak görüyor ya Aydın Bey ondan böyle yapıyorlar.

A: Yoksa yok buralarda öyle şey, kira ödememek falan. Kira ödememek neymiş ya?

A: Allah Allah sen de şimdi Hidayet yumuşak olmayıp ne yapacaksın? Biz yumuşak olup da ne yapıyoruz ki? Ödemeyeni veriyoruz avukata dayıyoruz icrayı. Daha ne yapacağız?

H: Valla Aydın Bey, aslında bunlara yapılacak çok şey var da... Neyse.

Aydın'ın sorusunda borcu kimin ödemediği, neden ödemediği gibi bir sorgu yoktur. Žižek'e göre para, egemenliğin toplumsal ilişkilerine aracılık etmek anlamında kendisini bir madde olarak sunar (2014, s.6). Öznelerarası ilişkilere aracılık eden rolüyle para, sadece kendi kendisini gösteren bir mutlak gösterendir ve diyalogda herhangi bir kişiselleştirmeden uzak olan borç sadece parada nesneleşir. Aydın'ın kiracıdan tahsil edilemeyen parayı kanun yoluyla elde etmeye çalışması Hidayet'e göre "yumuşaklık"tır. Aydın'ı temsilen borçlularla görüşmek durumunda olan Hidayet ise borcun ödenmesi için güç ve sertlik yolunun gerektiğini ima eder: "...Aslında bunlara yapılacak çok şey var da..."

Sonuç olarak iki farklı sosyal gerçeklikten konuşan karakterler, para göstereni söz konusu olduğunda ortak bir anlam noktası yakalayamaz ve bakış açısının çıkmazına rastlanır. Böylece Aydın'ın konumu Yasa'ya uygun simgesel kayıttadır. Hidayet'in konumu ötekine üstünlüğünü dayatan ve ona saldırganlık ile giden imgesel kaydın konumudur.

Hidayet'in "neyse" sözü biter bitmez arabanın içindekiler, yolcu tarafındaki camı kıran bir taşın gürültüsüyle irkilir. Taşı atanı yakalamak için arabadan fırlayan Hidayet biraz sonra bir çocukla arabadaki Aydın'ın yanına gelir. Taşı atan, az önce

Aydın’a öfkeyle bakan, kiracısı İsmail (Nejat İşler)’in çocuğu İlyas’tır. Hidayet’ten kaçarken dereye düşerek ıslanan çocuk, Aydın ve Hidayet’in kiracıya gitmeleri için bir fırsat doğurmuştur: *“Aydın Bey, şimdi bu ıslandı. İsterseniz hemen götürelim de hasta masta olmasın.”*

Hidayet, İsmail’e olayın ne kadar ciddi olduğunu, taş yüzünden yoldan çıkmalarına az kaldığını anlatır: *“...Seninki soteye yatmış. Yolum kıyından dayandı taşı, kırdı bizim camı. Az kalsın çıkıyordum yoldan...”* “Ha benim İlyas, taş attı kırdı camı diyorsun öyle mi?... Şuncacık çocuğun attığı taş kırar mı camı ya?” “Artık orasını sen daha iyi bilirsin İsmail, senin oğlun ne de olsa.” “Saçma sapan konuşma lan, ne diyeceksen açık de.” “Diyecek bir şey yok, aha cam orda. Asıl sen ne diyeceksin onu söyle. Yani öyle basit bir olay değil ya, uçuyorduk İsmail resmen... yanlış mıyım?...” “Neyse, neyse veririz borcu neyse.” “Ya kardeşim sırf borç meselesi değil, sen önce çağır bi’ çocuğu sor bakalım derdi neymiş ya.”

Konuşmanın devamında İsmail oğlunu çağırır: “Taşı sen mi attın oğlum?...” İlyas’ın başıyla onaylamasıyla İsmail çocuğa tokat atar: “Git şimdi.” Bütün bunları Aydın, evin bahçesinin dışına park edilen arabanın yanında izlemektedir. İsmail tekrar konuşur: “Nasıl? İyi mi? Oldu mu şimdi? Rahatladınız mı? Kırılan camın diyeti için bir tane tokat. Yetti mi size? Yoksa çağırıp birkaç tane daha vurayım mı?”

Sonuçta İsmail, misafirlerin kira ve kırılan pencere için geldiğini düşünür. Hidayet ve Aydın arasındaki diyalogda hiçbir öznellik taşımayan, değeri sadece kendi değerini gösteren paranın karşılığında çocuğuna bir tokat atar. Para, İsmail için mutlak gösteren olarak simgeleşmez ve İsmail bu konumun gerektirdiği körlük konumuna yerleşir. İsmail, Lacan’ın deyimiyle en yüksek gösterenin taşınması imkânsız ağırlığını taşır. İsmail için para kendi kendisini gösteren mutlak bir gösteren değildir: *“Kırılan camın diyeti için bir tane tokat”*. İsmail’in yerleştiği göstereni tanımayan gerçekçinin konumu, Lacan’a göre en rezil embesillik simgesi haline gelmeye uygun olan konumdur ve bu embesilliğin kaynağı ne birey ne de topluluktur; kaynak özneliliğin kendisidir (Lacan, 1972, s.69). İsmail’in üçlü ilişkideki konumu böylece Poe’nun hikâyesindeki Kral’ın Gerçek konumuyla benzer. İsmail’in alt-üst oluşu, ana gösterende açılan delikten taşar (Lacan, 2007, s.189).

3.8.2 Nevrotik Kırılım: Öteki'nin Arzusunda Olmayı Arzulamak

Bir başka sahnede Aydın, arkadaşı Suavi'yi (Tamer Levent) oteline davet etmiştir. Amacı köşeyazarlığı yaptığı yerel gazetenin okurundan bir e-posta ile gelen maddi yardım isteği konusunda Suavi'den destek almaktır: “Yani önemli bir şey değil de senin çiftliğin orda Garip diye bir köy var ya...” “Var öyle bir şey de ben görmedim...” “Neyse, orada halk eğitimden bir kızcağız geçen gün bir mektup yazmış. Aslında ben böyle şeylere pek ihtimam etmem de bu mektup bi tarafıma dokundu nedense. Artık yaşılanıyor muyuz ne oluyorsa. Dikkate alınabilir mi acaba diye de düşündüm, sana bir sorayım dedim.” “Ne istiyormuş yardım falan mı?” “Yani atla deve bir şey değil de... Önemli olan kız samimi mi, yoksa başka bir şeyin peşinde mi ben anlamadım. Sen insan sarrafı olduğun için mektuptaki detaylardan şıp diye anlarsın neyin ne olduğunu” Sonrasında Aydın, mektubu okumak için bilgisayarının başına geçer. Tam oturduğu sırada aklına eşi Nihal'i çağırarak gelir: “Aslında bizim Nihal de yardım işlerini çok sever, onu da çağırırsak mı?”

Ardından Aydın, Nihal'i çalışma odasına çağırır ve Nihal odaya girer. Suavi ile Nihal, Nihal'in gençliği etrafında dönen şakacı bir sohbete girmişken sohbet Aydın tarafından kesilir: “O zaman ben Nihal'e de özetleyeyim... Bir mektup aldım geçen gün... Özetle yardım istiyor”. Aydın mektubu okumaya başlar:

“Sayın Aydın Bey, öncelikle şunu söylemek isterim ki sizin ve yazılarınızın büyük bir hayranıyım. Yerel gazetemiz Bozkırın Sesi'nde yer alan yazılarınızı her hafta sabırsızlıkla bekliyor, engin birikimleriniz ve cesur fikirlerinizden faydalanabilmek için can atıyorum. Ve inanın ki biz olgunlaşma enstitülü öğretmenler olarak kasabamızın sizin gibi bir değere sahip olmasından dolayı gurur duyuyoruz. Falan filan Neyse buraları geçelim...”

Mektubun devamı Aydın'a övgüyle karışık dikiş, nakış, el işi gibi eğitimler veren bir grup öğretmenin yaptırmak istediği binanın yarım kalmasından dolayı istediği yardımı içermektedir. Aydın sorar: “...Bilemiyorum, yani kızcağız iyi niyetli, temiz, akıllı bir kıza benziyor. İdealist, girişken, gözüpek olduğu belli. Sanki biraz yardımı hak ediyor gibi. Ne dersiniz? ... Ha Nihal?” Nihal yardım etmeye ikna olmaz: “Valla doğrusu bana pek şey gelmedi. Böyle mailler her gün geliyor bana oradan biliyorum.” “Peki, tam olarak ne

açıdan şey gelmedi?” “Yani böyle bir iş için sıfırdan bir bina yapmak fazla lüks değil mi? Küçük bir köy sonuçta. Böyle şeyler için normalde muhtar bir yer gösterir, biraz düzenlersin falan. Ne bileyim idare edersin. Bana biraz haddini bilmemek gibi geldi o yüzden...” Ardından Suavi’ye fikrini soran Aydın, Suavi’den de olumlu bir cevap alamaz. Aydın tekrar Nihal’e yönelir: “Beni biraz şaşırttığını söylemek zorundayım Nihal.” “Neden?” “Yani ne bileyim. Sayende yıllardır bu otel bir otel gibi değil de bir hayır kurumu gibi çalıştığı için belki de.”

Aydın, Nihal’in çevredeki köy okulları için yürüttüğü yardım kampanyalarına olan ilgisine rağmen bu yardım isteğini hemen geri çevirmesine şaşırmıştır. Nihal bunun bir öncelik meselesi olduğunu, en yakındaki köy okullarının tavanlarının aktığını söyler: “Belki haberin yok ama ne zamandır bu konuyla ilgili yardım toplamaya çalışıyoruz. Ama nedense senin hiç ilgini çekmedi. Şimdi ne oldu da birdenbire böyle yardımsever kesildin anlamadım doğrusu.” Ardından Nihal konuklarının geleceğini söyleyerek kalkar.

Nihal’i çağırmak Aydın’ın aklına o an mı gelmiştir, yoksa zaten planlanmış mıdır bilinemez. Nitekim Aydın’ın kendisine övgülerle başlayan e-maili okuması ve Nihal’in olanları sıkkin bir ifadeyle izlemesi nevrotik bir evliliğin tarifi gibidir. Nevrotik özne ötekini arzulayan değil, öteki tarafından arzulanan olmayı istemektedir. Küçükparlak’a göre ötekinin arzusunda olmayı tanımak çok zor değildir: Örneğin ötekinin arzusunda olmayı istemeyen özne ne giyinmeye ne konuşmaya ihtiyaç duyar (Küçükparlak, 2017, s.150). Psikotiğin simgeselin reddi anlamına gelen bu yaklaşımı nevrotik için geçerli değildir. Dolayısıyla Lacan’da bir semptomlar topluluğu değil, öznenin altında yatan klinik bir yapı olarak nevrotik, toplumun genelinde görülmesi itibarıyla en normal klinik yapıdır. Lacan, nevrotik yapıyı kaygının üstesinden gelme yöntemlerine göre ikiye ayırır: (i) Obsesif nevrotik ve (ii) histerik.

Bu sekans Aydın’ın klinik yapısına dair indirgemeci de olsa bir şeyler söylemektedir. Öznenin Öteki’den beklediği cevap ile kuracağı fantazisine (Lacan, 2017b, s.31) paralel okunabilen nevrotik klinik yapı, öncelikle Aydın’ın e-maili okumadan önce planlı veya plansız bir şekilde Nihal’i çağırmasıyla, mailin övgü dolu kısımlarının uzunca bir süre atlanmamasıyla belirir. Bu, Aydın’ın arzusunun Nihal’in

arzusunda olmak olduğuna dair bir sinyal kabul edilebilir. Obsesif nevrotiğin sorusu²⁰ ölüm güdüsüyle ilgilidir ve simgesel düzleme ilişkindir. Lacan’a göre obsesif nevroitik, Öteki’den edinmeye çalıştığı arzu nesnelerini narsisizminin kafesine sürükler ve nereden geldiğini bilmediği saygısını ve bağlılığını içinde oturduğu bu kafese yönlendirir (Lacan, 1966, s.67). Böylece Aydın, narsisizmin kafesinde oturan obsesif nevroitik özneyi anımsatır. Sekansın sonunda ise Nihal, Aydın’ı arzulamadığını birtakım mantıksal argümanlar eşliğinde sunar. Bu travmatik an için Aydın’ın cevabı bir hayal kırıklığının ifadesi olur.

3.8.2.1 Histerik Kırılım: Kötülüğü Sorgulamak

Bir sonraki sekansta köşesi için yazı yazan Aydın’ın hemen arkasında ablası Necla oturmaktadır. Aydın, gazete için yazdığı son yazıyı Necla’ya okuyup fikir danıştıktan sonra Necla sorar:

“Ya sana bir şey soracağım. Kötülüğe karşı koymamak ne demek sence?” “Nasıl?” “Kötülüğe karşı koymamak diyorum. Ne demek sence?” “Kötülüğe karşı koymamak?” “Sence bu söz ne anlama geliyor?” “Yani bir gün hırsızlar senin üstüne çullanıp seni soymaya kalkıyor, sen de karşı koymuyorsun, bu işte.” “Hayır örnek vermeni değil mantıksal bir açıklama getirmeni istiyorum.” “Hayır bunun bir mantığı var mı ki mantıksal bir açıklama istiyorsun. Mantıksal açıklama. Kötülüğe karşı koymamak. Kötülüğe karşı koymamak, ahlak çerçevesinde kötülük diye adlandırılan olaylara kayıtsız kalmaktır. Oldu mu? Bu mu?” “Şimdi mesela biz kötülüğe karşı koymama düşüncesini davranışımızın temeli yapsaydık sonuçta nasıl bir yaşantımız olurdu acaba?” “Nasıl bir yaşantımız mı olurdu? Nasıl olacak, hırsızlar katiller sapıklar bayram ederdi, yeryüzünde taş üstüne taş kalmazdı.” “Ne kalırdı öyleyse?” “Ne mi kalırdı? Bir sürü başı bozuk serseriyle tımarhaneler falan kalırdı herhalde ne bileyim.” “Bilmiyorum belki de haklısın. Ama ben yine de senin gibi kolaycı davranamıyorum doğrusu.” “Ben ne yaptım kolaycı davranıp?” “Yani biraz daha üzerine düşünsen diyorum sen hemen hallettin mevzu.” “Halletmedim, mevzu basit. Kötülüğe karşı koymamak, kötülük yapıyor sen de karşı koymuyorsun bu. Ne var bunda başka düşünecek?”

²⁰ Evans’a göre (2002, s.129) olmak ya da olmamak (to be or not to be) bu soruya bir örnektir.

Tartışma sonraki sahnede, Necla, Nihal ve Aydın'ın beraber ettiği bir kahvaltı esnasında devam eder. Necla konuşur: "Bana yine de kötülüklerle boğuşmamızda bir tür sahtekarlık var gibi geliyor. Birtakım şeyleri açıklamıyormuşuz, gizliyormuşuz gibi yani...Belki (kötülük yapan) yaptığı işten bir anda utanacak, belki vicdan azabı duyup suçunu itiraf edip teslim olacak. Ona bir fırsat vermek gerekmez mi?" "...Olur mu canım öyle saçma şey? İki üç kişi pişman olup belki vicdan azabı çekebilir diye yüzlerce insanın ölümüne göz mü yumulsun yani? Dizilerde bile yok böyle saçmalıklar."

Aydın yine kötülüğün ne olduğu konusunda, önceki diyaloga benzer net bir tavır takınır. Eşi Nihal'e göre ise Aydın meseleyi anlamamazlıktan gelmektedir.

Burada nevrotik klinik yapı altında incelenen obsesif nevrotik ve histeriğin farkıyla karşılaşırız. Lacan Écrits'te, "'The Subversion of the subject and the Dialectic of Desire in the Freudian Unconscious'" bölümünde (1966, s.245), obsesyonu histeriden ayırt etmek için bazı yapısal kriterler önermektedir. Hem histeriğin hem de obsesifin kökeni fantazi, yani öznenin Öteki'nin arzusu ile ilişkisinin bir biçimidir. Lacan'a göre obsesyonunda, özne yok olmasını önlemek için Öteki'nin arzusunu reddeden bir fantazi kurar. Histeride ise arzu, öznenin kendisini nesneden azade etmesiyle gelen tatmin eksikliği ile sürdürülür ve histerik kendisini arzunun nedeni ile değil, eksikliği ile özdeşleştirerek başka birinin arzusunu sürdürür veya başkasının arzusunu kendi arzusuna dönüştürür. Histerik öznenin tezahürü, yoksunluğun mutlak bir seviyeye çıkarılmasıdır. Böylece histerik özne ana gösterenin reddedilmesi ile ortaya çıkar: Histerik, tanımlayan gösterene hayır der (Palomera, 1996, s.Miller, 2005).

İndirgeyici bir karakterizasyonla, kötülük tartışmasında Aydın'ın konumu obsesif klinik yapıya, Necla'nın konumu ise histerik klinik yapıya benzetilebilir. Histerik, imgesel ötekiyi suçlayarak kendi çatışmasını dramatize ederken, obsesif hem kendi hem de başkaları üzerinde bir efendileşme için dünyayı ve dünya içindeki başkalarını kategorilere ayırır (Parker ve Pavón, 2013, s.59).

Necla, özneye ahlaki bir konum atfeden bir ana göstereni, "kötülük" gösterenini tartışmaya açar: "*Bana yine de kötülüklerle boğuşmamızda bir tür sahtekarlık var gibi geliyor. Birtakım şeyleri açıklamıyormuşuz, gizliyormuşuz gibi yani.*"

Bu, ana gösterenleri sorgulayan bir histeriğin konumudur. Bunun yanında Necla'nın tartışmasının imgesel öteki üzerinde, kendisi ve/veya bir başkası üzerinde durduğu görülmektedir. Aydın, kötülük gösterenini anlamlandırma zincirinde hiçbir boşluk taşıymıyormuşçasına karşılar ve konuşmasını bunun üzerinden üretir. Aydın, kötülüğe cevap verilemeyen bir dünyanın “*bir sürü başı bozuk serseriyle tımarhaneler*”e kalacağını söyleyerek kötülüğün ait olduğu kategorileri ilan eder ve kendisinden ayırıştırır: “*İki üç kişi pişman olup belki vicdan azabı çekebilir diye yüzlerce insanın ölümüne göz mü yumulsun yani?*”

3.8.3. Dört Söylemin Üzerinde Fail ve Öteki

Bir başka sahnede Aydın, dışardan otele döndüğünde salonda yaklaşık 10 kişinin, Nihal'in yardım etkinliği için toplandığını görür. Arkadaşı Suavi de orada, Nihal'le konuşmaktadır. Suavi'ye hâl hatır sorduktan sonra Aydın, Nihal'e döner:

“Kutlama falan mı var?” “Yok ya, toplantımız olacak işte.” “(Gülerek) Toplantı mı? Bu ne gizem yahu askeri şura toplantısı mı, ne toplantısı?” “Yok söylemedim mi? Söyledim ben sana.” “Nerde o, ne zaman söyledin?” “Vallahi ne bileyim söyledim işte sen de hmm falan dedin, hatta bir garipsedim ilgilenmiyorsun diye. Neyse boşver, seninle bir alakası yok zaten. Bizim işte... Bilmiyorsun sanki.” Kısa bir sessizlikten sonra, Aydın: “Nihal, sen nerde söyledin bana tam olarak?” “Hatırlamıyorum.”

Suavi gülümseyerek konuşur: “Baba, senle bir ilgisi yokmuş işte.” Aydın da gülümseyerek cevap verir: “Öyleymiş.” Nihal diğer konukların yanına döner, Suavi ve Aydın birlikte oturup laflarlar. Aydın, Suavi'ye nasihat verir: “Bana bak, gaza gelip varını yoğunu kaptırma bunlara ha, sen şimdi hayır da diyemezsin.” Suavi nasihati espriyle yanıtlar: “Bende o göz var mı baksana sen”

Aydın Suavi'ye böyle ortamların ona göre olmadığını, kalkacağını söylediğinde, köy okulunun öğretmeni Levent (Nadir Sarıbacak) toplantıya dahil olur. Aydın, Levent'le tanışmak için kalkar ve kendini tanıtır. Nihal, toplantıya yeni katılan Levent'in yanına gelir: “Levent ne içersin ne getireyim sana?” “Ya acaba, senin şu meşhur kahve likörü var ya, ondan alayım ben biraz.” Nihal ardından diğer konuklara bir şey isteyip

istemediklerini sorar, aynı likörden Suavi de ister. Nihal, Aydın'ın suratına bakmadan ayrılırken Aydın Nihal'e: "Ben de bir çay alırım Nihal." der.

Likörleri getirdikten sonra Nihal mutfağa geri döner ve mutfağın kapısından Aydın'a seslenir: "Aydın, bir bakar mısın şu mutfağın elektriğinde bir sorun var galiba." Aydın mutfağa gider. "Noldu, neresi yanmıyor? Burası mı?" "Ya kusura bakma, seni çağırmak için öyle söyledim de. Yanlış anlama tabii ama, bu toplantının özel bir toplantı olduğunu söylemek istiyorum." "Yani?" "Yani uzun zamandır yaptığımız çalışmaların neticesinde, bazı şeyleri sonuca bağlamak için yapacağımız bir toplantı." "Yani?" "Yani bizi yalnız bırakmanı rica edeceğim." "Siz konuşun canım ne konuşacaksınız. Benden gizli saklı bir şeyiniz mi var?" "Canım, bi gizlilik meselesi değil." "İyi de Nihal senin bu yaptığın nezaketsizlik olmuyor mu ya?" "Niye öyle olsun ki? Sadece bu toplantının özel bir toplantı olduğunu söylüyorum." "Memlekette kime söylesen kıcıyla güler buna. Erkekleri toplamışssın eve kocana git diyorsun." "Ne alakası var? Zaten kadın var içeride. Üstelik birazdan daha da gelecek. Sadece sen olduğun zaman işler karışıyor onun için istemiyorum. Her işe burnunu sokuyorsun. Bırak da sen olmadan biz bildiğimiz gibi halledelim bu sefer." "Valla Nihal, ben böyle bir toplantı yapacağım, sen geleceksin, ben sana asla böyle bir nezaketsizlik yapmazdım... Anlamıyorum hakikaten... Ben zaten kendim anlar giderdim icabında. Ben sadece senin bana bunu söyleme cüretine ve cesaretine sinir oluyorum." "...Peki o zaman, istediğin gibi olsun, bu durumda ben gideyim sen kal." diyerek Nihal mutfaktan ayrılır.

Bunun üzerine Aydın kendi çalışma odasına geçer. Bir süre orta çağda doktorlar tarafından kullanılan bir veba maskesiyle oturur. Ardından odasından çıkar, gizlice camdan toplantıyı gözetler. Bir süre sonra otele girer ve otelden ayrılan bir müşteriyle biraz konuştuktan sonra Nihal'in odasına çıkar. Aydın'ın odaya çıkmasından sonra Nihal ve Aydın arasında üç farklı sahnede süren bir konuşma gerçekleşir. Çalışmanın devamında bu konuşmanın ilk iki sahnesi sırasıyla efendinin ve üniversitenin söylemine, üçüncü sahne ise filmin sonuna etki eden sonuçları ise analistin söylemine örnek verilecektir.

3.8.3.1. Efendinin Söyleminde Öznelerarası Konumlar

Nihal'in odasına giren Aydın söze başlar:

Aydın: Nihal Rahats... (Nihal elindeki kağıtları toparlar) Saklamana gerek yok canım, bakmam. Bir şey sorup gideceğim sadece.

Nihal: Sor Aydın.

A: Eee... Akşam toplantıda yardım da topladığınızı öğrendim. Doğru mu?

N: Evet topladık. Ne olmuş?

A: Sen niye bana söylemedin ki?

N: Söylemem mi gerekiyordu?

A: Yani. Gerekmese de söylemen iyi olurdu. Bakarsın ben de yüklü bir katkıda bulunmak isteyebilirdim.

N: Bence bu pek iyi bir fikir sayılmaz. Zaten şu anda her şey yolunda. Sana ihtiyaç yok, sağol.

A: Olur mu canım öyle şey? Her zaman ihtiyaç vardır. Kaldı ki ben varlıklı bir adamım, eğitime öğretime yardım etmek istememden daha doğal ne olabilir?

N: İyi de senden kimse böyle bir şey istemedi.

A: Nihal'cim senden de kimse bir şey istemiyor ama bunun için evimizde koskoca bir komite bile kurmuşsun da haberimiz yok.

N: Bana bak Aydın lütfen, son iki yıldır kimse kimseye karışmadan huzur içinde yaşayıp gidiyoruz. Noldu ki şimdi birdenbire? Dün yanıma geldiğinde amacın beni ve misafirlerimi küçük düşürmek ve aşağılamaktı. Anlamadım mı sanıyorsun?

A: Kim ben mi? Aklımın ucundan bile geçmedi.

N: Bırak Allah aşkına. Dün gece sinirden uyku kaçtı. Yine geçmiş yıllardaki gibi kavgalara, didişmelere başlayacaksa burada asla kalamam onu söyleyeyim.

A: (Biraz sessiz kaldıktan sonra Aydın odadaki koltuğa oturur.) Tehdit mi ediyorsun?

N: Ya Allah aşkına ne tehdit edeceğim? Olacak olan şeyi söylüyorum.

A: Peki diyelim gittin, nereye gideceksin?

N: Valla nereye olursa oraya gideceğim Aydın bilmiyorum. İstanbul'a gideceğim. Ne olmuş yani bir iş bulur çalışırım, Allah Allah.

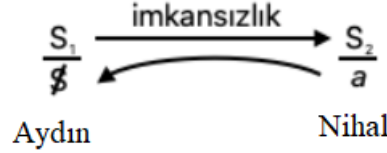
A: Aaayy Nihal, ah Nihal iki gözüm ah. Yıllardır aynı davulu dövüp durmaktan bıkmadın ya. Sanki ben seni burada zorla tutuyorum. Ben sana hiçbir zaman engel olmadım ki, oldum mu? Ne zaman istersen git. Hatta bence git bir dene. Bir işe gir asgari ücretle. Sabah 8 akşam 6. Çıktıktan sonra halin ve vaktin kalırsa dünyayı kurtarmaya devam edersin.

N: Gerekirse yaparım. Burada senin gibi kibirli bir adamla ömür tüketip bir asalak gibi yaşamaktan bin kat iyidir. Sayende boşluk içinde yüzüyorum. Senin sırtından geçiniyorum, senin parayı yiyorum ama özgürlüğüm ve hiç kimsenin işine yaramayan sadakatimle ödüyorum bunu. Üç kuruşluk bir yardımı bile başkasının parasıyla yapmak zorunda olmak ne demek biliyor musun sen?

A: Hayır bilmiyorum. Neden? Çünkü bunu bilmemek için çocukluğumdan beri köpek gibi çalışıyorum. Çocukluğumu da gençliğimi de yaşayamadım. Rahat batıyor size ya. Valla. Şükretmek denen şeyden zerre nasibini almamışsın (Aydın kalkar ve kapıya yönelir.). Ayrıca senden çok rica ediyorum. Bu gizli gizli buluşmalara, benden habersiz evimde düzenlediğin bu toplantılara bir son ver. Ben evime sadece yakından tanıdığım insanları alırım. O hergele takımı hayır işleriyle uğraşmak istiyorsa kendine başka bir yer bulsun. Kimse buraya gelip gecenin bir vakti -bravo yaşa- diye bağırıp benim huzurumu kaçıramaz. O öğretmen olacak zibidinin de çok umurundaydı sanki. Yok okulun şuyu eksikmiş buyu eksikmiş. Herifin tek amacı düpedüz senin gibi canı sıkılan sinir hastalarını yakalayıp tuzağa düşürmek.

Nihal cevap vermez, Aydın odadan çıkar.

Efendinin Söylemi

Şekil 27: Efendinin Söylemi Üzerinde Karakterler

Nihal ve Aydın arasında geçen konuşmada belirgin bir Hegelci efendi-köle diyalektiğine rastlanır. Köle, çatışmayı sonuna kadar sürdürmek yerine yenilgiyi kabul ederek özerklikten yoksun bir hayatı tercih eder. Böylece efendi, yaşama karşı öz-bilincini tercih ederken köle özgürlüğünden olmak pahasına yaşama sadık kalır. Kölenin vazgeçtiği şey Nihal’in sesinde var olur: “...Özgürlüğüm ve hiç kimsenin işine yaramayan sadakatimle ödüyorum bunu.”.

Kendisini simgesel bir tanınmayla tatmin eden efendi ise köleyi sağ bırakır. Köle, gerçek olanı kaybetmemek için simgesel ölümünü kabullenirken, efendi gerçeği yok etmek yerine simgesel zaferini kabullenir. Şiddetin ebedileşmesinden önce gelen bu simgesel anlaşma çatışmayı düzenler (Dolar, 2009, s.256).

Efendinin konumu ancak mutlak efendi olan ölümün ertelenmesi ile mümkündür. Köle ise kendi bakış açısından bütünüyle kendisi olabileceği, öznelliğini tam olarak üzerine alabileceği gün için efendinin ölümünü bekler. Lacan *Écrits*’te (1966, s.73) bundan bahseder. Köleye güç uygulayan şey efendiden ziyade, kölenin kendi emeği üzerine olan hisleridir. Öyle ki her şeyi kuşatan mecburi çalışma eylemi, öznenin boş zaman aktivitelerini dahi kapsar. Köle kendisinin ölümlü olduğunu bildiği için efendinin bir gün ölebileceğini bilir. Böylece efendiye emeğini sunan köle, efendinin öleceği güne dek hazdan uzak kalmayı kabullenecektir. Bu anlamın sürdürülmesinin tek koşulu ise efendisinin ölümünü bekleyen kölenin, efendiyle kurduğu öznel ilişkidir.

Nihal'in kendi kendisine üstlendiği bir yardım kampanyası söz konusudur. Nihal hazzın artık ona yasaklanmadığı günü, efendisinin ölümünü, yardım kampanyasıyla sembolik olarak kurgular. Nihal için bu yardım kampanyası, Aydın'ın içinde olmadığı bir sosyal gerçekliğin canlandırmasıdır. Aydın kampanyaya dahil olmak için Nihal'in odasına geldiğinde kağıtları toplaması, Nihal'in Aydın'dan bir şey gizlediği anlamına gelmez, Aydın'ı gizlediği anlamına gelir. Aydın'ın kampanyaya karışması, hatta orada varlığıyla bulunması, Nihal'in kendi kurduğu düzenin dağılması anlamına gelir: *“Zaten şu anda her şey yolunda. Sana ihtiyaç yok, sağol.”* Nitekim Nihal'in cevabı Aydın tarafından neredeyse anlaşılmaz: *“Olur mu canım öyle şey? Her zaman ihtiyaç vardır.”*

Bu noktada öznelerarasılıkta bir efendi söyleminden bahsetmek de mümkün hale gelir. Aydın, odaya girdiği anda bölünmüş özneyi temsil eden ana gösterenlerle (S1) özdeşleşmiş olarak Nihal'e hitap eder: *“...Varlıklı bir adamım, eğitime öğretime yardım etmek istememden daha doğal ne olabilir.”* Bilginin konumunu işgal eden Nihal'e (S2) neyi yapıp yapamayacağını net bir şekilde söyler: *“Bu gizli gizli buluşmalara, benden habersiz evimde düzenlediğin bu toplantılara bir son ver.”* Efendi söyleminde, “yap çünkü ben öyle istiyorum” diyen efendinin varlığı burada netleşir. Nihal, kendisini eyleme (bir eylemi sonlandırma eylemi de olsa) çağırın bu çağrıyı susarak karşılar. Aydın'ın ana gösterenlerle (varlık, eğitim öğretime önem veren, doğruyla yanlış ayırt edebilen) maskeleyiği özneliği, yani söyleminin kaynağı olan hakikat, kendi özneliğinden başka bir şey değildir. Bu noktada semptomun ne olduğunu söylemek fazla indirgemeci olsa da Aydın semptomun nerede aranacağına dair ipuçları verir. Öncelikle çalışma hayatından, çocukluğunu yaşayamamasından ve bunların sonuçlarından bahseder. Son noktayı ise kaynağının kendi olduğu sabit bir referans noktasıyla, söylemin hakikatine kendisini koyarak yapar: *“Ben evime sadece yakından tanıdığım insanları alırım.”*

3.8.3.2. Üniversite Söyleminde Öznelerarası Konular

Aydın, Nihal'in yanından ayrıldığı ilk konuşmadan bir süre sonra tekrar Nihal'in odasına döner.

Aydın: Neden beni anlamıyorsun ki Nihal? Hı? Neden haksızlık ediyorsun bana? İstediğin her şey üzerine yemin ederim, geldiğimde bir tek amacım vardı. Sana yardım etmek, senin yanında olmak.

Nihal: Aydın ne olursun beni biraz rahat bırak. Allah aşkına. Bak bir süre birbirimizden uzak duralım ya sen git biraz ya da ben gideyim ya da ayrılalım bilmiyorum.

A: Nihal tamam ne bağıırıyorsun ya. Ben gidiyorum zaten. Gitmeye çoktan karar verdim. Bir süre İstanbul'a gidiyorum. Kitabım için de yapmam gereken şeyler var. Yalnız sizin şu bağış kampanyası kafama takıldı Nihal. O çok önemli. Onu halletmeden de bir yere kıpırdayamam. Onun için senden rica ediyorum şöyle oturalım insan gibi sakın sakın konuşalım olur mu? Hadi gel lütfen (Aydın koltuğa oturur, Nihal gelmez). Nihal senden rica ediyorum oturur musun şuraya lütfen? Hadi. Nihal... (Bağırarak) Nihal geçer misin şuraya Allah aşkına! (Nihal, Aydın'dan uzak bir koltuğa oturur). Nihal'cim, şimdi, tamam insanlara duyduğun sevgiden ötürü, vicdanlı bir insan olduğun için böyle bir örgütlenme işine girdiğin belli. Ben içinde çapanoğlu arayacak falan değilim. Hatta sonuna kadar destekleyeceğim seni. Yalnız aklına, duygularına, özellikle duygularına beslediğim saygıya rağmen, gelecekte başımıza şu an öngöremeyeceğimiz türlü sorunlar çıkaracak böyle çetrefilli bir işin, benim kontrolüm olmadan, yani sadece sen ve o çapulcuların elinde mahvolmasına da izin veremem. Ne kadar iyi niyetli olursan ol. Cehenneme giden yolların da iyi niyet taşlarıyla döşeli olduğunu unutmamak lazım. Şimdi bir kere tecrüben yetersiz. Yaşamı tanımıyorsun. Heyecanlısın. Kolay kanıyorsun. Hemen insanlara güveniveriyorsun. Toplamışsın yanına ne idüğü belirsiz yardımcıları. Bu işler çok tehlikeli işler Nihal. Bak ben sana çok açıkça bir şey söyleyeyim mi? Bu koşullar altında girişim ileride iki kötü sonuca götürür seni. Birincisi, okullarda hiçbir şey yapılmaz öylece kala kalır. İkincisi de yaptığınız bir sürü yalan yanlış iş yüzünden çok para kaybedersiniz. Ve adın kirlenir. Hadi kaybettiğin paralar önemli değil, onları ben karşılarım da ya adın kirlenir, adımız kirlenirse? Yani iş denetimden çıkınca öyle dedikodular dolaşmaya başlar ki ortada. Senin, benim toplanan paraları cebimize indirdiğimizi söyler herkes. Ve böyle bir durumda yanında hiçkimse kalmaz, herkes anında toz olur. Ve ihale aynen bize kalır.

N: Nereye varmaya çalışıyorsun onu söyle.

A: Şunu demek istiyorum. Yardım topladığınızı duyduğumda sevindim ama açıkçası korktum da biraz. Bu iş öyle amatör heyecanlarla yapılacak bir iş değil Nihal. O yüzden ilerde bir bela çıkmaması için mecburen işe karışmak durumunda hissettim kendimi.

N: Mecburen işe karışmak?

A: Evet. Valla ben İstanbul'a gidecektim ama bu işi düzene sokmadan artık gitmem mümkün görünmüyor. Acayip riskli işler bunlar Nihal, çocuk oyuncağı değil. Son zamanlarda o kadar çok dolandırıcılık vakası yaşandı ki yığınla yeni yasa çıktı bu konuda haberiniz var mı?

N: Lafı dolandırma, ne istiyorsun?

A: Bugüne kadar topladığınız paraları ve harcamalarınızı bir görmek istiyorum. Bir de, yardımcıların isim listesi. Bende bulunsun. Yani hepsi güvenilir insanlar ondan eminim de, gözden uzak tutmamakta yarar var.

N: Gerçekten ciddi misin sen?

A: Nihal'cim. Biraz mantıklı olalım Allah aşkına. Sen benim tecrübeme, dürüstlüğüme inanmıyor musun ya?

N: Neyin peşinde olduğunu anlamış değilim.

A: Neyin peşinde olabilirim ben? Ha? Hayır, neyin peşinde olabilirim? Ailemizin başına gelebilecek belaları engellemeye çalışıyorum o kadar. Ona da hakkım var heralde değil mi? Şimdi, şu topladığınız paraları, giderlerinizi falan bir göreyim. Ben zaten bir bakışta anlarım yanlış var mı yok mu diye. İş ne durumda onu görmek istiyorum sadece o kadar.

N: Kimseden gizlim saklım yok, isteyen herkes görebilir. Gör, işte şurada.

A: Şunlar mı? (Aydın kalkıp masaya gider, dosyaları karıştırmaya başlar.) Kusura bakma ama ben bunlardan hiçbir şey anlamıyorum. Bağışları gösteren düzenli bir cetvel yok mu?

N: İmzalı belgeler var oradan görebilirsin.

A: (Gölerek) Ah be Nihal'cim, ah be iki gözüm. Bu işleri hiç bilmediğiniz nasıl da belli. Yahu hiç olur mu, hiç olur mu? Her şeyi bir arada görebileceğiniz bir çizelge olmadan olur mu? Ayrıca bağış sırasında verdiğiniz “alındılar”ın birer kopyasının da sende olması lazım, var mı? Yok. Parasal ya da aynı bağışlarda, bağış anında muhakkak surette fatura ya da sevk irsaliyesi kesilmesi lazım. Kesildi mi? Sanmıyorum. Ama bunlar çok önemli Nihal. Çok önemli. Yani... Adam bağış olarak verdiği miktarı vergi matrahından düşmek isterse ne yapacaksınız? Ha? Ya da vergi kaçırmaya kalkarsa? Kabak senin başına patlar valla, hapsi boylarsın söyleyeyim. Kusura bakma. Yani bunlar önemsiz gibi görünen çok önemli detaylar. Ayrıca bütün o alındıların numaralanıp ayrı bir cetvelde toplanması lazım. Bunlar yapıldı mı? Hiç sanmıyorum. Hoş bundan sonra bu işleri ben yürüteceğim, sizin bilmenize de gerek yok da.

N: Yürüt. Nasıl istiyorsan öyle yap.

A: Peki. O zaman müsaade edersen şöyle yapalım, ben bu yığıntıyı, defterleri, kağıtları falan alıp benim odaya götüreyim, benim bilgisayarda bazı programlar da var ondan geçireyim, iyice kavradıktan sonra sana görüşümü bildiririm, tamam? (Defterleri karıştırırken) Bu neymiş ya? O zaman başka bir şey olmadığından eminsin değil mi? Varsa onları da alayım.

N: Al. Al hepsini orda topla götür. Hayatta elimde tek onlar kaldı onlar da senin olsun. Bende ne varsa eline geçir.

A: Ah Nihal'cim ya, niye böyle söylüyorsun ki ya?

N: (Nihal kalkıp masaya gider, masanın üzerindeki her şeyi, içinde bağışların olduğu zarfı yere atar) Al, al hepsini. Al hepsi senin olsun. Ne var başka? Al bunları da. Al! Al hepsini (Nihal yatağa kapanıp ağlamaya başlar).

A: (Aydın gülümseyerek) Ay Nihal'cim ya. Valla küçük bi çocuk gibisin Nihal'cim. Ne diyeyim. Bu işin önemini, ne kadar sorumluluk gerektirdiğini anladığında kendin gelip teşekkür edeceksin. Bak göreceksin.

Aydın kağıtlarla birlikte odadan çıkar ve kendi odasına geçer.

Efendinin söyleminde öznenin bölünmüşlüğü hakikatin kendisi ve ana gösteren failin konumuyken, üniversite söyleminde ana gösterenler (S1) hakikate, nesnel bilgi (S2) ise failin konumuna yerleşir. Nesnel bilginin konumundan fail, önceden var olan bir hakikat adına konuşarak ideoloji gibi işlev görür ve özneyi bastırır (Bracher, 1997, s.9).

Üniversitenin Söylemi

Şekil 28: Üniversite Söylemi Üzerinde Karakterler

Bu sahnede Aydın'ın Nihal'e hitap ettiği yer, bir önceki sahnede efendinin söyleminden farklı bir fail konumudur. Aydın'ın konuşması, kendisini kişilikdışı olarak konumlandığı bir yerden başlar. Nihal'in aklına ve duygularına güvendiğini söylese de bir nesnel gerçeklik ortaya koyarak yasalardan, kanunlardan, faturalardan, sevk irsaliyesinden bahseder: *"Her şeyi bir arada görebileceğiniz bir çizelge olmadan olur mu? Ayrıca bağış sırasında verdiğiniz "alındılar"ın birer kopyasının da sende olması lazım, var mı? Yok. Parasal ya da aynı bağışlarda, bağış anında muhakkak surette fatura ya da sevk irsaliyesi kesilmesi lazım. Kesildi mi? Sanmıyorum. Ama bunlar çok önemli Nihal. Çok önemli."*

Aydın'ın bu sözlerinin bir üniversite hocasının derste söylediklerinden farklı olmadığı söylenebilir. Konuşmasına sevk irsaliyesi, aynı bağış gibi teknik terimler katan Aydın, herhangi bir bağış kampanyanın nasıl yürütülmesi gerektiğini anlatan bir tarafsızlıkla, herhangi bir öğrenciye hitap eder gibi konuşmaktadır. Nihal, öğrenmeye çağrılmaktadır: *“Acayip riskli işler bunlar Nihal, çocuk oynucağı değil. Son zamanlarda o kadar çok dolandırıcılık vakası yaşandı ki yığınla yeni yasa çıktı bu konuda haberiniz var mı?”*

Artık failin konumu ana gösterenlerin gizlendiği ve temsil edildiği nesnel bilginin konumudur. Bir önceki sahnede efendi ile muhatap olan Nihal, bu sahnede nesnel bilgi adına, kendisinin iyiliği için ona ders veren bir öğretmen ile karşı karşıyadır. Nihal'in önceki söylemde köle olan yeri dersini dinleyen bir öğrenciye dönüşmüştür. Aydın'ın fail olarak hitap ettiği yer ana gösterenin değil, nesnel bilginin konumuna ilerlemiştir. Üniversite söyleminin hitap ettiği özne bilse bile bilemez. Bilebilmesini sağlayan tek şey öğretmenin öğrencisinin bilgisini onaylamasıdır (Salecl, Bracherin kitabı sayfa 164). Nitekim Aydın da sorduğu soruların cevabını Nihal'in bilmediğini baştan belirleyerek kendisi cevaplar: *“Ayrıca bütün o alındıların numaralanıp ayrı bit cetvelde toplanması lazım. Bunlar yapıldı mı? Hiç sanmıyorum. Hoş bundan sonra bu işleri ben yürüteceğim, sizin bilmenize de gerek yok da.”*

Diğer yandan Aydın'ın müdahale ettiği şey, Nihal'in arzusu olan objet petit a'dan başka bir şey değildir. Aydın bağış kampanyasının kağıtlarını karıştırır, nasıl düzenlenmesi gerektiğini öğretir. Nihayetinde ötekinin konumu, objet petit a'sına yabancılaşmış bir öznedir. Sahnenin sonunda Nihal'in elinde olan, Aydın müdahale etmeden önce elinde olan şeyden farklıdır: *“Al. Al hepsini orda topla götür. Hayatta elimde tek onlar kaldı onlar da senin olsun. Bende ne varsa eline geçir.”*

3.8.3.3. *Analistin Söyleminde Öznelerarası Konumlar*

Aydın, kendi odasında bağış kampanyasıyla ilgili kağıtlarla ilgilenirken masasından kalkar ve kağıtları da alıp Nihal'in odasına tekrar döner. Aydın konuşmaya başlar:

Aydın: Ya Nihal bak ne diyeceğim. Bütün belgeler burada hepsini geri veriyorum. Fazla da bakamadım zaten. Kararımı değiştirdim çünkü. Bu işe hiç girmeyeceğim, hiç karışmayacağım. Doğruyu söylemek gerekirse üşendim de biraz. İşim başımdan aşkın zaten. Onun için sen nasıl istiyorsan öyle yap. Ee, bu arada ben yarın gidiyorum, yani gitmeye karar verdim. En azından kış geçene kadar. Kışın otelde de fazla iş olmaz, Hidayet de burada. Yarın İstanbul'a gidiyorum. Nihal keser misin artık şunu Allah aşkına? Yarın gidiyorum dedim işte daha ne istiyorsun?

Nihal: Teşekkür ederim, iyilik severliğin gözlerimi yaşarttı.

A: Ya hatırlıyor musun? Sen bana bir zamanlar, bazı davranışlarımı değiştirmeyi başarabilirsem eğer beni tümüyle bağışlayabileceğini söylemiştin. Hatırladın mı? Yani demek ki, sana karşı suçlu olduğumu düşünüyorsun. Onun için şimdi, soğukkanlılığımı yitirmeden, kısa kısa cümlelerle, benim anlayabileceğim bir şekilde, ne bakımdan suçlu olduğumu söyleyebilir misin bana lütfen? Hı?

N: Şimdi çok yorgunum konuşamayacağım. Belki daha sonra.

A: Nasıl bir suçmuş ki bu? Hı? Ben sana ne yaptım? Ha diyeceksin ki belki ben gencim, güzelim yaşamak istiyorum, ben sana göre daha yaşlıyım bunun için nefret ediyorsun benden. Bunlar mı benim suçum? Seninle zorla evlenmiş değilim. Özgürlüğünü de kısıtlamadım. Evin bi tarafından benden bağımsız bir şekilde dilediğin gibi yaşıyorsun. Hatta orada koskoca bir komite bile oluşturmuşsun. Daha fazla özgürlük istiyorsan onu da al, sana engel olan yok. Samimi olarak söylüyorum. Hatta boşanmak istiyorsan ona da engel olmam.

N: Böyle bir şey istediğim yok. Ben seninle tabii ki isteyerek evlendim. Suçun benim genç senin yaşlı olmanda ya da özgür kalırsam başkasını sevebileceğimde değil. Zaten

her zaman yaşça kendimi senden büyük görmüşümdür. Ama sen çekilmez bir adamsın. Bencilsin. Kincisin. Alaycısın. İşte asıl suçun bu.

A: (Gülerek) Olabilir, olabilir. Belki de öyleyim, ne bileyim. Ama en azından ara sıra hatalarımı kabul edebilen biriyim hiç olmazsa. Oysa senin bir kere bile kendine fatura kestiğini görmedim ben. Haksız mıyım?

N: Valla sabaha kadar beni kemirmek niyetindeysen haber vereyim, artık gücüm kalmadı. Sana cevap yetiştiremeyeceğim.

A: Ya seni kemirmek istediğim falan yok. Ama sorumu tekrarlamak zorundayım. Bunu bilmek benim için çok önemli. Neymiş benim suçum? Hı? Nasıl bir suçmuş bu? Ne yapmışım ben sana? Hı?

N: Doğru. Aslında iyi öğrenim görmüş, dürüst, hak gözeten, adil bir insansın. Yani genel olarak böyle olduğun söylenebilir, buna diyecek bir şey yok. Ancak yeri geldiğinde bu erdemlerinle insanı boğan, ezen, küçük düşüren, aşağılayan bir hava taşıyorsun. Bu dürüst düşünme tarzınla bütün dünyadan nefret ediyor gibisin. İnananlardan nefret ediyorsun, çünkü inanmak sana göre az gelişmişlik, kara cahillik belirtisi. Öte yandan herhangi bir inanç, ideal taşımayanlar diye inanmayanlardan da nefret ediyorsun. Yaşlıları geri kalmışlıkları, tutuculukları, özgür düşünemedikleri için, gençleri ise özgür düşünceleri yüzünden, geleneklerden kopuk oldukları için beğenmiyorsun. Halkın, ülkenin çıkarlarının en önde olması gerektiğini söyler durursun. Her karşına çıkandan hırslıymış, soyguncuymuş gibi kuşkulandığın için halktan da nefret ediyorsun. Nefret etmediğin insan yok neredeyse. Yalnız bir kez olsun, durumunu gerçekten güçleştirebilecek bir davayı savunduğunu, kendine bir fayda sağlamayacak duygular beslediğini görebilmeyi ne çok isterdim. Ama bu mümkün değil. Zamanında çeşitli yöntemlerle ayrılmanızı engelledin. Tamam benim de işime geldi belki. Gidemedim çok gençtim. Ne cesaretim ne param vardı. Ne de gidecek daha iyi bir yerim. Ama genç, sağlıklı, gururlu ve hayat dolu bir kadının boşluk içinde, can sıkıntısı ve korku içinde eriyip gitmesini görmek hiç mi içini sızlatmadı? İlk yıllarımızda korku duyuyordum, şimdi ise utanıyorum daha çok. En iyi yıllarım uçup gitti. Seninle cebelleşeceğim diye bütün güzel huylarım değişti. Sert, kaba, ürkek, işkilli bir insan oldum. Daha başka ne söyleyeyim? Dediklerimden bir şey

anlaşıldı mı ondan bile emin değilim. Ama artık aynı çatı altında olsak da yollarımız ayrıldı. Herkes kendi yolunda yürüsün. Oysa hiç de fena olmayan bir hayatımız olabilirdi. Ama artık çok geç.

A: Ya sen bilmezsin ama, çocukluğunu benim gibi elektriği bile olmayan bir köyde geçirmiş olanlar, böyle küçük, sıcak, rahat bir odada benim kötü bir insan olduğumu yüzüme haykıran karımın, aslında onu söyleyen sesiyle bile bana ne kadar büyük bir mutluluk, büyük bir zevk tattırdığını çok iyi anlarlar. Bizim gençliğimiz kuru geçti Nihal. Mutlu olmayı bilemedik. Belki bu yüzden mutlu etmeyi de. Ama dediğim gibi, kötü bir niyetimiz yoktu. Hiçbir kötü niyetimiz yoktu. İyi niyetlerle, masum, temiz hayallerle çıktık yola. Daha iyi bir yaşam, daha iyi bir toplum iste... (Sözü Nihal tarafından kesilir).

N: Kusura bakma ama sana inanmıyorum. Çok dinledim bunları, sahnede değilsin artık yapma lütfen. Herkes iyi niyetlerle yola çıkıyor. Ama demin kendin dedin cehenneme giden yollar da iyi niyet taşlarıyla döşenmiştir diye. O yüzden bunların bir anlamı yok. Bu romantik laflar bana ancak komik geliyor artık. Şimdi böyle konuşmaya başladığın zaman, sadece istediğini elde etmek için iki numaralı taktiğe geçiyormuşsun gibi geliyor işte o kadar. Benden gerçekten ne istediğini ise hiçbir zaman anlamış değilim. Fakat ne olursa olsun gene de senden bir kere daha rica edeceğim. Yaptığıma ne ad koyarsan koy, ister kendini aldatma de ister kadın mantığı, ama yakamı bırak. Çünkü elimde kalan tek avuntum bunlar artık.

A: Nihal...

N: Bütün gençliğimi seninle boğuşarak harcadım. Şimdi bu işler sayesinde kendime ve bir şeyler yapabileceğime yeniden inandım. Buradaki kuru yaşantıma anlam katacak bir amaç buldum. Hem de bana gerçekten gurur veren bir amaç. Onun için onu bari bana bırak.

A: Ya Nihal'cim, sen aslında yüreği iyilik dolu, kafası çalışan, mantıklı, sağduyulu bir kadınsın. Söylediğin, yaptığın her şey de son derece akıllıca. Ama, karşımızdakini olduğu gibi görmeyip onu tanrılaştırmak, sonra da sanki böyle bir tanrı olabilirmiş de olmuyormuş diye ona kızmak; bana biraz haksızlık etmiyor musun? Keşke en baştan beri hayal ettiğin o karizmatik, başarılı aktör olabilseydim. Ama değilim. Ben basit bir

adamım. Ve işin kötüsü galiba öyle de kalmak istiyorum. Neyse. Ben yarın sabah gidiyorum. Bahara kadar da dönmem merak etme. Yalnız gitmeden şu kâğıdı ver de kampanyanıza ben de üç beş kuruş katkıda bulunayım.

N: Tamam, nasıl istiyorsan öyle yap, beni ilgilendirmiyor. Liste orada al yaz ne yazmak istiyorsan.

A: (Aydın kalkar ve masanın yanına gider). İsmi vermek istemeyen biri diye yazdım. Parayı da buraya koydum. Tamam? Nihal, umarım her şey istediğin gibi olur. Sen nasıl istiyorsan öyle yap. Yardıma ihtiyacın olduğu zaman da hep yanıdayım bunu bil. Yalnız sen gene de o öğretmene fazla güvenme. Biraz içten pazarlıklı, hesapçı biri gibi geldi. Ben böylelerini yüz metreden tanırım. Yanına biraz daha ahlak, biraz vicdan sahibi, ilkeli insanlar alarak yola çıkmanı tavsiye ederim hepsi bu. Gün gelecek ne dediğimi daha iyi anlayacaksın.

N: Vicdan, ahlak, ideal, ilkeli olmak, yaşamın amacı. Bu sözler ağzından hiç eksilmedi. Birini küçük düşürmek, incitmek, karalamak istediğin zaman hep böyle sözler söylersin. Ama bence, bir insan bu kelimeleri bu kadar fazla kullanıyorsa, esas ondan şüphe etmek lazım. Neyse artık yoruldum. Müsaade edersen yatmak istiyorum.

Aydın odadan ayrılır.

Şekil 29: Analistin Söylemi Üzerinde Karakterler

Lacan'a göre (1966, s.243) Yasa, en başta Jouissance yasasına dayanmaktadır. Böylece Yasa'nın yerinden konuşan için Jouissance yasaklanmıştır. Efendi, dilin yasalarının efendisi gibi davranarak bu yasağın sorumluluğunu üstlenir. Efendi için buradan paradoksal bir ilişki çıkmaktadır.

Efendi, efendilik pozisyonunu desteklemek için kendisine ait olmayan bir suçluluğun ağırlığını taşır ve kimseye ait olmayan bir borcu ödemek zorunda kalarak yaşar. Diğer yandan, bilgiyi (S2) ana gösterenlerin (S1) içine çekmek, göstereni bir işaret haline getirmek ve kendi üzerindeki gösterenin gücünü ortadan kaldırmak ister. Arenas'a göre (Arenas, 1997, s.149) saplantının fenomenolojisi bu yorucu çabadan çıkmaktadır. Obsesif, bilinçdışının "Ben değilim (I am not)" iletisini ortadan kaldırmak için; düşünen, hesaplayan ve yargılayan bilinçli varlığını teyit eder.

"Ben (I am)" yolunu seçmesine rağmen özneye dayatılan "Ben değilim (I am not)", obsesif öznenin düşünüm tarzını belirler. Bu dayatma, Jouissance'ın gösterenler arasına geçmesini sağlayacak bir muhasebeleştirmenin imkânsız görevini getirir. Sonuç olarak tüm obsesif teknikler, çelişkili öğelerin ortaya çıkmasından kaçınma hedefini ıskalar. Obsesyon, arzunun imkânsızlığını belirleyerek, nesne a'nın boşluğunu gidermek için çabalayan bir sistemin tamamıdır.

Söylemdeki konumların son sahnesinde Aydın ilk defa dörtlü söylem ilişkisinin sağ tarafında, hitap edilen olarak yer alır. Aydın bu sefer Nihal'in odasına ne olduğunu, nereden kaynaklandığını, neyin sebep olduğunu bilmediği bir suçluluk duygusuna cevap arayan bir özne (\$) olarak gelir. Aydın ilk defa bölünmüşlüğüne maskeleyen, onu totalize eden bir gösteren tarafından temsil edilmeksizin Nihal'e sorar: *"Nasıl bir suçmuş ki bu? Hı? Ben sana ne yaptım? Ha diyeceksin ki belki ben gencim, güzelim, yaşamak istiyorum, ben sana göre daha yaşlıyım bunun için nefret ediyorsun benden. Bunlar mı benim suçum?"* Bir başka yerde: *"Ama sorumu tekrarlamak zorundayım. Bunu bilmek benim için çok önemli. Neymiş benim suçum? Hı? Nasıl bir suçmuş bu? Ne yapmışım ben sana?"*

Bu sahnede Nihal'in konumu ise ilk defa söylemin sol tarafına yerleşerek hitap eden analistin söyleminde objet petit a olan failin konumu olur. Nihal, analitik aktarımın gerçekleşmesi için koşul olan "bir şeyin bilgisi" (S2) ile desteklenmektedir. Nihal'in bildiği şey, Aydın'ın nasıl bağışlanabileceğidir. Aydın, objet petit a'nın temsil edildiği bir failin konumunda olan Nihal'e sorar: *"Ya hatırlıyor musun? Sen bana bir zamanlar, bazı davranışlarımı değiştirmeyi başarabilirsem eğer beni tümüyle bağışlayabileceğini söylemiştin."*

“Olduğum (I am)” ve “Olmadığım (I am not)” arasındaki gerilim, objet petit a konumundan konuşan Nihal’in ortaya koyduğu çelişkilerle konuşmanın kalbine yerleşir. Öteki’deki eksiği, anlam arasındaki boşluğu sorgulayan Aydın’a, söylemindeki çelişkili elementler Nihal tarafından okunur: *“İnananlardan nefret ediyorsun, çünkü inanmak sana göre az gelişmişlik, kara cahillik belirtisi. Öte yandan herhangi bir inanç, ideal taşımıyorlar diye inanmayanlardan da nefret ediyorsun. Yaşlıları geri kalmışlıkları, tutuculukları, özgür düşünemedikleri için, gençleri ise özgür düşünceleri yüzünden, geleneklerden kopuk oldukları için beğenmiyorsun. Nefret etmediğin insan yok neredeyse.”*

Önceki sahnelerde geçen kötülük tartışmasında, Aydın’ın ana gösterenlere karşı aldığı tavır tartışılmıştı. Tanımı gereği sorgulanmadan kabul edilen ana gösterenlerin söyleminde hareket eden Aydın’a, özdeşleşmesi için yeni ana gösterenlerin üretimi için bir çağrı yapılır: *“Yalnız bir kez olsun, durumunu gerçekten güçleştirebilecek bir davayı savunduğunu, kendine bir fayda sağlamayacak duygular beslediğini görebilmeyi ne çok isterdim. Ama bu mümkün değil.”*

Aydın’ın ana gösterenleri yeniden dile getirmeye çalıştığı son bir anda ise bu ses Nihal tarafından tekrar bastırılır: *“Vidat, ahlak, ideal, ilkeli olmak, yaşamın amacı. Bu sözler ağzından hiç eksilmedi. Birini küçük düşürmek, incitmek, karalamak istediğin zaman hep böyle sözler söylersin. Ama bence, bir insan bu kelimeleri bu kadar fazla kullanıyorsa, esas ondan şüphe etmek lazım”* Bu konuşma, düşündüğü yerde kaybolmuş özneye, aslında söylediği şey olmadığını bildiren, son objet petit a hitabıdır.

İlk sahnede efendi söyleminin faili rolündeki Aydın, ana gösterenlerle temsil edilen yerden ötekinin konumundaki Nihal’e hitap etmiştir. Efendinin söyleminde Nihal’in özgürlük arzusunu düzenleyen fantazisi bastırılmış, yardım kampanyası için yapılan toplantıların yapılmaması istenmiştir.

İkinci sahnede nesnel bilgi tarafından temsil edilen Aydın, Nihal’in yardım kampanyasının nasıl gerçekleşmesi gerektiğini, evrakların nasıl düzenlenmesi gerektiğini bir öğretmen – öğrenci ilişkisini andırır biçimde anlatarak bilgi nesnesi olan objet petit

a'ya müdahale etmiştir. Üniversite söyleminde objet petit a'sına yabancılaşan bölünmüş öznenin konumuna ise Nihal yerleşmiştir.

Üçüncü sahnede ise varlığındaki eksiklikle karşılaşan Aydın, onda neyin eksik olduğunu bildiğini düşündüğü, objet petit a konumuna yerleşen Nihal'e, eksikliğini giderecek bilgiyi almak için başvurmuştur. Nitekim Nihal'in verdiği bilgi, dilin ve simgesel yapının çelişkili sisteminin bilgisi olmuştur.

Filmin arka arkaya gerçekleşen bu üç sahnesi hem Lacanyen söylem formülasyonları içinde hareket eden konuşan varlıkların ilişkilerinin düzenlenme biçimlerini, hem de travmatik nesneyle yüzleşen bireyin kaygısını sahnelemektedir.

Çalışmanın devamında, analistin söyleminin sonucuna uygun biçimde histerize olmuş bireyin, yeni ana gösterenleri üretimi incelenecektir.

3.8.3.4. *Analistin Söylemi ve Öznenin Gösterenler Karşısında Değişen Konumu*

Aydın, sonraki sahnede Necla'nın kapısını çalar ama kapı açılmaz. Ardından filmin başında at terbiyecisinin otel için yakaladığı atın yanına gider ve ahırdan dışarı çıkarır. Atın başını biraz okşadıktan sonra atı açık alanda serbest bırakır.

Ertesi gün Aydın, karlı bir havada Hidayet ile birlikte tren istasyonuna gitmek için yola çıkar. İstanbul'a gidecek olan Aydın, Hidayet'e kardan dolayı trenlerin çalışıp çalışmadığını sorar. Hidayet istasyonu sabah aradığını, trenin kesin olarak çalıştığını söyler. Bunun üzerine istasyona giderler.

İstasyonda biraz bekledikten sonra Aydın, İstanbul'a gitmekten vazgeçer ve Hidayet'e arkadaşı Suavi'nin evine gideceklerini söyler. Suavi'nin evine giden Aydın, Suavi ve Levent öğretmenin sık sık ava gitmek için buluştuklarını, o gece Suavi'nin evinde Levent öğretmenin de misafir olacağını öğrenir. Levent öğretmen geldikten sonra Suavi ikisine de içki ikram eder. Gecenin ilerleyen saatlerinde, ikisi de sarhoş olan Aydın ve Levent arasında varlıklı olmak ve vicdan arasında sözlü bir tartışma çıkar. Gece Levent'in Shakespeare'den yaptığı "*Vicdan, güçlüleri korkutmak için düşünülmüş korkakların kullandığı sözcükten başka bir şey değildir. Bizim vicdanımız güçlü*

kollarımız; kılıçlarsa yasalarımızdır" alıntısına karşılık, Aydın'ın Dostoyevski'den yaptığı *"Aldanmak yaptığımız her işte şaşmaz yazgısı hepimizin. Her sabah parlak işler tasarlar, gün boyu budalalık ederim"* alıntısıyla son bulur. Levent yatmaya gider, Aydın yaptığı alıntının ardından gülerken kusar ve gece sona erer.

Ertesi sabah Aydın, Levent ve Suavi birlikte ava çıkarlar. Aydın, gruptan ayrılıp bir derenin yanında oturur ve çizmelerini çıkararak ayaklarını ovar. Bu sırada ağaçların arasında bir tavşan görür, nişan alır ve tavşanı vurur. Çizmesini tekrar giyip tavşanın yanına gittiğinde, karnı bir şişen bir inen yaralı hayvanın can çekişen halini görür.

Sonraki sahnede Aydın, vurduğu tavşanı alıp Hidayet'le birlikte eve döner. Nihal, camdan Aydın'ın elinde ölü tavşanla geldiğini görür. Aydın da camın arkasından kendisine bakan Nihal'e üzgün bir ifadeyle bakar. Bu sırada Aydın'ın ağzından bir mektup duyulur:

Aydın: Nihal. Gitmedim. Gidemedim. Artık yaşlandım mı, kafayı mı oynattım, yoksa başka bir adam mı oldum, nasıl istersen öyle düşün. Bilemiyorum. Ama birkaç gündür içime yerleşen yeni adam gitmeme izin vermiyor. Ne olur sen de gitmemi isteme. Anladım ki artık beni İstanbul'a çağıran bir şey yok. Her yerde olduğu gibi orda da her şey yabancı bana. Bilmeni isterim ki, senden başka yakınım yok. Seni her dakika, her saniye özlüyorum. Ama gururum el vermediği için hiçbir zaman söyleyemiyorum. Senden ayrılmamın benim için ne derece korkunç, hatta olanaksız olduğunu çok iyi biliyorum. Tıpkı artık beni sevmediğini bildiğim gibi. Biliyorum, eski günlere dönemeyiz. Gerek de yok buna. Beni bir uşağın gibi, bir kölen gibi yanına al. Ve hayatımıza, senin istediğin gibi de olsa devam etmemize izin ver. Beni affet."

Bir sonraki sahnede ise Aydın'ın heyecanlı bir ifadeyle bilgisayar başında olduğu, filmin başından beri yazdığını söylediği "Türk Tiyatrosunun Tarihi" isimli kitabı yazmaya başladığı görülür.

Histerik özne, kendi varoluşunu ciddi bir şüpheyle sorgular ve tüm varlığının Öteki için ne anlam ifade ettiğine dair belirsizlikle yaşar. Analistin söyleminin başarısı, öznenin histerize hale gelmesine bağlıdır. Hakikatin yerini bilginin (S2) aldığı analistin söyleminde, fail semptomal nokta olan objet petit a konumundan, histerik öznenin

“olmayan eksik kısmının” sureti olarak konuşur. Bölünmüş özne (\$) failin muhatabıdır. Bölünmüş özne analistin söylemi içerisinde açıklanır ve konumu sorgulanır. Analistin söylemi, konumu sorgulandığı için artık onu uygulayamaz hale gelen bir histerize eski-efendi üretir. Histerize özne ise uygulanamaz konumunun üstesinden gelmek için yeni özdeşleşmeler ve kimlikler için yeni ana gösterenler üretir (Žižek, 2009, s.715).

Aydın tarafından okunan bir mektup mudur, eğer mektupsa Nihal’in eline ulaşmış mıdır, ulaştıysa okunmuş mudur, okunduysa nasıl bir reaksiyon gerçekleşmiştir, bunlar filmde yer almadıkları için bilinemez. Şans o ki analitik söylemin öğretisinde bunun bilgisi ikinci plandadır. Önemli olan bu mektubun konuşulmuş olmasıdır. Aydın tarafından konuşulan bu mektup böylece özneye ego-idealini veren simgesel düzlemin içine yerleşir.

Öncelikle, filmin sonunda okunan mektup, semptomunu anlayan ve Öteki’deki yerini değiştiren bir öznenin konuşmasıdır: *“Anladım ki artık beni İstanbul’a çağıran bir şey yok. Her yerde olduğu gibi orda da her şey yabancı bana. ...Senden ayrılmamın benim için ne derece korkunç, hatta olanaksız olduğunu çok iyi biliyorum. Tıpkı artık beni sevmediğini bildiğim gibi. Biliyorum, eski günlere dönemeyiz. Gerek de yok buna.”*

Diğer yandan Aydın, histerize olmuş eski-efendi konumunu kabullenir. Burası artık dilin efendisi gibi davranan öznenin, yeni gösterenlerin üretimine kapı açtığı yerdir: *“Beni bir uşağın gibi, bir kölen gibi yanına al. Ve hayatımıza, senin istediğin gibi de olsa devam etmemize izin ver. Beni affet.”*

Analitik söylem, analizanın semptomuna daha uygun yeni bir gösterenin üretimini içermektedir. Bu gösteren analist tarafından dayatılmadığı gibi, öznenin semptomu da yok edilmeye çalışılmaz. Filmin sonunda Aydın’ın, özdeşleştiği yeni gösterenler her ne olursa olsun, büyük bir heyecanla yazmak istediği kitabı yazmaya başladığı görülür. Aydın artık arzusunu düzenleyen yeni bir objet petit a ile muhataptır ve farklı bir fantazi içindedir.

Böylece film, bir başka fantazinin üretildiği başlangıçta sona erer.

3.8.4. Efendilik Yolunda Liderin Serüveni

Kış Uykusu filminde Aydın'ın, biçimsel bir örgütte yer almadığı veya bir kurumsal yapı tarafından bir lider olarak görevlendirilmediği açıktır. Nitekim Aydın, iktidarın boş koltuğuna oturmak için belirli gösterenleri elinde tutar. Akademik literatürde üretilmiş ana akım liderlik çalışmaları göz önünde bulundurulduğunda, Aydın'ın bu özdeşleşmesi görülebilir hale gelir.

Bu tez çalışmasının özellikler yaklaşımı kapsamında da değinilen Stogdill'in 1974 tarihli araştırmasında liderliğe dair belirlenen 10 özellik başarı, istikrar, içgörü, girişkenlik, özgüven, sorumluluk, yardımseverlik, hoşgörü, etkileyicilik ve sosyallik olarak belirlenmiştir. Filmin farklı sahnelerinde Aydın'ın, Stogdill'in belirlediği özelliklere uygun bir söylemde hareket ettiği söylenebilir. Örneğin Aydın, kendi deyimiyle *başarılı* bir tiyatro sanatçısı, eğitime önem veren bir *yardımsever*, din adamlarının daha yetkin kişiler olmasını savunan, topluma karşı *sorumluluk* sahibi birisidir.

Diğer yandan, adaptif liderlik yaklaşımının izleyicileri zor sorunlarla yüzleşmeye hazırlayan, izleyicilere problemleri ele alırken karşılaşılabilecekleri önyargı, algı, inanç gibi değişkenleri tanıtan ve bunlarla başa çıkmanın yeni yollarını öğreten lider tanımı (Heifetz, 1994) göz önüne alındığında, Aydın adaptif bir lider olarak da yorumlanabilir. Örneğin bağış kampanyası söz konusu olduğunda, ahalinin Nihal'e karşı kurabileceği tuzaklar ve Nihal'i tedbire davet eden uyarı, Aydın tarafından nesnel bilgi aracılığı ile bir hayat dersi seviyesinde verilir. Bu sahnede lider, belirli algılarla başa çıkmanın yollarını izleyicilere nesnel bilgi aracılığı ile öğreten bir konumdadır.

Durumsal yaklaşımla değerlendirildiğinde ise Aydın sahibi olduğu bir otelde, eşi ve otele sonradan gelen kardeşi ile birlikte yaşamaktadır. Otelde çalışan Hidayet'in de sık sık dahil olduğu bu öznelarasılıkta Aydın, diğer karakterlere göre daha çok "evindedir" ve daha fazla kudrete sahiptir. Ayrıca filmde çok fazla vurgulanmasa bile Aydın, ekonomik faaliyetlerin yöneticisi ve karar vericisidir. Örneğin kiralardan toplanması, Aydın'ın yanında çalışan Hidayet aracılığı ile de olsa Aydın'ın görevidir. Bu ekonomik faaliyetlerin kararının Aydın'a ait olması, onu öznelarası konumlarda izleyiciler olarak

adlandırılabilirler diğerkarakterlerden farklı bir pozisyona yerleştirmektedir. Örneğın, Aydın'ın dışarıda tutulduğı bir ekonomik faaliyet olarak yorumlanabilecek bağış toplama kampanyası da Aydın'ın itibarına zarar verebileceğı gerekçesiyle onun “evinde” müdahale edilmesi gereken bir faaliyettir.

Daha önemlisi Aydın, liderlik yaklaşımlarının etrafında dolaştığı fail tanımını, eksik nesneyle yüzleştığı analistin söylemi sahnesi haricinde terk etmemektedir. Bazen “eğitime önem veren varlıklı bir adam” gibi ana gösterenler aracılığı ile temsil edilen, bazen üniversite söylemine yerleşerek nesnel bilgi konumundan konuşan Aydın, etrafındakiler tarafından her zaman itimat edilmese ve bazen sorgulansa bile yerleştığı fail konumunu terk etmemek kaydıyla konuşmakta veya tartışmaktadır.

Bu noktalar, Aydın'ın hitap ettiğı ötekiye harekete geçirme girişimleriyle, ekonomik bağlamda ote lin karar vericisi olmasıyla ve etrafındakiler tarafından da bu niteliklerle tanınması koşulunu yerine getirmesi sebebiyle, Aydın'ın birçok ana akım liderlik bağlamına yerleştirilmesini olanaklı kılar. Çalışmada efendinin söylemi olarak tartışılan sahnede, Aydın'ın Nihal ile efendi mertebesinden konuşmasını mümkün kılan da Aydın'ın bu rolünün tanınmasıdır.

Sonuç olarak Aydın yerleştığı fail rolüyle, konuşmasındaki iyi oluş diliyle (yardımsever, doğru ve yanlış ayırt edebilen, karar vermek ve uygulamak konusunda bilgi sahibi olan) kendi hayatının ve ote linin içindekilerin efendisi veya lideri olmak fantazisi içindedir. Liderlik göstereni, kendisiyle birlikte taşıdığı eksiksizlik veya yeterlilik kurgusu sebebiyle Aydın için kaçınılmaz bir fantazi nesnesidir. Aydın'ın fantazisi, analistin söyleminde fail rolüne geçen Nihal'e kaygısıyla gittiğı sahnede dağılır.

Lacanyen kuramda fantazi, en basit tanımıyla öznenin arzusunu harekete geçiren vazgeçilmez bir kurgudur. Liderlik, özneye bir eksiksizlik veya eksiksizliğe yakınlık vaat etmesiyle peşinden gitmeye kolayca ikna olunabilecek bir objet petit a olarak ortaya çıkmaktadır. Diğerk yandan liderlik, akademik literatürün bir şekilde etrafında dolaştığı “izleyiciyi harekete geçirme” odaklı tanımlarla, lideri efendi söyleminin failine yerleştiren bir gösterendir. Lider gösterenine sahip özne, izleyicilere kendisi olarak

(bölünmüş bir özne olarak) değil, elinde tuttuğu fakat hiçbir zaman sahibi olamayacağı liderlik göstereninin tanınmasıyla bir güç uygular.

Ancak bu güç, liderliğin bir ana gösteren olarak anlamsızlığı sebebiyle, liderin bilinçdışı arzusu tarafından baltalandığı anda başarısız olmaya açıktır. Kış Uykusu filminde değişen öznelerarası konumlar, liderliğin gösteren olarak özneleri yerleştirdiği söylemsel konumlara, liderin izleyicilere gösterenler seviyesinde nasıl güç uyguladığına ve liderliğin uygulamada neden zayıf bir pratik olabileceğine dair bir fikir vermektedir.

Böylece, biraz yakından bakıldığında hem liderlik göstereninin çekiciliğini kavramak hem de liderlik pratiğindeki çatlakları fark etmek mümkün hale gelmektedir. Bu yaklaşımla, Lacan'ın bölünmüş öznesinin ancak bir temsil olarak elinde tutabildiği eksiksiz lider kurgusunun bir gösteren olarak anlamsızlığından ve işlevinin gücünden söz etmek de mümkün hale gelmektedir. Liderlik, gösterenler sisteminde kapladığı yerle anlamı sürekli değişecek ve farklı dikim noktalarına oturacak bir gösterendir.

Sonuç olarak, eksiksiz lider kurgusu öznellik deneyiminin yaşandığı anda parçalanacak ve yeniden kurgulanacak bir gösterendir. Nitekim bu önerme hiçbir zaman hiçbir yerde birisinin lider olamayacağına değil, liderliğin hiçbir zaman sabit bir anlama sahip olamayacağına işaret etmektedir. Önermenin işaret ettiği bir diğer nokta ise öznenin, liderlik göstereniyle temsil edilse bile hiçbir zaman arzuladığı eksiksizliğe ulaşamayacağıdır.

Nihayetinde, histerik söylemde sorgulanan her ana gösteren gibi liderliğin sorgulanması da bir bilginin oluşmasına yol açacaktır. Böylece, işlevini harekete geçirme niyetinden alan liderlik ortadan kalkmayacak ancak öznenin tabi olduğu bir başka gösteren ve öznenin farklı bir temsili olarak farklı anlamlara bürünecektir.

Böylece, Kış Uykusu filminin analizinde Aydın'ın kimlik gerilimi liderlik bağlamında okunmuş ve öznellik tartışmasının liderlik göstereni ile girdiği ilişki gözlemlenmeye çalışılmıştır.

SONUÇ

“Denizdeyim, küçük bir geminin kaptanıyım. Gece vakti hareket eden şeyler görüyorum, sanki bana bir işaret vermeye çalışıyorlar. Nasıl tepki vermeliyim? Eğer henüz bir insan olamamışsam, dedikleri gibi, modellenmiş, motor ve duygusal bir tepki verebilirim. Psikologların bütün tanımlamalarına uyar, bir şeyler anlarım... Öte yandan eğer bir insansam, tüm bunları seyir defterine yazarım. *Şurada, şu vakitte, şu enlem ve boylamda, şunu ve bunu gözlemledik.* (1993, s.188, vurgu Lacan’a ait)

Eisenstein (2014, s.29-38), Lacan’da ilksel (promordial) gösterenin insanlaştırıcı etkisini Lacan’ın 1955-56 yılları arasında verdiği “Psikoz” seminerinin yukarıdaki kesiti üzerinden tartışmıştır. Lacan için gösterenin önemi içeriğinde değil, biçimsel olarak bir gösteren olmasında yatar. Bu alınan ama anlaşılamayan gösterenler, Lacan’a göre içgüdüsel tepkiler veren bir canlıdan insana, doğadan kültüre geçişi sağlar. Böylece özne alınan ama anlaşılamayan gösterenler aracılığıyla kurulur. Eğer birey her bir göstereni anlamlı ve anlaşılabilir bir mesaj beklentisiyle karşılıyorsa, Lacan’a göre henüz insan değildir. Birey her bir gösterenin taşıdığı iletiyi anlamdan ayırdığında ve gösterenin sadece biçimsel işlevini dikkate almaya zorlandığında, kendisi ve Öteki arasındaki bölünme gerçekleşir ve bireyin içinde konuşarak gösteren işlevini yerine getirdiği toplumsal düzen ortaya çıkar (Eisenstein, 2014, s.30-32).

Eisenstein’a göre, (2014, s.33) akıldışı olan saf gösterenlerin asla gerçek anlamdan yoksun olmadığı inancı ile örülü bilimsel ve matematiksel girişimler, gösterenlerin neyi taşıdığını kati olarak kanıtlamaya çalışan psikotik bir yapıdır. Nevrozu psikozdan ayıran, psikotiğin gösterenlerin her koşulda kayda değer bilgiler taşıdığına dair inancıdır. Psikotik özne için sözcükler sadece göstermekle kalmaz, her sözcüğün bir de anlamı vardır. Gösterenlerin kati anlamını kanıtlamaya dair girişimlerin temelinde teknolojik gelişmelerle birlikte keşfedilecek olan zaman-dışı bilgiyi taşıyan simgesel düzene inanç yatmaktadır. Bu bilgi düzeni, Lacan’ın öyküsündeki travmatik kesiği, yani belli belirsiz işaretleri tersine çeviren düzendir. Lacanyen yaklaşım ise saf gösterenin akıldışı boyutunda özneyi bir dengeye oturtmaktadır. Bu girişiminde psikanalitik yaklaşım, Eisenstein tarafından “doğal ve sosyal bilimlerin, doğa ve topluma ait en derin sırların, öteden beri anlamlı bir temele dayandığını eninde sonunda ortaya

çıkartma fantazisi” (Eisenstein, 2014, s.38) olarak özetlenen psikotik yapıyı hedef almaktadır.

Lacanyen yaklaşım, özneyi dile dahil olmasıyla kurulan olarak yerleştirmesi fakat öznelliğini ve sosyal bağı etkileme işlevini ondan sökmemesi ile yapısalcı kuramlardan, insanın gözlemlenebilen ve ölçülebilen davranışlarının yerine dil etkisiyle oluşan bilinçdışının işlevini yerleştirmesiyle davranışsal kuramlardan, ben ideali’ni ulaşılamaz bir aldatmaca olarak açıklamasıyla bilimsel nesnel bilginin kimlik kurgularından ayrılır.

Dil ile karşılaşmasından itibaren bölünen özne, ona tanınmasını, temsiliyetini ve kimliğini sağlayacak gösterenlerle özdeşleşmektedir. Bir gösteren olarak liderlik, modern dönem öncesi toplumsal yapıyı kuran efendi anlayışının izlerini bilimsel çalışmaların varsayımlarında hâlâ taşımaktadır. İster organizasyonel görevlerle ister sosyal bağın attığı meziyetlerle donansın, liderlik bir gösteren olarak tanımının biraz fazlasını veya azını ifade edecektir. Üniversite söyleminin kendisiyle özdeş, nesnel bir ben varsayımı, öznelliği doğası gereği görmezden gelmiş ve liderlik tanımlarını da bu nesnellik üzerinden yapmaya çabalamıştır. Dolayısıyla nesnel liderliği bilimsel bilginin ışığında arayacak özneler ancak eksik nesnenin, objet petit a’nın bir kurgusunun peşinden gideceklerdir. Lacanyen kuramın buradaki kritik katkısı, nesnel ben arayışının öznenin bölünmüşlüğü’nün üstesinden geleceğine dair iddiayı bir aldatmaca olarak açıklamasında yatmaktadır. Bu anlayışa göre özne hangi kimlikle özdeşleşirse özdeşleşsin varlığındaki eksikliği taşımaya ve onunla karşılaşmaya mahkumdur.

Öznelerin etkisi altında olduğu gösterenler sisteminin işlevi, Kış Uykusu filminde gösterilmeye çalışılmıştır. Klinik yapıları ne olursa olsun, özneler toplumsal bağın aracılık ettiği öznelerarası ilişkilerde söylemlerin belirli konumuna yerleşirler. Histeriğin özneyi faal konuma alan spesifik ve zaman-dışı söylemi hariç tüm söylemsel konumlar, öznenin belirli bir gösteren temsiliyeti içerisinde söylemde yer almasını gerektirmektedir. Kış Uykusu filminde Aydın karakterinin gösterenlerle ilişkisi ve travmatik eksikle karşılaşması, ardından analistin söylemi sonucunda histerize olan karakterin yeni özdeşleşmeleriyle filmin son bulması her türlü özdeşleşmenin kırılğan yapısını ve hayatına devam eden öznenin yenilenen fantazilerini sahnelemektedir.

Böylece kimlikler ve genel olarak özdeşleşmenin kendisi, öznenin sosyal bağın içinde yer alması, Öteki'nin arzusunu arzulaması ve kısaca fantazisini sürdürmesi için geçici anlamlar sağlayan uğraklar olarak ortaya çıkmaktadır. Žižek'in bir konuşmasında değindiği gibi, asıl melankoli arzusunun tam olarak karşılanması ve insanın daha fazla arzulamamasıdır. Lacan'ın eksik dediği ve objet petit a olarak kavramsallaştırdığı şey insan varlığını çöküşe götüren bir lanet değil, özneye öznelliğini veren, ona bir kimlik oluşturma enerjisini vererek hayata devam etmesini sağlayan yapının ta kendisidir.

Yüceltilmiş anlamıyla liderlik, en nihayetinde öznenin peşinde koştuğu bir eksiksizlik kurgusudur. Diğer yandan lider, günlük hayatında efendi söylemine yerleşerek sözü üretir ve ötekiye harekete geçirir. Burada liderin alacağı biçim hangi liderlik yaklaşımıyla tarif ediliyor olursa olsun, en eski toplumsal bağın Kral veya Tanrı'sının kökeniyle karşılaşırız. Nitekim içinde bulunduğumuz modern çağda efendinin söyleminin ancak modifiye haliyle bulunabileceği tartışılmıştı. Böylece liderlik, özellikle 1950'lerin eşitlikçi söyleminden sonra üniversite söylemi tarafından müdahale edilmesi gereken bir bilgi nesnesi haline gelmiştir. Üniversite söyleminin nesnel bilgiyi ve kati anlamı arayan yapısı, kökenini efendi söyleminin hareket ettirici failinden alan liderlik göstereninin anlamını birçok farklı yerde sabitlemeye çalışmıştır. Bu çabalar genelde eksiksiz lider kurgusunu nesnel bir temele dayandırmaya çalışmakla karakterize olmuştur. Gücü, etkilemeyi, yeterliliği ve aktifliği simgeleyen liderlik kimliği, üzerine binlerce bilimsel çalışma yapılan ve on binlerce popüler kitap yazılan bir alan haline gelmiştir. Öyle ki her özdeşleşmede söz konusu olan kırılmanın üstesinden, liderlik söyleminin baştan çıkarıcılığı sayesinde onu sertifikalar ve kurslar ile garanti eden bir sektörle gelinmeye çalışılmıştır.

Lacanyen yaklaşımla incelendiğinde liderliğin indirgenebilir bir güç alanı ve bilimsel anlamda bir tanımı olamayabileceği düşünülmelidir. Bunun yerine liderlik, ona eşlik eden kesintili bir benlik duygusu ile, çökmeye muhtaç bir kimlik olarak özneye geçici bir anlam sağlayan, ona bölünmüşlüğü ile birlikte yaşamak için geçici bir fantazi veren, baştan çıkarıcı bir gösteren olarak değerlendirilmelidir. Liderlik, insanlığın arzularını ve korkularını içerisine yerleştirdiği, potansiyel anlamı her zaman anlamın

dikildiği yerden farklı olacak bir gösteren olarak değerlendirildiğinde, liderlik tartışmalarının öznelliği dikkate alacak şekilde geliştirilmesi olanağı da ortaya çıkacaktır.

Dolayısıyla bu çalışmanın sağlamayı umduğu katkı, liderlik literatürünün içerdiği iyi oluş dilinin, lidere atfedilen eksiksiz ve yeterli benlik kurgusunun, öznellik odağı alındığında bir ideal benlik aldatmacasından ibaret olabileceğini tartışmaya açmaktır. Bu “yardımsever, hoşgörülü ve empati kurabilen lider bir yalandır, lider aslında izleyiciler üzerinde kötücül emelleri olan birisidir” anlamına gelmez.

Vice versa, liderin kötücül davranışlar sergilediği veya lider-izleyici ilişkilerini kötüye kullandığı durumlar üzerine yapılan araştırmalar da (Kellerman, 2004) liderin etik olmayarak veya verimsizliğe yol açarak bir “iyi liderlikten eksiklik” durumunda olduğunu ima etmektedir. Liderliği iyi veya kötü olarak kategorize etme eğiliminin, yapılan akademik araştırmalarla her iki kategoriyi de kendi içerisinde güçlendirdiği söylenebilir. Fakat liderliğin iki ucunu belirleyen bu yaklaşımların en başta nesnel ve kendisiyle özdeş benlik mitinden beslendiği gözden kaçmamalıdır. Asıl mesele, lider kimliğini taşıyan öznenin de Öteki’deki yerini aradığı ve Öteki’nin lidere stabil bir kimlik sunmaya muktedir olmadığıdır.

Lacanyen yaklaşım, kendisiyle özdeş ben mitini tartışmaya açmasıyla liderlik fenomenine dair farklı bir kavrayışın imkânını sunmaktadır. Böylece liderlik, anlamı belirsiz bir gösteren olarak, psikodinamik ve simgesel yapılar seviyesinde derinlemesine incelenebilmektedir (Vidaillet, 2007).

Liderlik kimliğini elinde tutan birey için eksiksiz veya kendisiyle her zaman özdeş olan lider kurgusunun çöktüğü an, bir Jouissance deneyimi ile birlikte özne için yeni özdeşleşmelerin mümkün hale geldiği andır. Liderlik anlatılarında yüzeye çıkan temel eksiklik anları için farkındalığın artırılması, öznellik talebinde bulunan öznenin kendine has Jouissance deneyimini tanımak adına hem araştırmacılar hem de pratisyenler için bir fırsat oluşturmaktadır.

Bu alışma, lider olarak temsil edilen öznenin, öznellik talebinin bir gereği olarak bütünlüğe, eksiksizliğe, stabil bir ideal benliğe veya kimliğe ulaşamayacağını açıklayabildiği ve liderlik çalışmalarına dair öznelliği dikkate alan bir perspektif geliştirebildiği ölçüde başarılı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Alcorn, M. W. (1997). The subject of discourse: Reading Lacan through (and beyond) poststructuralist contexts. *Lacanian theory of discourse: Subject, structure, and society*, 19-45. New York: New York University Press.
- Allio, R.J. (2016), "Learning to be a leader", *Strategy & Leadership*, Vol. 44 No. 4, ss. 3-9
- Alvesson, M., Skoldberg, K. (2009) *Reflexive methodology: New vistas for qualitative research*. Londra: Sage Publications
- Arenas, A. (1997). The Other in Hysteria and Obsession. *Lacanian theory of discourse: Subject, structure and society*, 145-151. New York: New York University Press
- Arnaud, G., & Vidaillet, B. (2018). Clinical and critical: The Lacanian contribution to management and organization studies. *Organization*, 25(1), 69-97.
- Balkundi, P., & Kilduff, M. (2006). The ties that lead: A social network approach to leadership. *The Leadership Quarterly*, 17(4), 419-439.
- Basım, H. N., Çetin, F., & Tabak, A. (2009). Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Kişilerarası Çatışma Çözme Yaklaşımlarıyla İlişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 24(63).
- Bass, B. M. (1990). From Transactional to Transformational Leadership Learning to Share the Vision. *Organizational Dynamics*, 18, 19-32.
- Başer, N. (2010). *Lacan*. İstanbul: Say Yayınları
- Bennis, W. ve Nanus, B. (1985). *Leaders The strategies for taking charge*. New York Harper & Row.
- Bogardus, E. S. (1934). *Leaders and leadership*. Amerika: Appleton-Century.
- Borch-Jacobsen, M., & Brick, D. T. (1991). *Lacan: The absolute master*. Stanford University Press.
- Bowie, M. (2020). *Lacan*. Vahide Ş. (çev). İstanbul: Alfa Basım Yayım
- Bracher, M. (1993). *Lacan, discourse, and social change: A psychoanalytic cultural criticism*. Cornell University Press.
- Bracher, M. (1997). On the psychological and social functions of language: Lacan's theory of the four discourses. *Lacanian theory of discourse: Subject, structure and society*, 107-128. New York: New York University Press.
- Brown, A. D. (2006). A narrative approach to collective identities. *Journal of management Studies*, 43(4), 731-753.

- Brown, A. D. (2015). Identities and identity work in organizations. *International journal of management reviews*, 17(1), 20-40.--
- Bryman, A. (2004). Qualitative research on leadership: A critical but appreciative review. *The leadership quarterly*, 15(6), 729-769.
- Burns, JM (1978). *Leadership*. New York: Harper and Row
- Butler, J. (2015). *İktidarın Psişik Yaşamı: Tabiyet Üzerine Teoriler*. F. Tütüncü (çev.). İstanbul: Metis Yayınları
- Butler, J., Laclau, E., Žižek, S. (2009). *Olumsuzluk, Hegemonya, Evrensellik*. A. Fethi (çev.). İstanbul: Hil Yayın
- Callahan, J. L., Whitener, J. K., & Sandlin, J. A. (2007). The Art of Creating Leaders: Popular Culture Artifacts as Pathways for Development. *Advances in Developing Human Resources*, 9(2), 146–165.
- Cavazotte, F., Moreno, V., & Hickmann, M. (2012). Effects of leader intelligence, personality and emotional intelligence on transformational leadership and managerial performance. *The Leadership Quarterly*, 23(3), 443–455.
- Cederström, C., & Hoedemaekers, C. (2010). *Lacan and organization*. London: MayFlyBooks, 2010.
- Christie, R., & Geis, F. L. (1970). *Studies in Machiavellianism*. New York: Academic Press.
- Coleman, James (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Harvard University Press.
- Collinson, D (2008) Conformist, resistant and disguised selves: A post-structuralist approach to identity and workplace followership. In: Riggio, R, Chaleff, I, Lipman-Blumen, J (eds) *The Art of Followership*, San Francisco, CA: Jossey-Bass, ss. 309–324.
- Collinson, D. (2006). Rethinking followership: A post-structuralist analysis of follower identities. *The leadership quarterly*, 17(2), 179-189.
- Cornford, F.M. (2019). *Sokrates Öncesi ve Sonrası*. A.M.C. Şengör, S. Onan (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Cowie, E. (1997). *Representing the woman: cinema and psychoanalysis*. University of Minnesota Press.
- Cremin, C. (2010). Never employable enough: The (im)possibility of satisfying the boss's desire. *Organization*, 17(2), 131-149.

- de Vries, M. F. K. (2001). Organizational paradoxes: Clinical approaches to management (Vol. 4). Psychology Press.
- de Vries, M. F. K. (2011). The leader on the couch: A clinical approach to changing people and organizations. San Fransisco: John Wiley & Sons.
- de Vries, M. K. (2004). Organizations on the Couch: A clinical perspective on organizational dynamics. *European Management Journal*, 22(2), 183-200.
- Dolar, M. (2009). Lacan Seçkisi içinde “Divandaki Efendi ile Köle” (s. 250-265). İstanbul: Monokl Yayınları
- Downton, J. V. (1973). Rebel leadership: Commitment and charisma in a revolutionary process. New York: Free Press.
- Drath, W. H., & Palus, C. J. (1994). Making common sense: Leadership as meaning-making in a community of practice. Center for Creative Leadership.
- Driver, M. (2009a). Struggling with lack: A Lacanian perspective on organizational identity. *Organization Studies*, 30(1), 55-72.
- Driver, M. (2009b). From loss to lack: Stories of organizational change as encounters with failed fantasies of self, work and organization. *Organization*, 16(3), 353-369.
- Driver, M. (2013). The lack of power or the power of lack in leadership as a discursively constructed identity. *Organization Studies*, 34(3), 407-422.
- Einstein, P. (2014). “Sanrılar ve Sayılar: Aronofsky’nin -pi- Filmi ve İlksel İmleyen. Lacan ve Çağdaş Sinema içinde 29-59. İstanbul: Say Yayınları.
- English, F. W. (1999). Looking behind the Veil: Addressing the Enigma of Leadership. American Educational Research Association
- Evans, D. (2002). An introductory dictionary of Lacanian psychoanalysis. İngiltere: Routledge.
- Fairhurst, G. (2009). Considering context in discursive leadership research. *Human Relations* 62(11): 1607–1633.
- Fink, B. (1996). The Lacanian subject: Between language and jouissance. Princeton University Press.
- Ford, J (2006). Discourses of leadership: Gender, identity and contradiction in a public sector organization. *Leadership* 2(1): 77–99.
- Ford, J. (2010). Studying Leadership Critically: A Psychosocial Lens on Leadership Identities. *Leadership*, 6(1), 47–65.

- Ford, J., & Harding, N. (2015). Followers in leadership theory: Fiction, fantasy and illusion. *Leadership*, 14(1), 3–24.
- Furnham, A. (2010). *The Elephant in the Boardroom: The Causes of Leadership Derailment*. Basingstoke: Palgrave MacMillan
- Furnham, A., Richards, S. C., & Paulhus, D. L. (2013). The dark triad of personality: A 10 year review. *Social and Personality Psychology Compass*, 7(3), 199–216
- Gallop, J. (2018). *Reading Lacan*. Cornell University Press.
- Gardner, W. L., Avolio, B. J., Luthans, F., May, D. R., & Walumbwa, F. O. (2005). “Can you see the real me?” A self-based model of authentic leader and follower development. *Leadership Quarterly*, 16, 343–372.
- Glynos, J. (2002). Psychoanalysis operates upon the subject of science: Lacan between science and ethics. *Lacan & Science*, London: Karnac, 51-88.
- Glynos, J., & Stavrakakis, Y. (2008). Lacan and political subjectivity: Fantasy and enjoyment in psychoanalysis and political theory. *Subjectivity*, 24(1), 256-274.
- Glynos, J., & Stavrakakis, Y. (Eds.). (2002). *Lacan and Science*. İngiltere: Routledge.
- Goldberg, L.R. (1990): “An Alternative Description of Personality: The Big-. Five Factor Structure”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 59: 1216-1229
- Graen, G. B., & Uhl-Bien, M. (1995). Relationship-based approach to leadership: Development of leader–member exchange (LMX) theory of leadership over 25 years: Applying a multi-level multi domain perspective. *The Leadership Quarterly*, 6, 219–247
- Granovetter, M. (1985). Economic Action and Social Structure: The Problem Of Embeddedness. *American Journal of Sociology* 91, 481-510.
- Greenleaf, R. K. (1970). *The servant as leader*. Westfield, IN: Greenleaf Center for Servant Leadership.
- Greenleaf, R. K. (1972). *The institution as servant*. Westfield, IN: Greenleaf Center for Servant Leadership.
- Greenleaf, R. K. (1977). *Servant leadership: A journey into the nature of legitimate power and greatness*. New York: Paulist Press.
- Hegel, W. F. (1986). *Tinin görüngübilimi*. A. Yardımlı (çev). İstanbul: İdea Yayınları.
- Heifetz, R. A., & Heifetz, R. (1994). *Leadership without easy answers* (Vol. 465). Harvard University Press.

- Hemphill, J. K. (1949). Situational factors in leadership. Ohio State University: Bureau of Educational Research Monograph
- Hemphill, J. K., & Coons, A. E. (1957). Leader behavior: Its description and measurement. *Administrative Science Quarterly*, 6-38.
- Hersey, P., & Blanchard, K. (1969). Life cycle theory of leadership. *Training and Development Journal*, 23, 26-35.
- Hogan, R. and Hogan, J. (2001), Assessing Leadership: A View from the Dark Side. *International Journal of Selection and Assessment*, 9: 40-51
- Homer, S. (2016). Jacques Lacan. A. Aydın (çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi
- Hook, D. (2011). Narrative form, 'impossibility' and the retrieval of apartheid history. *Psychoanalysis, Culture & Society*, 16(1), 71-89.
- Hosking, DM (2011) Moving relationality: Meditations on a relational approach to leadership. In: Bryman, A, Collinson, D, Grint, K (eds) s. 455–467. *The Sage Handbook of Leadership*, London: Sage.
- House, R. J., and Mitchell, T. R. (1974). Path-Goal Theory of Leadership. *Contemporary Business*, 3, 81-98.
- House, R. J. (1976). A 1976 theory of charismatic leadership. In J. G. Hunt & L. L. Larson (Eds.), *Leadership: The cutting edge* (ss. 189–207). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Humphreys, M., & Brown, A. D. (2002). Narratives of organizational identity and identification: A case study of hegemony and resistance. *Organization studies*, 23(3), 421-447.
- İzmir, M. (2019). Öznenin Diyalektiği. Ankara: İmge Kitabevi
- Jung, D. & Sosik, J. J. (2006). Who Are the Spellbinders? Identifying Personal Attributes of Charismatic Leaders. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 12(4), 12–26.
- Katz, L. (1955). Skills of an Effective Administrator. *Harvard Business Review*, 33, 33-42.
- Kelly, S. (2014) 'Horses for Courses: Exploring the Limits of Leadership Development Through Equine Assisted Learning'. *Journal of Management Education*, 38(2): 216-233.
- Keskin, Z. (2009). Lacan Seçkisi içinde "Öznenin Serüveni, Bedenin Trajedisi: *Ichspaltung*" (s. 399-409). İstanbul: Monokl Yayınları

- Keskin, Z. (2008). İçine Ulaşılan, Ötede Bırakılan Şato: Tanınma Arzusu Bağlamında Hegel ve Lacan. V. Celebi. (Ed.), Monokl, Uluslararası Hegel Özel Sayısı (s. 340-355). İstanbul: Monokl Yayınları
- Kets de Vries, M. F. R. (1991). The Jossey-Bass management series. Organizations on the couch: Clinical perspectives on organizational behavior and change. Jossey-Bass.
- Kim, M. (2012). The influence of popular culture in the fashion politics phenomenon of leader. Journal of Fashion Business, 16(5), 88-105.
- Köktürk, Ş., & Eyri, S. (2013). Dilbilim ve göstergebilim: Ferdinand De Saussure ve göstergebilimi anlamak. Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Dergisi, 2, 123-136.
- Küçükparlak, İ. (2017). Doktor Korkusu. Toplum ve Hekim Dergisi, 32(2), 149-151.
- Lacan, J. (1990). Television. D. Hollier, R. Krauss, A. Michelson (çev). Londra ve New York: WW. Norton & Company
- Lacan, J. (1991). The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis, 1954-1955 (Vol. 2). New York: WW Norton & Company.
- Lacan, J. (2001). Écrits: a selection (Orijinal Basım: 1966). A. Sheridan (çev). İngiltere: Routledge Classics
- Lacan, J. (2007). The other side of psychoanalysis: The seminar of Jacques Lacan, Book XVII. R., Grigg (çev). New York: Norton.
- Lacan, J. (2011). The seminar of Jacques Lacan: Book VI: Desire and its interpretation: 1958-1959. (yayınlanmamış) derleyen C. Gallagher (resmi olmayan çev.). www.lacaninireland.com adresinden ulaşılmıştır. Erişim Tarihi: 30.07.2020
- Lacan, J. (2012). Benim Öğrettiklerim. M. Erşen (çev.). İstanbul: Monokl Yayınları
- Lacan, J. (2017a). Psikanalizin Dört Temel Kavramı. N. Erdem (çev.). İstanbul: Metis Yayınları
- Lacan, J. (2017b). Baba-nın-Adları. M. Erşen (çev.). İstanbul: Monokl Yayınları
- Lacan, J. (2019). Yine/ Hâlâ. M. Erşen (çev.). İstanbul: Metis Yayınları
- Lacan, J. ve Derrida, J. (2020) Çalınan Poe Lacan ve Derrida: Psikanalitik Devekuşu Diyalektiği – Derleme ve Çeviri. M. Erkan, A. Utku (çev.) İstanbul: Ketebe Yayıncılık
- Lacan, J., & Mehlman, J. (1972). Seminar on" The Purloined Letter". Yale French Studies, (48), 39-72.

- Laclau, E (1996) Why do empty signifiers matter to politics? Howarth, D. (Ed.). (2014). Ernesto Laclau: post-Marxism, populism and critique, 66-74. İngiltere: Routledge.
- Laclau, E. (2009). Olumsuzluk, Hegemonya, Evrensellik. A. Fethi (çev.) içinde “Kimlik ve Hegemonya: Siyasal Mantıkların Oluşumunda Evrenselliğin Rolü” 56-103. İstanbul: Hil Yayın
- Lemaire, A. (1981). Jacques Lacan. D. Macey (çev). İngiltere, Londra: Routledge & Kegan Paul
- Lesourd, S. (2018). Özne Nasıl Susturulur? - Söylemlerden Liberal Laf Ebeliklerine. Ö. Soysal, Ü. Edeş (çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları
- Lodge, G. (2014). Review: Nuri Bilge Ceylan drifts off in talky, trying 'Winter Sleep'. <https://www.imdb.com/news/ni57194148> Erişim Tarihi: 03.08.2020
- Lussier, R. N., & Achua, C. F. (2015). Leadership: Theory, application, & skill development. Kanada: Nelson Education.
- McGowan, T. (2008). Real gaze, the: Film theory after Lacan. New York: State University of New York.
- Meindl, J. R., Ehrlich, S. B., & Dukerich, J. M. (1985). The romance of leadership. Administrative Science Quarterly, 30(1), 78–102.
- Merton, R.K. (1969). The social nature of leadership. American Journal of Nursing, 69 (12), 2614-2618.
- Miller, D. (2005). Obsession: A name of the super-ego, The Symptom, 1-5. https://www.lacan.com/symptom6_articles/obsession-nameofsuperego.html Erişim Tarihi: 04.08.2020
- Moore, B. V. (1927) “The May conference on leadership,” Personnel Journal, Vol. 6, 124-128.
- Moran, D. (2002). Introduction to phenomenology. İngiltere: Routledge.
- Nadler A. ve Tushman L. (1989). Organizational Frame Bending: Principles for Managing Reorientation. Academy of Management Perspectives, Vol. 3, No. 3, 194-204
- Nar, M. Ş. (2001). Yapısalcılık Kavramına Antropolojik Bir Yaklaşım: Levi-Strauss ve Yapısalcılık. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 29-46.
- Northouse, P. G. (2018). Leadership: Theory and practice. İngiltere: Sage publications.
- Nuri Bilge Ceylan ile Kış Uykusu Üzerine. Erişim tarihi: 08.08.2020. <http://www.altiyazi.net/soylesiler/nuri-bilge-ceylanla-kis-uykusu-uzerine/>

- Nuri Bilge Ceylan (Yönetmen). Kış Uykusu [Film]. Türkiye, Fransa, Almanya ortak yapımı. Zeynofilm, Memento Films Production, Bredok Filmproduction, 2014.
- Olssen, M. (2003). Structuralism, post-structuralism, neo-liberalism: assessing Foucault's legacy. *Journal of Education Policy*, 18(2), 189-202.
- Oreg, S. (2003). Resistance to change: Developing an individual differences measure. *Journal of Applied Psychology*, 88(4), 680-693
- Palomera, V. (1996). The ethics of hysteria and of psychoanalysis. Reading seminars I and II: Lacan's return to Freud içinde 387-396. *Suny Series in Psychoanalysis & Culture*.
- Parker, I. (2004). *Qualitative psychology—Introducing radical research*. Londra: Sage.
- Parker, I. (2005). Lacanian discourse analysis in psychology: Seven theoretical elements. *Theory & Psychology*, 15(2), 163-182.
- Parker, I. (2010). Psychosocial studies: Lacanian discourse analysis negotiating interview text. *Psychoanalysis, Culture & Society*, 15(2), 156-172.
- Parker, I., & Pavón-Cuéllar, D. (Eds.). (2013). *Lacan, discourse, event: New psychoanalytic approaches to textual indeterminacy*. Routledge.
- Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The Dark Triad of Personality: Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy. *Journal of research in personality*, 36(6), 556-563.
- Peters, Tom J. & Waterman, Robert H. (1982), *In Search of Excellence - Lessons from America's Best-Run Companies*, Londra: HarperCollins Publishers.
- Pigors, P. (1935), *Leadership or Domination*, Boston: Houghton Mifflin Company.
- Poe, E. A. (2018). Bütün Öyküleri Cilt I içinde Çalınan Mektup. 469-489. H. F. Nemli (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Quackelbeen J. ve arkadaşları (1997). *Hysterical Discourse: Between the Belief in Man and the Cult of Woman*. Lacanian theory of discourse: Subject, structure, and society, 129-137. New York: New York University Press.
- Raskin, R. N., & Hall, C. S. (1979). A narcissistic personality inventory. *Psychological Reports*, 45(2), 590.

- Rauthmann, J. F. (2012). The Dark Triad and interpersonal perception: Similarities and differences in the social consequences of narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Social Psychological and Personality Science*, 3(4), 487–496.
- Renata Salecl; Society of Choice. differences 1 Mayıs 2009; 20 (1): 157–180.
- Riggio R, Chaleff I, Lipman-Blumen J (eds) (2008) *The Art of Followership*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Rose, G. (2001). *Psychoanalysis: visual culture, visual pleasure, visual disruption. Visual methodologies: An introduction to the interpretation of visual materials*. Londra: SAGE Publications.
- Rost, J. C. (1991). *Leadership for the 21st century*. New York: Praeger.
- Roudinesco, E. (2017). *Her şeye ve herkese karşı Lacan*. N. Başer (çev). İstanbul: Metis Yayınları.
- Schedlitzki, D., Edwards, G., & Kempster, S. (2018). The absent follower: Identity construction within organisationally assigned leader–follower relations. *Leadership*, 14(4), 483-503.
- Schenck, C. *Leadership*. *Infantry Journal*, 1928, 111-122.
- Seeman, M. (1960). Social status and leadership: The case of the school executive (No. 35). Bureau of Educational Research and Service, Ohio State University.
- Shamir B, Pillai R, Bligh MC, Uhl-Bien, M. (eds) (2007) *Follower-Centered Perspectives on Leadership: A Tribute to the Memory of James R. Meindl*. Greenwich: Information Age Publishing.
- Shamir, B., & Eilam, G. (2005). "What's your story?" A life-stories approach to authentic leadership development. *The Leadership Quarterly*, 16(3), 395–417
- Sheep ML (2006) *When categories collide: A discursive psychology approach to the elasticity of multiple identities*. ProQuest Dissertations & Theses, Cincinnati, Ohio, University of Cincinnati.
- Sherif, M., Harvey, O. J., White, B. J., Hood, W. R., & Sherif, C. W. (1961). *Intergroup conflict and cooperation: The Robbers' Cave experiment*. Norman, Okla.: University Book Exchange
- Spears, L. C. (2010). Character and servant leadership: Ten characteristics of effective, caring leaders. *The Journal of Virtues & Leadership*, 1(1), 25-30.
- Stavrakakis, Y. (1999). *Lacan and the Political*. İngiltere: Routledge.
- Taylor, F. W. (1911). *The principles of scientific management*. New York: Harper & brothers.

- Teard, O. (1935) *The Art of Leadership*. McGraw Hill, New York.
- Uhl-Bien, M (2006) Relational leadership theory: Exploring the social processes of leadership and organizing. *Leadership Quarterly* 17(6): 654–676.
- Uzzi, B. (1996) The Sources and Consequences of Embeddedness for the Economic Performance of Organizations: The Network Effect. *American Sociological Review* Vol. 61, No. 4. 674-698
- Van der Veer, R. (1996). Henri Wallon's theory of early child development: the role of emotions. *Developmental review*, 16(4), 364-390.
- Van Haute, P. (2012). *Against adaptation: Lacan's subversion of the subject*. Other Press, LLC.
- Vidaillet, B. (2007). Lacanian theory's contribution to the study of workplace envy. *Human Relations*, 60(11), 1669–1700.
- Vroom, V.H. (1964). *Work and motivation*. New York: Wiley.
- Whyte, W. (1943). *Street corner society: The social structure of an Italian slum*. Chicago. University of Chicago Press.
- Wittgenstein, L. (2009). *Philosophical investigations*. San Fransisco: John Wiley & Sons.
- Yelboğa, A. (2006). Kişilik özellikleri ve iş performansı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 8(2), 196-217.
- Zaccaro, S. J., Green, J. P., Dubrow, S., & Kolze, M. (2018). Leader individual differences, situational parameters, and leadership outcomes: A comprehensive review and integration. *The Leadership Quarterly*, 29(1), 2–43.
- Žižek, S. (1993). *Tarrying with the negative: Kant, Hegel, and the critique of ideology*. Duke University Press.
- Žižek, S. (2009). Lacan Seçkisi içinde “Günümüzde Tahakkümün Yapısı: Lacancı Bir Bakış”. N. Tandoğan (çev.). (s. 707-718). İstanbul: Monokl Yayınları
- Žižek, S. (2014). *The most sublime hysteric: Hegel with Lacan*. San Fransisco: John Wiley & Sons.
- Žižek, S. (2019). *İdeolojinin Yüce Nesnesi*. T. Birkan (çev.). İstanbul: Metis Yayınları
- Zoller, H. M., & Fairhurst, G. T. (2007). Resistance leadership: The overlooked potential in critical organization and leadership studies. *Human Relations*, 60(9), 1331–1360.